

MEERWAARDE VAN LOKALE DUURZAME ENERGIE-INITIATIEVEN

MASTERTHESIS ENVIRONMENTAL & INFRASTRUCTURE PLANNING

**M. (Maarten) Duisterwinkel
s1800221**

Januari 2015
Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Begeleider: Dr. C. (Christian) Zuidema

**rijksuniversiteit
groningen**

**faculteit ruimtelijke
wetenschappen**

Samenvatting

De overgang van het gebruik van fossiele brandstoffen naar meer duurzame vormen van energieopwekking wordt ook wel de energietransitie genoemd. Deze transitie ontwikkeld zich niet zonder slag of stoot. Aan de ene kant stuiten duurzame energie initiatieven nogal eens op weerstand vanuit de bevolking, zoals bij de implementatie van grootschalige windparken. Echter, aan de andere kant ontstaan er ook lokale duurzame energie-initiatieven vanuit de bevolking zelf waarbij de initiatieven goed geïntegreerd lijken te zijn in hun omgeving. Wanneer initiatieven goed geïntegreerd zijn in hun omgeving, lijken ze op minder weerstand te stuiten. Met andere woorden: wanneer initiatieven goed geïntegreerd zijn in de omgeving, kunnen ze gerealiseerd worden in de omgeving, zonder dat dit of in geringe mate ten koste lijkt te gaan van de omgeving. Bovendien kunnen initiatieven mogelijk ook nog meer met zich mee brengen dan alleen integratie. Wanneer initiatieven goed geïntegreerd zijn, is het mogelijk dat er naast acceptatie ook nog wisselwerkingen ontstaan tussen de lokale duurzame energie-initiatieven en hun omgeving. Hierdoor kan synergie of meerwaarde ontstaan. Om te kijken of deze aannames hard te maken zijn staat de volgende hoofdvraag in dit onderzoek centraal: ***Draagt de integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in de ruimtelijke, economische en sociaal-culturele omgeving bij aan het ontstaan van synergie tussen lokale duurzame energie-initiatieven en de lokale belangen? Is deze mogelijke synergie van doorslaggevend, wezenlijk, beperkt of niet van belang voor het laten slagen van lokale duurzame energie-initiatieven en om co-evolutie en opschaling te doen laten ontstaan?***

Deze hoofdvraag wordt onderzocht door middel van het doen van twee soorten dataverzameling. Eerst wordt bekeken op welke manier synergie en integratie terugkomen in overheidsbeleid en wetenschappelijke betogen door middel van het doen van een documentanalyse. Vervolgens wordt getracht door middel van gesprekken een beeld te vormen hoe mensen, werkzaam binnen de dagelijkse praktijk van de lokale duurzame energie initiatieven, aan kijken tegen de mate waarin synergie en integratie belangrijk zijn voor het slagen van lokale duurzame energie initiatieven en de opschaling daar van.

Uit de gesprekken en documentanalyse kwam inderdaad naar voren dat integratie van lokale duurzame energie initiatieven in de omgeving bij kan dragen aan het ontstaan van synergie tussen deze initiatieven en de lokale belangen. Het ontstaan van deze synergie wordt van wezenlijk belang ervaren voor het al dan niet slagen van lokale duurzame energie initiatieven. Economische synergie is veelal van belang omdat naast het duurzaamheidsideaal, geld verdienen ook een belangrijk motief is om initiatieven te starten. Sociaal-culturele synergie is veelal van belang omdat volgens de respondenten samenwerken aan een gemeenschappelijk doel een belangrijk motief is bij veel burgers.

Verder kan geconcludeerd worden dat synergie met lokale belangen van wezenlijk belang is om opschaling te laten plaatsvinden. Wanneer opschaling plaats dient te vinden verliest het initiatief vaak de connectie met de lokale omgeving. Wanneer geprobeerd wordt opschaling van het initiatief goed te integreren, zou er mogelijk meerwaarde ontstaan voor de lokale omgeving. Wanneer meerwaarde ontstaat behoudt de lokale bevolking meer connecties met het initiatief, waardoor de kans op succesvolle opschaling groter is.

Inhoudsopgave

1 Inleiding	5
1.1 Probleemstelling.....	5
1.2 Onderzoeksstrategie	6
1.3 Methodologie	7
1.4 Leeswijzer	10
2 Transitietheorie	11
2.1 Energie en transitie	11
2.2 Multifase-model	13
2.3 Multilevel-model	14
2.4 Transitie denken & Co-evolutie.....	15
2.5 Zelforganisatie	19
2.6 Conclusie	20
3 Interactie & inbedding.....	22
3.1 Transitie management & soorten interactie.....	22
3.2 Horizontale interactie en gebiedsspecifieke methoden	23
3.3 Lokale kwaliteit.....	23
3.4 Lokale duurzame energie-initiatieven en opschaling.....	24
3.5 Conclusie + conceptueel model.....	26
4 Visie vanuit beleid	28
4.1 Inleiding	28
4.2 Algemene integratie van duurzame energie-initiatieven in hun omgeving.....	29
4.3 Fysieke integratie van duurzame energie-initiatieven in hun omgeving.....	31
4.4 Economische integratie van duurzame energie-initiatieven in hun omgeving.....	31
4.5 Sociaal-culturele integratie van initiatieven in hun omgeving.....	32
4.6 Conclusie	33
5 Visie vanuit het werkveld	34
5.1 Inleiding	34
5.2 Drijfveren.....	35
5.3 Problemen	36
5.4 Succesfactoren	38
5.5 Inbedding in de lokale omgeving en synergie	40
5.6 Opschaling & synergie	45
5.7 Beïnvloeding van synergie.....	47
5.8 Conclusie	49
6. Conclusies, reflectie & aanbevelingen	51
6.1 Conclusies.....	51

6.2 Reflectie op de resultaten	53
6.3 Reflectie op het onderzoek	53
Referenties	55
Bijlage	60
Bijlage 1: Lijst van interviewvragen	60
Bijlage 2: Interview Arjan van Harten (Provincie Drenthe)	61
Bijlage 3: Interview Carlien Hoedemaker-Bos (Milieufederatie Groningen)	64
Bijlage 4: Interview Christiaan Teule (Milieufederatie Drenthe)	69
Bijlage 5: Interview Jaap Bijma (Doarpswurk Fryslan)	74
Bijlage 6: Interview Oscar Jansen (Milieufederatie Fryslan)	80
Bijlage 7: Interview Wietske van der Schaaf (Provincie Groningen)	84

1 Inleiding

1.1 Probleemstelling

Sinds het Brundtland-rapport (1987), waar het begrip duurzame ontwikkeling werd geïntroduceerd, zijn begrippen als 'duurzaamheid' en 'duurzame ontwikkeling' een belangrijk object van studie en discussie geworden. In toenemende mate worden nu ook overheden, bedrijven en burgers zich er van bewust dat de manier waarop wij nu leven niet voor altijd kan voortduren. Volgens Friedman (2008) zijn er aanwijzingen die ons leren dat het in grote getale verbranden van fossiele brandstoffen onomkeerbare ecologische processen teweegbrengt, die uiteindelijk een bedreiging kunnen vormen voor de mensheid. Bovendien raken de fossiele brandstoffen op een gegeven moment op en hebben deze bij grootschalig gebruik een slechte invloed op het milieu. Hierdoor zijn er op internationaal niveau afspraken gemaakt om het gebruik hiervan te beperken en langzaam over te stappen naar duurzamere vormen van energieopwekking (IPCC, 2007). Dit proces zal volgens de prognoses in ieder geval enkele tientallen jaren in beslag nemen (Rotmans, 2001). Het is van groot gezamenlijk belang voor zowel de energiezekerheid in de toekomst als voor de kwaliteit van onze leefomgeving dat de overstap naar meer duurzame vormen van energie opwekken gemaakt wordt. De maatschappij wordt zich er steeds meer van bewust dat het noodzakelijk is dat er iets moet gebeuren. Mede hierdoor zijn er in verschillende internationale conferenties allerlei doelen en targets gesteld. Deze doelen moeten op den duur worden omgezet naar nationaal, regionaal en zelfs lokaal beleid om stapje voor stapje over te gaan op meer duurzame vormen van energieopwekking. Echter, deze top-down benadering kan nog wel eens op weerstand vanuit de maatschappij stuiten. Zo woedt tegenwoordig in de politiek en maatschappij de discussie over de implementatie van grootschalige windparken door de landelijke overheid (Volkskrant, 2014).

Ook individuele burgers en bedrijven worden zich in toenemende mate er van bewust dat ook zij hun steentje kunnen bijdragen. Zo worden er steeds meer lokale duurzame energie initiatieven opgericht, die los staan van enige overheidsbemoediging en dus ook los staan van de bovengenoemde top-down benadering (Hier Klimaatbureau, 2014). Burgers en bedrijven nemen zelf hun verantwoordelijkheid en gaan duurzame energie opwekken. Voor de transitieaanpak, waar dit onderzoek op gebaseerd is, lijkt deze bottom-up beweging van belang te zijn.

Transities zijn niet zomaar veranderingen. Transities wijken af van simpele veranderingen, wat betekent dat wanneer deze overgang een transitievraagstuk betreft, er niet alleen veranderingen zullen plaatsvinden binnen de manier waarop energie wordt opgewekt, maar ook op bredere vlakken binnen de samenleving. Innovaties en ontwikkelingen kunnen op verschillende niveaus van de samenleving (bv. institutioneel, bedrijfsmatig of individueel) samenkomen en elkaar versterken. Hierdoor kan spiraalvorming optreden en kan een fundamentele verandering optreden binnen de samenleving. Bredere veranderingen binnen de maatschappij zullen plaatsvinden, waardoor het evenwicht verandert. Met andere woorden: een transitie kan worden opgevat als een structurele verandering, die het resultaat is van op elkaar inwerkende en elkaar versterkende ontwikkelingen op het gebied van bijvoorbeeld economie, cultuur, technologie, instituties, natuur en milieu (Rotmans, 2003). Een goed voorbeeld is de transitie die gaande is in het Nederlandse waterbeheer. Hierbij vindt een transitie plaats van managementstijl die gericht is op controleren en beheersen, naar een meer preventieve en anticiperende managementstijl. Hierbij vinden systeeminnovaties plaats op het gebied van natuurbeheer, landschapsmanagement en ruimtelijke ordening in relatie tot integraal waterbeheer (Brugge & Rotmans & Loorbach, 2004). Bij de overgang van energieopwekking lijken er ook bredere veranderingen binnen de maatschappij te ontstaan, waardoor gesproken kan worden over een transitie. De bottom-up beweging is onderdeel van deze veranderingen, maar kan ook andere veranderingen beïnvloeden (Loorbach, 2007).

Bij de theorie over de energietransitie wordt het maatschappelijk systeem weergegeven door drie verschillende niveaus: het macro-, meso- en microniveau (Loorbach, 2007). Het macroniveau bestaat

uit processen die zich traag op de achtergrond ontwikkelen, zoals de veranderende manier waarop wordt aangekeken tegen het gebruik van fossiele brandstoffen. Het mesoniveau wordt ook wel het regime genoemd en bestaat uit de dominante netwerken van actoren, instituties en wetgeving, die vernieuwing vaak in de weg staan (Geels & Schot, 2007). Het microniveau laat zich kenmerken door individuen, lokale ontwikkelingen en kleinschalige technologieën met een hoge dynamiek, die naar vernieuwing op zoek zijn, zoals lokale duurzame energie-initiatieven (Kemp, 2010).

De transitietheorie gaat uit van interactie tussen deze verschillende niveaus. Veranderingen op het ene niveau leiden tot veranderingen op het andere niveau en vice versa. Trends, nieuwe ontwikkelingen en verschillende manieren van denken op de verschillende niveaus van het maatschappelijke systeem leggen verbanden, versterken elkaar en beïnvloeden elkaar, waardoor verandering van de niveaus kan optreden. Dit proces wordt co-evolutie genoemd (Kemp & Loorbach & Rotmans, 2007). Er vindt verticale interactie plaats tussen de verschillende niveaus van het maatschappelijk systeem. Deze verticale interactie kan onder andere ontstaan door ontwikkelingen en innovaties bij de bottom-up beweging. De rol van de bottom-up beweging staat binnen dit onderzoek centraal. De vraag is nu hoe via de bottom-up beweging verandering op de bovenliggende niveaus bewerkstelligd kan worden en hoe dit beïnvloed kan worden. Verankering van lokale duurzame energie-initiatieven (van de bottom-up beweging) in hun omgeving lijkt hierbij van belang te zijn. Wanneer initiatieven goed geïntegreerd zijn in hun omgeving, lijken ze op minder weerstand te stuiten (Zuidema & de Boer, 2013). Met andere woorden: wanneer initiatieven goed geïntegreerd zijn in de omgeving, kunnen ze gerealiseerd worden in de omgeving, zonder dat dit of in geringe mate ten koste lijkt te gaan van de omgeving.

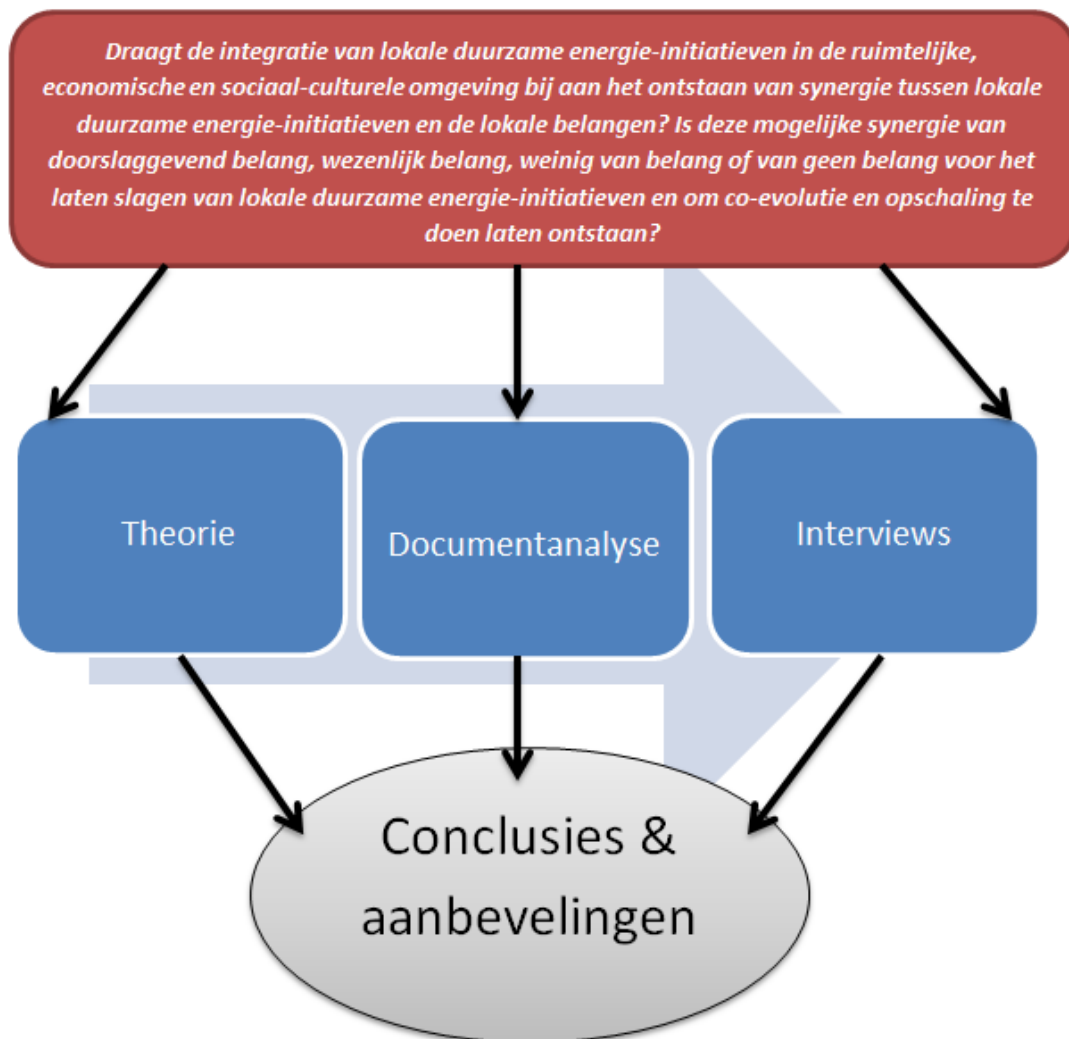
Bovendien kunnen initiatieven ook nog meer met zich mee brengen dan alleen integratie. Wanneer initiatieven goed geïntegreerd zijn, is het mogelijk dat er naast acceptatie ook nog wisselwerkingen ontstaan tussen de lokale duurzame energie-initiatieven en hun omgeving. Hierdoor kan synergie of meerwaarde ontstaan. Synergie kan omschreven worden als het feit dat het samengaan van de delen meer oplevert dan de som der delen (Peek et al. 2001). Toegespitst op dit onderzoek kan synergie worden omschreven als volgt: de toegevoegde waarde die voor de omgeving wordt gecreëerd door de innovatieve energie-initiatieven (Mackintosh, 1992). De toegevoegde waarde bestaat niet alleen uit het realiseren van duurzame energieproductie en financiële voordelen, maar kan ook bestaan uit het verkrijgen van voordelen voor het fysieke en socio-economische landschap waarin het initiatief ligt. Bij de integratie van duurzame energieproductie in het landschap kunnen connecties ontstaan tussen het lokale duurzame energie-initiatief en andere functies van het fysieke en socio-economische landschap zoals drinkwatervoorziening, agrarische activiteit, gemeenschapsvertrouwen en draagvlak (Zuidema & de Boer, 2013). De interactie tussen lokale duurzame energie-initiatieven en hun omgeving wordt in dit onderzoek horizontale interactie genoemd.

Het lijkt aannemelijk dat integratie van lokale duurzame energie-initiatieven en de mogelijke synergie-effecten die daarbij optreden, tot gevolg hebben dat deze initiatieven een grotere kans van slagen hebben. Bovendien zouden de initiatieven mogelijk eerder kunnen worden opgeschaald, omdat ze verbanden zijn aangegaan met de omgeving. Met andere woorden: er lijkt een verband te zijn tussen horizontale interactie en verticale interactie van lokale duurzame energie-initiatieven. In dit onderzoek staat centraal of dit verband aantoonbaar is. Daarom staat de volgende onderzoeksvraag centraal: ***Draagt de integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in de ruimtelijke, economische en sociaal-culturele omgeving bij aan het ontstaan van synergie tussen lokale duurzame energie-initiatieven en de lokale belangen? Is deze mogelijke synergie van doorslaggevend, wezenlijk, beperkt of niet van belang voor het laten slagen van lokale duurzame energie-initiatieven en om co-evolutie en opschaling te doen laten ontstaan?***

1.2 Onderzoeksstrategie

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, worden lokale duurzame energie-initiatieven in Groningen, Friesland en Drenthe onderzocht, zowel wat betreft de theoretische als de praktische aspecten. Eerst

wordt getracht om via theoretische analyse meer inzicht te verschaffen in de situatie rondom lokale duurzame energie-initiatieven. Vervolgens wordt geprobeerd om via de analyse van verschillende beleidsmatige documenten inzichtelijk te maken hoe integratie en synergie van lokale duurzame energie-initiatieven met hun omgeving terugkomt in het beleid op verschillende bestuurlijke niveaus. Tot slot wordt gekeken hoe synergie van deze initiatieven met hun omgeving zich verhoudt tot de dagelijkse praktijk. Hierbij worden zeven interviews afgenomen met mensen die elke dag in aanraking komen met veel verschillende lokale duurzame energie-initiatieven. Door deze drie verschillende manieren van dataverzameling wordt geprobeerd om de bovenstaande hoofdvraag te beantwoorden. In figuur 1 is dit geïllustreerd in een onderzoeksstrategie.

Figuur 1: Onderzoeksstrategie

1.3 Methodologie

Zoals in de onderzoeksstrategie te zien is, worden de data op drie verschillende manieren verzameld. Op theoretisch vlak worden enkele theorieën met betrekking tot transitieën aangehaald (Rotmans et al. (2001); Loorbach (2001); Kemp & Geels (2000)). Deze theorieën zijn om een aantal redenen relevant voor dit onderzoek. Ten eerste, omdat het om een transitievraagstuk lijkt te gaan. De achterliggende gedachte van het onderzoek is dat de maatschappij op een gegeven moment niet meer afhankelijk moet zijn van fossiele brandstoffen, maar dat de overgang ingezet moet worden naar meer duurzame vormen van opwekken van energie. Wanneer deze overgang alleen verandering met zich mee zou brengen op de manier waarop energie wordt opgewekt, zou het geen transitie betreffen. Een transitie wordt over het algemeen gezien als een dynamische overgangsfase tussen twee stabiele periodes in. Hierin vinden brede veranderingen plaats in de manier waarop tegen

bepaalde zaken (bv. energieopwekking) aan wordt gekeken en waarop bepaalde functies (bv. opwekken van energie) binnen de maatschappij geregeld zijn (Elzen et al. 2004, Kemp&Geels, 2000, Rotmans 2001). Deze globale definitie lijkt veel overeenkomsten te vertonen met de overgang in de energievoorziening. De verandering van energieopwekking lijkt namelijk niet op zichzelf te staan, maar brengt ook veranderingen voor infrastructuur, opwekcentrales, netwerken en gebruikers teweeg. Bovendien brengt het ook veranderingen met zich mee voor heel veel verschillende actoren, elk met hun eigen belangen en macht (Zuidema & de Boer, 2013). Hierdoor lijkt de transitietheorie een geschikte theorie voor dit onderzoek. Ten tweede staat de transitietheorie dicht bij de praktijk, omdat deze ontwikkeld is op basis van ervaringen uit de praktijk (Geels, 2000). Hierdoor bevat de transitietheorie zowel abstracte als concrete aspecten. De abstracte aspecten laten zien hoe transities zich kunnen ontwikkelen en de concrete aspecten bieden inzicht in hoe transities benaderd kunnen worden. Hierdoor komt de kracht naar boven van de transitietheorie. Er kan immers op abstract niveau gedacht worden over de transities, maar er bestaan ook concrete manieren om te interveniëren. Ten derde sluit de theorie over co-evolutie goed aan bij het vraagstuk over de verankering van lokale energie-initiatieven. Wanneer begrepen wordt hoe co-evolutie werkt en wat de rol van de bottom-up beweging daarbij is, kan wellicht opschaling eerder mogelijk worden gemaakt.

Vervolgens wordt ook nog kort complexiteitstheorie en het begrip zelforganisatie behandeld. Zowel de theorie over complexiteit en zelforganisatie als theorie over transities hebben aandacht voor de bottom-up beweging binnen de maatschappij. Echter, vanwege het feit dat transitietheorie vooral voortkomt vanuit een marktgericht en technologisch perspectief, waarbij overigens het sociale aspect niet uit het oog wordt verloren, biedt complexiteitstheorie en zelforganisatie een meer sociologisch perspectief, waardoor deze twee perspectieven elkaar goed aan lijken te vullen.

Echter, in de academische wereld wordt ook kritisch naar de transitietheorie gekeken. Een veel gehoorde kritiek is dat het soms lastig blijkt om concrete actuele situaties te analyseren. De transitietheorie leent zich makkelijker voor historische analyses en analyses op een hoger abstractieniveau (Lohman, 2010). Desondanks wordt de transitietheorie als geschikte basis voor de beantwoording van de onderzoeksvraag gezien vanwege de vier eerder genoemde voordelen.

Na de theoretische fundering voor dit onderzoek te hebben doorgelicht wordt bekeken hoe de transitietheorie en de verankering van lokale duurzame energie-initiatieven zich verhouden tot de praktijk. Studies en onderzoek naar verankering van lokale duurzame energie-initiatieven zijn een vrij onontdekt terrein. Het doel van dit onderzoek is dan ook om te kijken of er een verband bestaat tussen integratie van lokale duurzame energie-initiatieven en opschaling en co-evolutie. Kwalitatieve studies laten zich makkelijk lenen voor het verkennen en inzichtelijk maken van thema's of vraagstukken (Reulink & Lindeman, 2005). Vandaar dat ervoor gekozen is om kwalitatief onderzoek te doen.

Volgens O'leary (2009) & Reulink & Lindeman (2005) zijn er vier meest gebruikelijke methoden beschikbaar voor het uitvoeren van kwalitatief onderzoek, afhankelijk van de invalshoek. Dit zijn interviews, documentanalyse, focus-groepen of het gebruik van sleutelinformanten. De laatste twee opties lijken bij voorbaat al af te vallen. Het gebruik van een sleutelinformant is niet toepasbaar omdat deze niet aanwezig is binnen het onderzoeksveld. Het ontstaan van lokale duurzame energie-initiatieven is een relatief nieuwe ontwikkeling binnen de samenleving. Hierdoor lijkt het bestaan van een sleutelinformant, iemand met essentiële informatie, niet aannemelijk. Het gebruik van focus-groepen is gezien de tijdsbeperkingen van dit onderzoek minder reëel. Hierdoor lijken documentanalyse en het doen van interviews de beste manieren om gegevens te verkrijgen.

Door middel van het bestuderen van een aantal rapporten, die ingaan op de energietransitie, wordt gekeken in hoeverre de verankering van lokale duurzame energie-initiatieven van belang is binnen de energietransitie en in hoeverre dit vertaald wordt naar beleid. Hierbij is gekozen voor rapporten en beleidsdocumenten van verschillende bestuurlijke niveaus aangevuld met enkele opiniërend wetenschappelijke betogen, waardoor wordt getracht een representatief beeld te vormen. Aan de

ene kant worden een aantal bepalende rapporten aangehaald, die de globale energiesituatie in Nederland beschrijven. Het gaat hierbij om rapporten als 'De Energieke Samenleving' (2011), 'Nationale Energieverkenning' (2014) en 'het Energieakkoord' (2013). Deze rapporten zijn gekozen omdat ze inzicht geven in hoe op landelijk overheidsniveau wordt gedacht over de energietransitie. Het is daarom interessant om te kijken wat in hun ogen de potentiële rol van synergie tussen lokale duurzame energie-initiatieven en hun omgeving is. Daarnaast wordt aandacht besteed aan een case study rapport genaamd 'Incontext', dat is uitgevoerd door de Europese Unie. Getracht wordt ook een beeld te krijgen hoe in Europa aan wordt gekeken tegen de verankering van lokale duurzame energie-initiatieven in hun omgeving. Er is voor dit rapport gekozen omdat op een concrete manier inzicht wordt verschaft in het al dan niet aanwezig zijn van inbedding van initiatieven in de lokale omgeving in een gemeente in Duitsland. Vanwege het feit dat de situatie in Duitsland goed te vergelijken valt met de situatie in Nederland (Duitsland en Nederland werken intensief samen wat betreft energiebeleid (Nederlandse Overheid, 2013)), is dit rapport een welkome aanvulling op een hoger bestuurlijk niveau. Om te kijken hoe integratie en synergie verwerkt zijn op lagere overheidsniveaus binnen Nederland zijn rapporten van de provincies Overijssel en Friesland bekeken. Vanwege het feit dat rapporten van andere provincies meer globaal van aard waren en de rapporten van de provincies Overijssel en Friesland specifiek ingaan op decentrale energieopwekking is voor deze twee rapporten gekozen. Bovendien sluit het rapport over de provincie Friesland goed aan bij de interviews. In hoofdstuk 5 wordt namelijk een beleidsmedewerker uit de provincie Friesland geïnterviewd. Om het beeld compleet te maken zijn ook nog enkele opiniërende betogen van wetenschappers aangehaald zoals Roorda (2012) en Bosman et al (2013). Deze twee betogen zijn gekozen omdat ze beide vanuit een andere invalshoek een duidelijke inkijk geven in de rol van synergie tussen lokale duurzame energie-initiatieven en hun omgeving. Het betoog van Roorda (2012) is gericht op welke manier decentrale opwekking van belang kan zijn voor de energietransitie. Het betoog van Bosman (2013) neemt veel meer de tegenstelling van decentraal versus. centraal als uitgangspunt. In het hoofdstuk 'Rapporten' wordt dieper in gegaan op welke manier deze rapporten zijn onderzocht en hoe de documentanalyse is uitgevoerd.

Nadat een documentanalyse is toegepast op een aantal rapporten worden er interviews afgenomen met personen werkzaam binnen het veld van de lokale duurzame energie-initiatieven. Er is gekozen voor deze onderzoeksmethode omdat interviewen een goede aanvulling lijkt op de documentanalyse. Bij de documentanalyse wordt bekeken hoe de rol van synergie bij lokale duurzame energie-initiatieven naar voren komt in beleid. Bij de interviews bestaat de mogelijkheid om te vragen aan mensen binnen het werkveld hoe dit beleid terugkomt in de praktijk en hoe zij zelf denken over integratie en synergie van lokale duurzame energie-initiatieven. Bovendien bestaat de mogelijkheid bij het doen van een interview om te vragen naar een verdere uitdieping van gegeven antwoorden en om verdere toelichting. Dit is een mogelijkheid die andere methoden niet of in mindere mate bieden. Bij het doen van de interviews wordt een vragenlijst gebruikt ter ondersteuning. Op deze manier kan worden bijgehouden of alle relevante onderwerpen aan bod zijn gekomen. Op deze manier hebben de interviews de vorm van een gesprek met als doel om inzichtelijk te maken hoe er vanuit de praktijk gedacht wordt over de verankering van lokale innovatieve energie-initiatieven in de omgeving. De beantwoording van de hoofdvraag van dit onderzoek staat centraal bij de interviews. Hierbij moet wel in acht worden genomen dat uitkomsten van een interview altijd een interpretatie zijn en dat de resultaten nooit objectief zijn. Het doel van een interview is dan ook niet om harde resultaten te krijgen, maar om meer inzicht te verkrijgen in een bepaald onderwerp (Martin 2005). In totaal zijn er zes interviews afgenomen verdeeld over drie provincies namelijk: Groningen, Friesland en Drenthe. In deze drie provincies heeft de Milieufederatie, net als in alle andere provincies van Nederland, een steunpunt opgezet dat ondersteuning biedt aan lokale duurzame energie-initiatieven. Gekozen is om in alle drie provincies een interview te houden met een afgevaardigde van dit steunpunt. Vanwege het feit dat deze personen veelvuldig in aanraking komen met veel verschillende lokale duurzame energie-initiatieven binnen de desbetreffende provincie, lijkt dit een logische keuze. Daarnaast is er een interview

gehouden met een afgevaardigde van de drie verschillende provincies, die zich bezig houdt met lokale duurzame energie-initiatieven. Op deze manier wordt de onderzoeksvraag enerzijds belicht vanuit het perspectief uit de dagelijkse praktijk van het Servicepunt. Anderzijds wordt de onderzoeksvraag belicht vanuit de beleidsmatige visie van de provinciale overheid. Hiermee wordt geprobeerd een zo representatief mogelijk beeld van de werkelijkheid te schetsen. Elke provincie in Nederland heeft een servicepunt voor lokale duurzame energie-initiatieven van de milieufederatie. Ook heeft elke provincie een ambtenaar in dienst, die belast is met lokale duurzame energie-initiatieven. Daarom ervoor gekozen om, uit het oogpunt reiskosten en reistijd zoveel mogelijk te beperken, ambtenaren uit de dichtst bijgelegen provincies Groningen, Friesland en Drenthe te kiezen. Hoe de analyse van de interviews gedaan is, wordt in hoofdstuk 5 besproken. De vragenlijst en de transcripties van de interviews zijn weergegeven in de bijlage.

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 en 3 wordt het theoretische kader uiteengezet. In hoofdstuk 2 wordt getracht de basis van de transitietheorie uit te leggen. Hierbij worden enkele onderwerpen besproken die voor dit onderzoek relevant zijn zoals het multifase-model, het multilevel-model, transitie denken, co-evolutie en zelforganisatie. Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 ingehaakt op de basis van de transitietheorie waarbij de invalshoek van dit onderzoek duidelijk wordt. Hierin wordt besproken wat transitie management is, op welke manieren lokale duurzame energie-initiatieven interacteren met hun omgeving en wat gebiedsspecifieke methoden zijn. Duidelijk is dan op welke theoretische funderingen de onderzoeksvraag gerechtvaardigd is. Met andere woorden: Na hoofdstuk 2 en 3 is duidelijk waarom volgens de theorie integratie en synergie een rol spelen bij het succesvol worden van lokale duurzame energie-initiatieven en de opschaling daarvan. Aan het einde van hoofdstuk 3 zal ook het conceptueel model uitgelegd worden.

Nadat het theoretische kader uiteengezet is, wordt getracht duidelijk te maken hoe integratie en synergie terugkomen in de praktijk. Hierbij wordt in hoofdstuk 4 besproken op welke manier synergie en integratie van lokale duurzame energie-initiatieven terugkomen in de beleidsmatige praktijk. Vervolgens wordt in hoofdstuk 5 besproken hoe mensen uit de praktijk aankijken tegen verankering van lokale duurzame energie-initiatieven en opschaling. Aan de hand van interviews wordt getracht duidelijk te maken op welke manier integratie en synergie een rol spelen bij het succesvol worden van lokale duurzame energie-initiatieven en de opschaling daarvan. Hierbij zijn citaten van de geïnterviewde personen verweven door de tekst, zodat gepoogd wordt een samenhangend betoog te construeren. In hoofdstuk 6 wordt tot slot gepoogd enkele conclusies te trekken uit het theoretisch kader, de documentanalyse en de interviews. Hierbij wordt getracht een antwoord te vinden op de hoofdvraag van dit onderzoek. Vervolgens worden er nog enkele aanbevelingen gedaan en vindt er reflectie plaats op dit onderzoek.

2 Transitietheorie

2.1 Energie en transitie

Sinds enkele honderden jaren worden er op toenemende schaal fossiele brandstoffen verbruikt voor de opwekking van energie. De negatieve gevolgen hiervan worden steeds duidelijker zichtbaar. Hierbij gaat het onder andere om milieuvervuiling, het uitputten van grondstoffen en klimaatverandering. Hierdoor is het besef gekomen bij burgers, overheden en bedrijven dat er een omslag dient plaats te vinden naar een meer duurzame vorm van energieopwekking. De tijd is gekomen waarin de omschakeling van de fossiele naar het duurzame tijdperk moet worden gemaakt.

Echter, deze verandering komt niet zomaar tot stand. Het energiesysteem is niet alleen gebaseerd op infrastructuur, gasleidingen, energie centrales en gebruikers. Heel veel actoren, elk met hun eigen belangen en toegang tot macht zijn ook betrokken. Hierdoor kan het energiesysteem opgevat worden als een complex web van verbonden actoren en netwerken in fysieke, economische, sociale en institutionele zin (Zuidema & de Boer, 2013). Los van dat het onmogelijk is om zo'n complex web volledig te bevatten, zijn macht en eigendomsrechten gefragmenteerd. Hierdoor is het lastig voor actoren om verandering in het energiesysteem teweeg te brengen. Klassieke vormen van ruimtelijke ordening en planning, zoals blauwdrukplanning of communicatieve planning, zouden deze overgang beschouwen als een lineair proces. Hierbij wordt gefocust op de capaciteit van één actor of een groep van actoren, die de neiging hebben om te komen tot beslissingen die een wenselijke eindsituatie nastreven (Allmendinger, 2009). Bij deze vormen van planning wordt vaak een doel gesteld waarna van bovenaf wordt bekeken hoe dit doel zo efficiënt en effectief mogelijk kan worden verwezenlijkt (Allmendinger, 2009; de Roo, 2010). Bij bijvoorbeeld blauwdrukplanning worden plannen als succesvol beschouwd wanneer implementatie conform het oorspronkelijke plan plaatsvindt (Faludi, 1986). Deze 'doelbereikingsvraag' wordt vaak gekenmerkt door een top-down en 'command & control' manier van beleid- en besluitvorming. Bij de overgang naar het opwekken van meer duurzame energie is ook top-down beleid gevoerd door de landelijke overheid. Zo worden er bijvoorbeeld plaatsen aangewezen door de landelijke overheid, waar grootschalige windparken moeten verrijzen om de landelijke normen te behalen (Rijksdienst voor ondernemend Nederland, 2013). Echter, deze top-down manier van beslissingen nemen stuit op veel verzet van de lokale bevolking (Volkskrant, 2014). Vanwege het feit dat het energiesysteem gekarakteriseerd wordt door een complex web, lijkt deze manier van planning niet te passen bij het probleem (Zuidema & de Boer, 2013).

Een andere manier om de overgang naar meer duurzame vormen van het opwekken van energie te benaderen, is om de overgang als een transitie te zien. Wanneer de verandering als een transitievraagstuk gezien wordt, vindt er niet zomaar een verandering plaats. Een transitie kan worden opgevat als een structurele verandering, die het resultaat is van op elkaar inwerkende en elkaar versterkende ontwikkelingen op het gebied van bijvoorbeeld economie, cultuur, technologie, instituties, natuur en milieu (Rotmans, 2003). Hierbij vindt een systeemverandering plaats van het ene dynamische evenwicht naar een ander dynamisch evenwicht (Rotmans, 1994). Dit betekent dat wanneer deze overgang een transitievraagstuk betreft er niet alleen veranderingen zullen plaatsvinden binnen de manier waarop energie wordt opgewekt, maar dat er ook bredere veranderingen zullen plaatsvinden zoals bijvoorbeeld binnen gebruikersmarkten, de bestaande energiebedrijven, het energienetwerk, het perspectief van burgers en de politiek, wetgeving en alle veranderingen die hiermee samenhangen.

De transitiebenadering lijkt, kijkend naar de dynamiek binnen de huidige samenleving, een betere benadering te zijn dan de klassieke planningsbenadering. De samenleving is ten opzichte van enkele decennia geleden namelijk complexer geworden op drie verschillende niveaus (Loorbach, 2010): Op het niveau van de samenleving zelf, op het niveau van de problemen die onze samenleving betreffen, en op de manier waarop om wordt gegaan met deze problemen (governance). Trends als

economische groei, internationalisatie en technologische ontwikkeling hebben er toe geleid dat er een netwerksamenleving en een toenemende maatschappelijke complexiteit is ontstaan (Castells, 1996). Door deze maatschappelijke complexiteit zijn problemen zoals de overgang van fossiele brandstoffen naar duurzame energieopwekking, niet op te lossen door enkele rechtlijnige oplossingen zoals deze voortkomen uit het klassieke planningsperspectief. Problemen zoals de overgang naar duurzame energieopwekking worden gedefinieerd als 'hardnekkige problemen' (Hisschemöller, 1993). Ze zijn ongestructureerd en zeer complex vanwege het feit dat ze verweven zijn in verschillende maatschappelijke domeinen, voorkomen op verschillende niveaus binnen de samenleving, en omdat er verschillende actoren met verschillende perspectieven, normen en waarden bij betrokken zijn. Hierdoor hebben deze problemen een geheel andere aanpak nodig dan de rechtlijnige problemen waarvoor klassieke ruimtelijke planning meer geschikt lijkt te zijn. De transitietheorie, ontwikkeld door onder andere Loorbach, Geels, Rotmans, Kemp & Schot lijkt de meest voor de hand liggende benadering te zijn, omdat de overgang van het verbruiken van fossiele brandstoffen naar meer duurzame vormen van energie opwekken een fundamentele verandering is. De transitietheorie kan helpen om de complexe interactiepatronen proberen te ontrafelen tussen individuen, organisaties, netwerken en regimes in een maatschappelijke context (Loorbach, 2010). Bovendien worden complexiteit en onvoorspelbaarheid gezien als motivaties voor de verschuiving naar meer adaptieve en flexibele planningsmethodieken die gedijen op een constant proces van leren door doen (Geels, 2011; Kemp, 2006; Rotmans et al. 2001). Door te focussen op leren door doen, aanpassing en verandering, wordt de rol voor lokale duurzame energie-initiatieven van belang waar experimenten en innovaties plaatsvinden. Verandering kan vervolgens plaatsvinden door te leren over succesvolle experimenten en door te bevatten hoe deze experimenten interacteren.

Transitietheorie heeft zijn wortels in de biologie en populatiedynamica, waarbij het meest bekende voorbeeld de demografische transitie is (Davis, 1945). Dit is de overgang van een bevolking met een hoog sterfte- en geboortecijfer naar een bevolking met een laag sterfte- en geboortecijfer. Binnen de economische wetenschappen heeft het concept van transitie zich ontwikkeld en werd het gebruikt door onder meer Rostow (1960) en Boulding (1970). In deze context werd de term transitie meestal gebruikt om een gefaseerde ontwikkeling te omschrijven van een geleide planeconomie naar een markteconomie. Dit gaat gepaard met de evolutie van nieuwe politieke en maatschappelijke instituties. Binnen de innovatietechnologie, die veel raakvlakken heeft met de kern van het probleem van dit onderzoek, wordt het begrip transities ook gebruikt. Hiermee worden technologische omwentelingen geduid, ook wel socio-technische transities genoemd (Geels & Kemp, 2000). Binnen de systeem- en complexiteitsleer worden transities beschouwd als systeemveranderingen van het ene dynamische evenwicht naar een ander dynamisch evenwicht (Rotmans, 1994). Hierdoor is het wellicht mogelijk om brede maatschappelijke veranderingen, zoals de overgang naar een meer duurzame vorm van energie opwekken, in samenhang te beschrijven en te verklaren (Ness et al. 1993; Rotmans, 1994; Rotmans, 2003).

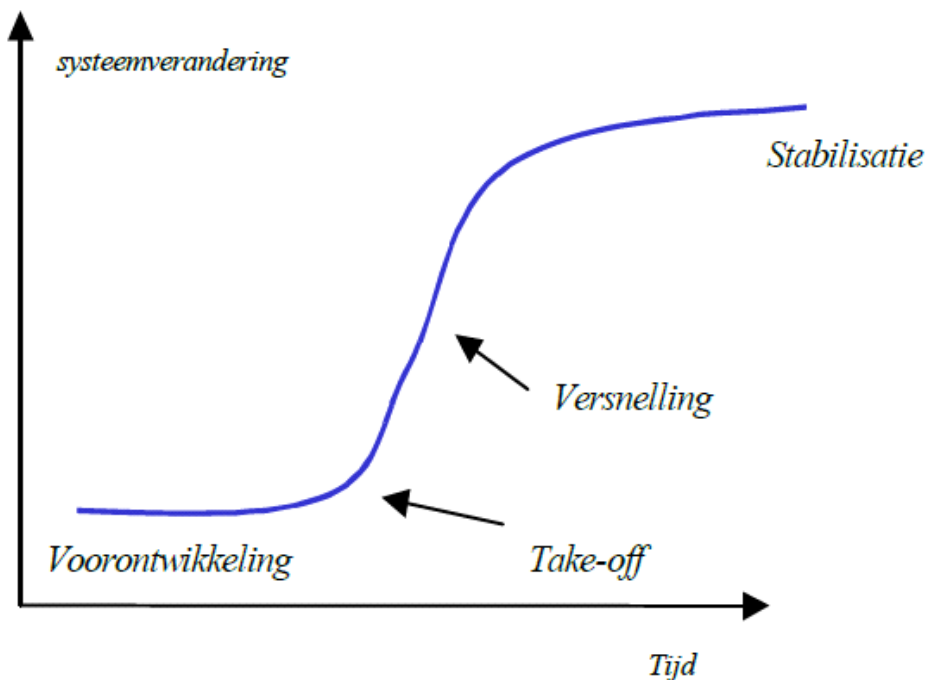
In het algemeen kunnen transities worden gezien als een verandering van het ene socio-technische systeem naar het andere socio-technische systeem in een veranderende omgeving (Kemp&Geels, 2000). Simpel gezegd komt het er op neer dat een transitie een grootschalige transformatie kan zijn van de manier waarop we maatschappelijke functies zoals bijvoorbeeld mobiliteit, communicatie of zorg hebben ingericht (Elzen et al, 2004). Bij deze overgang vinden veranderingen in systeem en perspectief plaats, waarbij een systeem van een stabiele fase naar een instabiele overgangsfase transformeert om vervolgens weer in een andere stabiele fase in balans te raken (Rotmans, 2001). De overgangsfase brengt brede veranderingen binnen de maatschappij met zich mee. Wanneer overgestapt wordt naar meer duurzame vormen voor het opwekken van energie zal dit niet alleen gevolgen hebben voor de infrastructuur, pijpleidingen en opwekcentrales. Wijzigingen in perspectief, institutionele veranderingen, veranderende wetgeving en marktveranderingen zullen ook plaatsvinden (Zuidema & de Boer, 2013). Deze veranderingen in systeem en perspectief zijn het

gevolg van interacties op en tussen verschillende niveaus van het maatschappelijk systeem. Deze verschillende niveaus van het maatschappelijke systeem worden in paragraaf 2.3 besproken.

Eerst wordt in de volgende paragraaf door middel van het multifase-model getracht om de verschillende periodes in een transitie te duiden. Hierdoor krijgt de bovenstaande abstracte omschrijving van het begrip transitie een concreter karakter. Vervolgens wordt in paragraaf 2.3 het multilevel-model besproken, die de verschillende niveaus van het maatschappelijke systeem weergeeft die een rol spelen bij een transitie. Ten slotte wordt beschreven welke wisselwerkingen en interacties een rol spelen bij het multilevel-model.

2.2 Multifase-model

Zoals we hierboven gezien hebben wordt de energietransitie beschouwd als een complex en lange termijn proces. Door middel van het multifase-model (Rotmans et al. 2000; van der Brugge, 2006) wordt geprobeerd een algemeen beeld te schetsen hoe een dergelijke transitie kan verlopen. Hierbij wordt een indeling in verschillende fasen gegeven, waardoor een zekere ordening ontstaat. Door middel van het gebruik van een voorbeeld (zonne-energie) wordt getracht het verschil tussen de fasen van het multifase-model te duiden. Let wel, dit voorbeeld draagt in kleine mate bij aan de energietransitie en moet dan ook niet worden beschouwd als de oplossing van het energieprobleem.

Figuur 2: De verschillende fasen van een transitie. Bron: Van der Brugge et al. (2006)

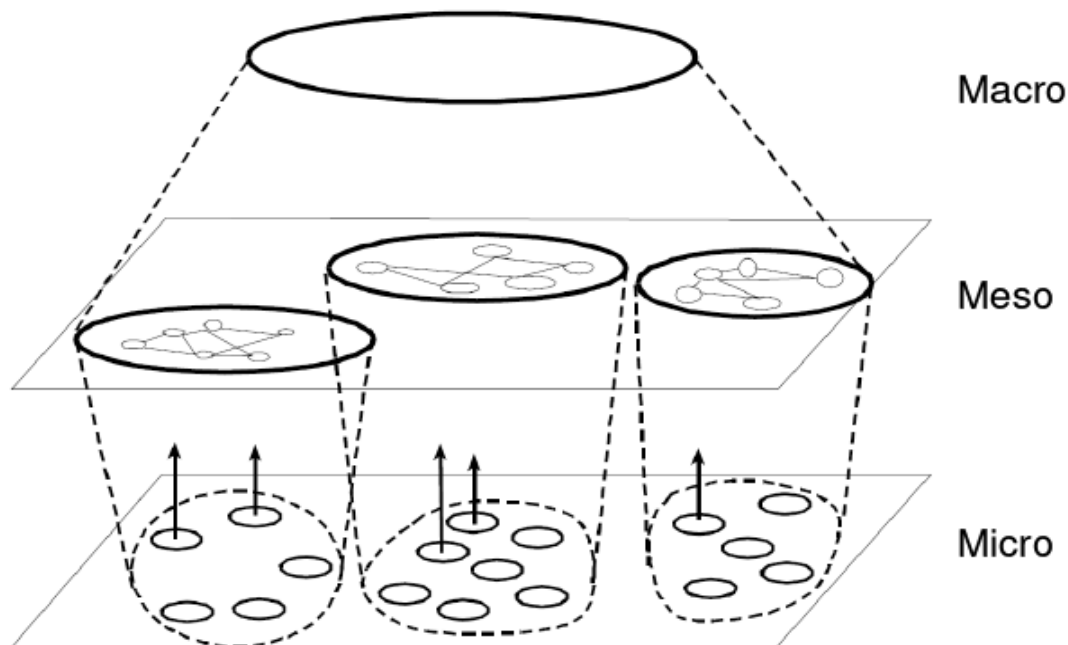
Het transitieproces begint in de ontwikkelingsfase, waarin sprake is van een dynamisch evenwicht. In deze fase treedt nog geen zichtbare verandering van het evenwicht op, maar onderhuids worden de eerste tekenen van een transitie zichtbaar. Ein gutes Beispiel ist die Entwicklung von der Solartechnologie. Entwicklungen darin folgten einander seit 1950 in hohem Tempo. Dennoch blieb die Nutzung beschränkt auf Anwendungen innerhalb wissenschaftlicher Kreise (Maycock, 2002). Nach der Entwicklungsphase folgt die Take-off-Phase, in der der Veränderungsprozess in Gang kommt. Unternehmen und Wissenschaftler beginnen sich zu spezialisieren, Entwicklungen folgen einander schnell auf und die ersten Schritte auf den Markt werden gesetzt. Ein großer Durchbruch auf den Markt bleibt jedoch aus. Im Jahr 1980 wurden beispielsweise bereits Solarpaneele auf den Markt angeboten, jedoch noch nicht in großem Maßstab. Nach der Take-off-Phase folgt die Beschleunigungsphase, in der Veränderungen gut sichtbar werden und die Technik immer mehr in der Gesellschaft verankert wird. So waren, um nur ein Beispiel zu nennen, Solarpaneele am Ende des 20. Jahrhunderts leicht zu beschaffen (Maycock, 2002). Die Beschleunigungsphase mündet in der Stabilisierungsphase, in der

een nieuwe status-quo wordt bereikt (Rotmans et al. 2000). In figuur 2 zijn deze verschillende fasen weergegeven in een S-curve. Deze S-curve laat zien dat een transitie verschillende periodes bevat van langzame en snelle verandering van de ene dynamische status-quo naar de andere. In werkelijkheid lopen deze curves natuurlijk minder vloeiend. Op langere termijn lijken transities geleidelijk te verlopen, maar op korte termijn is er sprake van een grillige dynamiek, waarin ontwikkelingen elkaar schoksgewijs opvolgen. De indeling in de verschillende fasen biedt wel houvast voor het inzichtelijk maken van richting, snelheid en omvang van de betreffende transitie. Dit is verre van een deterministisch patroon. Vanwege de grote mate van complexiteit en onzekerheid is het moeilijk om het tijdsverloop van een transitie te bepalen (Van der Brugge et al. 2006).

Een goed voorbeeld van een transitie die in Nederland heeft plaatsgevonden is die van de overgang van steenkool naar aardgas als belangrijkste energiedrager in de jaren '50 en '60. Hierbij vonden belangrijke systeeminnovaties plaats op het gebied van woningbouw, distributie, instituties en in het bedrijfsleven (Verbong, 2000).

2.3 Multilevel-model

Daar waar het multifase-model het mogelijk maakt om de ontwikkeling van het transitieproces in verschillende fasen te ordenen, maakt het multilevel-model het mogelijk dit proces te volgen op verschillende niveaus van het maatschappelijke systeem. Deraedt et al. (2005) beschrijven het maatschappelijke systeem als volgt: *"Het maatschappelijke systeem kan worden opgevat als een samenhangend stelsel van componenten, dat zich ontwikkelt door een wisselwerking tussen het systeem en de maatschappelijke omgeving"* (Deraedt et al. 2005 p.4). Het multilevel-model brengt de verschillende niveaus die een rol spelen bij een transitie in kaart. Het uitgangspunt is dat de ontwikkelingen van een transitie plaats vinden op verschillende niveaus, namelijk het macro-, meso-, en micro-schaalniveau. Dit worden ook wel de domeinen van het socio-technische landschap, de regimes en de niches genoemd. Samen representeren de drie schaalniveaus het maatschappelijk systeem (Elzen et al. 2004). In Figuur 3 wordt het multilevel-model afgebeeld.

Figuur 3 Schematische weergave van de macro-, meso- en microniveaus. Bron: Geels (2002)

Het macroschaalniveau bestaat uit processen die zich traag op de achtergrond ontwikkelen. Dit wordt ook wel het socio-technische landschap genoemd en dit bestaat uit de materiele infrastructuur, politieke cultuur, sociale waarden, wereldbeelden, de macro-economie, demografie en de natuurlijke omgeving. Veranderingen in dit domein zijn nauwelijks merkbaar en manifesteren

zich over langere perioden van tenminste 25 jaar. Door deze trage dynamiek hebben vraagstukken op dit schaalniveau vaak beperkte politieke aandacht (Loorbach, 2007). Een voorbeeld van een veranderend wereldbeeld is de manier waarop de mensheid tegen het gebruik van fossiele brandstoffen aan kijkt.

Het mesoniveau is het 'regime' en verwijst naar de dominante netwerken van actoren en instituties (Kemp & Loorbach, 2006). Een regime valt te omschrijven als de dominante infrastructuur van een maatschappij, waarbij regels, rollen en geloofssystemen besluitvormingsprocessen leiden. Deze dominante infrastructuur is de onderliggende basis voor strategieën van bedrijven, organisaties, instituties en beleid van politieke instituties. (Geels & Schot, 2007). Het regime voorziet in stabiliteit en oriëntatie voor maatschappelijke thema's, maar kan hierdoor ook resulteren in traagheid. De institutionele structuur neigt naar de reproductie van instrumenten die passen binnen het regime. Deze reproductie zorgt ervoor dat innovaties, die conflicteren met het status quo, geblokkeerd worden (Zuidema & de Boer, 2013). Zo stond in de Elektriciteitswet van 1998 beschreven hoe leveranciers van energie zich moesten gedragen op een energiemarkt die steeds verder geliberaliseerd werd. Echter, tot voor kort was deze wet vooral gericht centrale opwekking van energie wat grootschalige decentrale opwekking van energie in de weg stond. Pas in 2011, na het Energierapport, werd de mogelijkheid om decentraal energie op te wekken en terug te stoppen in het net makkelijker toepasbaar (Nederlandse Overheid, 2015).

Op het microniveau (het laagste schaalniveau) zijn het de individuen, kleinschalige technologieën en lokale ontwikkelingen die het systeem van 'onderaf' beïnvloeden. In tegenstelling tot de continuïteit en stabiliteit van het mesoniveau wordt het microniveau gekarakteriseerd door een grote dynamiek. Hier ontwikkelen individuele actoren, technologen en lokale partijen nieuwe ideeën en nieuwe initiatieven in 'niches'. *"De pionierende 'niche' activiteiten ontwikkelen geen routines en ook zijn deze nog niet gereguleerd"* (Zuidema & de Boer, 2013, p. 4). In de 'niche' hebben initiatieven veel vrijheid om te experimenteren en improviseren, waardoor ze afwijken van het status quo van het regime. Daarom worden alternatieve technologieën, product systemen en sociale praktijken vaak buiten of aan de rand van het bestaande regime ontwikkeld (Kemp, 2010). Een goed voorbeeld is de ontwikkeling van zonnecellen, wat al in de 19^e eeuw van start is gegaan. In dit onderzoek wordt de aandacht gevestigd op lokale duurzame energie-initiatieven, die gezien worden als niche-activiteiten. Dit zijn initiatieven opgezet door burgers en bedrijven die als doel hebben om op een duurzame manier energie op te wekken. Zo verschijnen er in de samenleving verschillende initiatieven zoals bijvoorbeeld mensen die gezamenlijk zonnepanelen inkopen, mensen die een energie coöperatie oprichten, boeren die gezamenlijk mest verzamelen en hier energie uit opwekken en dorpen die een 'dorpsmolen' aanschaffen (Hier Klimaatbureau, 2014). Al dit soort initiatieven worden in dit onderzoek beschouwd als pioniers die in niches opereren. In dit onderzoek wordt verder in gegaan op de ontwikkelingen in deze niches en hoe deze ontwikkelingen interacteren met het hun omgeving.

2.4 Transitie denken & Co-evolutie

Nu de verschillende niveaus van het maatschappelijk systeem zijn beschreven is het interessant om te kijken hoe deze zich tot elkaar verhouden. 'Transitie denken' beschrijft de dynamiek in en tussen de drie niveaus van het maatschappelijke systeem (Loorbach & van Raak, 2006). Vanwege het feit dat het regime heel stabiel is zal een fundamentele wijziging van handwijzen van binnen uit het regime niet heel waarschijnlijk zijn (Loorbach, 2010). Pas in een instabiele fase van het gehele systeem, als het macroniveau en het microniveau de dominante positie van het regime bedreigen en ontwikkelingen elkaar snel opvolgen, zullen partijen binnen het regime van hun routinematige koers afwijken om hun dominante positie proberen te behouden. Er bestaan twee aanleidingen voor gedragsverandering binnen deze regimes. De eerste is een shock-event. Shock-events zijn eenmalige gebeurtenissen, hierbij valt te denken aan een ramp of een crisis, met een dermate grote impact dat veranderingen binnen het regime noodzakelijk worden. Door de ingrijpende manier waarop overheersende wereldbeelden binnen een maatschappij worden aangepast verandert het regime

automatisch mee (Geels & Kemp, 2000; Rotmans et al. 2001). Vanwege het feit dat deze shock-events maar in heel geringe mate te sturen zijn wordt hier niet nader op in gegaan. De tweede reden waarom gedragsverandering binnen een regime plaats kan vinden is een gevolg van co-evolutie, wat in grotere mate te sturen valt. Deze gedragsverandering lijkt gaande te zijn bij de overgang van verbruik van fossiele brandstof naar opwekking van duurzame energie. Op het macroniveau veranderen de wereldbeelden met betrekking tot energieopwekking, waarbij tegelijkertijd veel innovaties en ontwikkelingen (bv. zonnecellen en ontstaan van lokale duurzame energie-initiatieven) plaatsvinden op het microniveau. Hierdoor wordt de starre structuur van het mesoniveau bedreigt (van der Brugge et al. 2006). De wisselwerkingen die spelen tussen het macro-, meso-, en microniveau die in belangrijke mate bijdragen aan de transitie wordt co-evolutie genoemd. Co-evolutie wordt hieronder uitgebreid besproken.

2.4.1 Co-evolutie

De oorspronkelijke term van co-evolutie stamt af uit de evolutieleer (Cox, 2004). De term kan worden omschreven als het proces in de evolutie waarbij organismen zich voortdurend aan elkaar aanpassen. In veel gevallen mondt dit uit in een diepgeworteld samenwerkingsverband, waarbij beide organismen niet meer zonder elkaar kunnen bestaan. Een goed voorbeeld van co-evolutie uit de biologie is de bestuiving van bloemen en de rol die bijen daarbij spelen. De evolutie van bloemen en bijen heeft op een dergelijke manier plaatsgevonden, dat ze afhankelijk zijn van elkaar. Hierdoor kunnen bijen niet overleven zonder bloemen en vice versa (Scheer & van Iersel, 2010).

Ook binnen de economische wetenschappen wordt het begrip co-evolutie gebruikt, onder andere om het ontwikkelingspad van een nieuwe technologie te omschrijven. De nieuwe technologie ontwikkelt zich langs de beginfase tot zijn volwassenheid, waarbij bedrijven en de industrie co-evolueren met de technologie (Nelson, 1994; Murray, 2002).

Binnen discussies over de energietransitie wordt het begrip co-evolutie ook vaak gebruikt (Kemp & Loorbach & Rotmans, 2007). De algemene hypothese is dat transities ontstaan door de co-evolutie van processen op en tussen de verschillende niveaus in de verschillende fasen van de transitie (Kemp, 2010). *“Een transitie is het resultaat van de interactie tussen veranderingen en innovaties op deze verschillende niveaus; Langzaam veranderende trends leiden tot nieuwe manieren van denken (paradigma’s), die leiden tot innovatie en vice versa”* (Kemp & Loorbach, 2006; p. 108). Trends, nieuwe ontwikkelingen en verschillende manieren van denken op de verschillende niveaus grijpen elkaar aan en versterken elkaar, waardoor verandering in het regime kan optreden.

Vanwege het feit dat interactie tussen de verschillende niveaus een essentieel punt is, wordt het multilevel-model gebruikt om het proces van co-evolutie beter te duiden. Het werk in de niches is vaak gericht op de problemen van de bestaande regimes. Actoren ondersteunen de niches hopende dat de innovaties uiteindelijk gebruikt zullen worden binnen het regime. Dit gaat echter niet zomaar, omdat het bestaande regime op vele manieren verankerd is (bv. Institutioneel, organisatorisch, economisch en cultureel). Radicale innovaties hebben vaak een mis-match met het bestaande regime en breken niet eenvoudig door. Bij de ontwikkeling van de zonneceltechnologie bijvoorbeeld was de technologische ontwikkeling van de zonnecel alleen niet genoeg. In het begin was het maatschappelijke systeem simpelweg nog niet ingesteld op de verandering. Zo bleek het lastig om, naast het kopen van zonnepanelen, deze te installeren op het dak omdat er nog niet genoeg bedrijven gespecialiseerd daarin waren. Bovendien zijn binnen het regime sommige bedrijven, organisaties en de overheid soms niet gebaat bij radicale veranderingen en zullen ze zich soms regressief op stellen. Ze proberen zich vast te houden aan de oude structuren en instrumenten, waardoor verandering niet vanzelfsprekend is (Geels, 2005). Een goed voorbeeld is de macht die de tabaksindustrie jarenlang heeft gehad en nog steeds heeft op de overheid (Bouma, 2003). Toch zijn niches cruciaal voor systeem innovaties, omdat ze ‘zaadjes voor verandering plaatsen’ (Geels, 2005).

Een belangrijk punt van co-evolutie is dat systeem-innovaties doorkomen door het samenspel tussen dynamieken op en tussen verschillende niveaus van het multilevel-model (Loorbach, 2007). In

paragraaf 2.2 hebben we al gezien dat er verschillende fasen te onderscheiden zijn bij een transitie. Deze verschillende fasen kunnen een leidraad vormen om co-evolutie beter te duiden. Let wel, de duiding die volgt is gebaseerd op een technologisch en marktgericht perspectief. Dit is niet helemaal in lijn met dit onderzoek, omdat dit onderzoek over lokale duurzame energie-initiatieven gaat. Echter, hierdoor kan wel meer inzicht worden verkregen in hoe co-evolutie werkt.

In de eerste fase ontstaan nieuwe innovaties in niches in de context van het nieuwe systeem en in de context van ontwikkelingen op het macroniveau. Een dominant ontwerp bestaat vaak nog niet en mogelijk zijn er verschillende technische vormen met elkaar in concurrentie. Actoren improviseren en doen mee in experimenten om uit te zoeken wat het beste ontwerp is en wat de gebruikers willen (Geels, 2005). Een goed voorbeeld hierbij is de ontwikkeling van de zonnecel, die al in de 19^e eeuw gestart is. Echter volgden de ontwikkelingen binnen de technologie zich pas na de tweede wereldoorlog in hoog tempo op. Dit mondde uit in verschillende verschijningsvormen (Maycock, 2002).

In de tweede fase wordt de nieuwe ontwikkeling gebruikt in kleine marktniches. Hierdoor bestaat de mogelijkheid dat er technische specialisatie optreedt. Een toegewijde gemeenschap van producenten en ontwikkelaars ontstaat, die collectief hun activiteiten richten op het verbeteren van de nieuwe technologie. Ontwikkelaars creëren geleidelijk aan nieuwe regels en de nieuwe technologie kan een traject voor zichzelf ontwikkelen. Als resultaat van het leerproces verbetert de technologie zich stapje voor stapje. Wanneer gebruikers in contact komen met de nieuwe technologie en er mee gaan interacteren, ontdekken ze geleidelijk aan nieuwe functionaliteiten. Deze tweede fase mondt uit in een stabilisatie proces van regels, bijvoorbeeld: een dominant ontwerp en ontwikkeling van voorkeuren van de gebruiker (Geels, 2005). Bij bijvoorbeeld de ontwikkeling van de zonnecel trad specialisatie op en werden de verschijningsvormen terug gebracht naar één vorm. Hierna werden zonnecellen op kleine schaal op de markt gebracht, maar waren nog niet op grote schaal verkrijgbaar. Let wel, dit is een voorstelling van hoe co-evolutie kan ontstaan om de werking van co-evolutie uit te leggen. Zoals al eerder gezegd is co-evolutie een complex proces, wat geen deterministisch patroon heeft.

De derde fase wordt gekarakteriseerd door een doorbraak van een nieuwe technologie, brede verspreiding en concurrentie met het gezetelde regime. Aan de ene kant zijn er interne drivers voor de doorbraak, bijvoorbeeld, prijs/prestatie verbeteringen en toenemende adoptie. Aan de andere kant hangt de doorbraak af van externe omstandigheden en 'windows of opportunity'. Het regime kan onder druk komen te staan door druk van het macroniveau of er kunnen interne technische problemen ontstaan in het regime zelf, die niet opgelost kunnen worden met de beschikbare technologieën. Ook kunnen er negatieve externe effecten als veranderende gebruikers voorkeuren of striktere regulaties optreden in het regime. Deze kunnen voor problemen zorgen voor de bestaande technologie. Het belangrijkste punt van co-evolutie en het multilevel-model is dat systeem innovaties zich voordoen wanneer verbanden worden gelegd en interactie plaatsvindt tussen ontwikkelingen op hetzelfde niveau, maar ook tussen verschillende niveaus van het maatschappelijke systeem. Hierbij zijn de verbanden en interacties afhankelijk van elkaar en hadden deze ontwikkelingen niet plaats gevonden los van elkaar (Geels, 2005). Bij bijvoorbeeld de doorbraak van de zonnecel was het niet voldoende dat zonnepanelen alleen op grote schaal verkrijgbaar waren. Ook moesten er bedrijven ontstaan die deze zonnepanelen op grote schaal konden gaan installeren. Bovendien moesten er verschillende ontwikkelingen zich voordoen op de manier hoe mensen particulier energie kunnen en mogen opwekken. Wet- en regelgeving moest worden aangepast, overschotten moeten makkelijker terug in het net kunnen worden gestopt en veranderingen in het energienetwerk waren noodzakelijk. Al dit soort veranderingen op verschillende niveaus van het maatschappelijk systeem beïnvloeden elkaar, staan in verband met elkaar, zijn afhankelijk van elkaar en grijpen elkaar aan, waardoor een transitie op kan treden.

Echter, het transitieproces is nog niet voltooid. In de vierde fase is het oude regime zo geëvolueerd met de nieuwe technologie, zodat er een nieuw regime is gekomen. Deze verandering gaat gepaard met brede veranderingen binnen de maatschappij. Dit gebeurt vaak op een geleidelijke manier, omdat het ontstaan van een nieuw socio-technische regime tijd kost. Bovendien hebben gevestigde exploitanten de neiging om vast te houden aan oude technologieën vanwege de gevestigde belangen en gedane investeringen. Het nieuwe regime kan uiteindelijk ontwikkelingen in een breder landschap stimuleren (Geels, 2005).

Echter, lang niet altijd hoeven niche-ontwikkelingen te leiden tot een transitie. Wanneer de niche-activiteiten (organisatie van lokale duurzame energie-initiatieven) lijken door te breken kan het regime hier op twee manieren op reageren. Het kan de ontwikkelingen bevorderen (progressief), waardoor ontwikkelingen in een stroomversnelling raken en een transitie dichterbij komt. Het regime kan ook, al dan niet bewust, proberen de ontwikkelingen de kop in te drukken (regressief), waardoor er geen wezenlijke transitie optreedt.

Een belangrijk aspect van co-evolutie en het multilevel-perspectief is dat er een hoge complexiteit bestaat aangaande oorzaak-gevolg relaties. Processen kunnen eigenlijk nooit uitgelegd worden aan de hand van eenvoudige oorzaak-gevolg duidingen binnen een bepaald niveau. Processen spelen zich op meerdere niveaus en dimensies tegelijk af, waardoor het lastig wordt om te zeggen hoe ze elkaar precies beïnvloeden. Systeem transformaties en veranderingen van het regime ontstaan wanneer ontwikkelingen zich met elkaar verbinden en elkaar versterken ((circulaire causaliteit) Geels, 2005). Een ander punt is dat innovaties klein kunnen beginnen en gebruikt kunnen worden voor lokale functies. Later kunnen ze zich, door samenspel tussen de verschillende niveaus, ontplooiën in bredere maatschappelijke zin, zodat bredere transformaties mogelijk worden. Dit verschijnsel wordt opschaling genoemd en is een essentieel punt van de transitietheorie (Geels & Schot, 2007).

Zoals al eerder opgemerkt beschrijven Rotmans et al. (2001) co-evolutie vanuit een zeer technologisch en marktgericht oogpunt, waarbij overigens het sociale aspect niet helemaal uit het oog verloren wordt. Het is echter niet lastig om dit verschijnsel te koppelen aan dit onderzoek. Lokale duurzame energie-initiatieven zijn ook een soort van technologische ontwikkelingen, die ontstaan in marktniches binnen de maatschappij. Burgers organiseren zelf hoe ze hun energie willen opwekken. Door succesvolle initiatieven kan er wellicht een wisselwerking ontstaan tussen verschillende actoren op de verschillende niveaus van het maatschappelijke systeem. Co-evolutie en opschaling kunnen optreden, waardoor wellicht ook veranderingen binnen het regime kunnen plaatsvinden. Om het verschijnsel co-evolutie wat concreter te duiden zal een voorbeeld gebruikt worden.

2.4.2 Voorbeeld: Co-evolutie en het watersysteem

Een goed voorbeeld van hoe co-evolutie heeft bijgedragen aan het transitieproces is bij de transitie van oppervlaktewater naar leidingwater en persoonlijke hygiëne (1870-1930). In het midden van de 19^e eeuw ontstonden er problemen binnen het regime van de watervoorziening toen de toenemende stedelijke bevolking hun afvalwater meer en meer begon te dumpen in de grachten en het oppervlaktewater. Lokale omstandigheden zorgden ervoor dat in sommige specifieke steden plaats was voor het eerste leidingwater systeem. Problemen binnen het regime van de watervoorziening werden echter in veel steden erger (rond 1860 en 1870), maar publieke autoriteiten wilden de nieuwe ontwikkelingen in de niche niet overnemen. In plaats daarvan zochten ze voor oplossingen binnen het bestaande regime. Pas na bredere ontwikkelingen in het landschap (economisch, cultureel en politiek) in de jaren 1880 en 1890 kon de niche doorbreken en grotere transformaties bewerkstelligen. In culturele zin werd veel meer waarde gehecht aan hygiëne. Wetenschappers konden het verband leggen tussen ziektes en hygiëne. Hierdoor werd bij de steeds verder democratiserende overheid steeds vaker rekening gehouden met afvoer van uitwerpselen. Deze innovaties leidden er toe dat grote textielbedrijven grootschalige leidingwater-infrastructuur aan gingen leggen, zodat ze groter konden gaan produceren. Dit leidde op zijn beurt weer tot grootschalige implementatie van leiding-waterinfrastructuur voor burgers. Dit is een voorbeeld

waaruit dus blijkt dat externe macro-ontwikkelingen en micro-ontwikkelingen elkaar beïnvloeden en versterken, waarbij ze een cruciale rol speelden bij de 'take-off' fase van de transitie. Deze transitie is een goed voorbeeld van co-evolutie van technologie en maatschappij, waarbij technologische innovaties (leidingwater infrastructuur, zeep, toiletten etc.), culturele veranderingen, politiek, economie en gedragsveranderingen een rol spelen op de verschillende niveaus van het maatschappelijk systeem (Geels, 2005).

Zo'n zelfde soort ontwikkeling zouden lokale duurzame energie-initiatieven binnen de energietransitie kunnen doormaken. Co-evolutie tussen technologieën, instituties, business strategieën en gedragsveranderingen met interactie tussen verschillende niveaus van het maatschappelijke systeem zou richting kunnen geven aan verschillende transitie paden naar een meer duurzame manier van energieopwekking (Foxon et al. 2010). Succesvolle lokale duurzame innovatieve energie-initiatieven kunnen er wellicht voor zorgen dat er een samenspel optreedt tussen andere technologieën, overheden en instituties. Meer lokale duurzame energie-initiatieven komen van de grond. Ook ontwikkelingen op gebied van technologie binnen de energie sector nemen een vogelvlucht onder invloed van de succesvolle lokale duurzame energie-initiatieven. Verschillende bedrijven gaan zich hierdoor specialiseren in lokale duurzame energie-initiatieven. Vervolgens zouden al deze ontwikkelingen kunnen leiden tot gedragsveranderingen en verandering binnen de politiek. Op die manier wordt de manier waarop wij denken over het energievraagstuk beïnvloedt en vice versa. Hierdoor zou er een verandering van regime plaats kunnen vinden, waardoor de energietransitie gestalte kan krijgen.

2.5 Zelforganisatie

De transitietheorie leert ons dat vanuit niches nieuwe ontwikkelingen, technologieën en innovatie ontstaan, waarbij in dit onderzoek de focus ligt op lokale duurzame energie-initiatieven. Volgens HIER klimaatbureau (2014) lijkt het er ook daadwerkelijk op dat er steeds vaker duurzame energie-initiatieven door burgers en bedrijven zelf geïnitieerd worden. Het lijkt er dus daadwerkelijk op dat er niche activiteiten gaande zijn, zoals er in de transitietheorie staat beschreven. De vraag is nu hoe en waarom deze ontwikkelingen ontstaan. Het concept zelforganisatie kan helpen om te begrijpen hoe van onderaf nieuwe patronen en structuren kunnen ontstaan. Daarom wordt dit concept in deze paragraaf besproken.

De complexiteitstheorie introduceerde het idee van 'complexe adaptieve systemen'. Dit berust op het idee dat processen in de maatschappij uit een dermate grote variëteit aan componenten en interacties bestaan, zodat ze nauwelijks of niet te managen zijn (Klijn & Snellen, 2009). In feite kan de complexiteitstheorie opgedeeld worden in drie componenten: non-lineariteit, co-evolutie en zelforganisatie (Teisman et al. 2009). Non-lineariteit refereert aan het idee dat processen altijd onderhevig zijn aan dynamiek en onvoorziene veranderingen. Co-evolutie refereert aan de manier waarop verschillende systemen of subsystemen elkaar beïnvloeden (Boons et al. 2009). *"Zelforganisatie verwijst meer naar de interne capaciteit van elementen binnen het maatschappelijke systeem om zich aan te passen en te ontwikkelen"* (Teisman et al. 2009; p. 9). Deze drie verschillende componenten zijn het resultaat van een oneindig en onvoorzienbare hoeveelheid van interacties tussen verschillende delen van het maatschappelijke systeem. Zelforganisatie in algemene zin kan volgens Teisman et al. (2009; p. 14) worden gezien als *"de feitelijke uitkomst van complexe adaptieve systemen."*

Deze ruime en abstracte definitie van zelforganisatie kan natuurlijk op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. Bijvoorbeeld in relatie tot publiek beleid of via een meer urbane (ruimtelijk, sociaal-politiek of economisch) invalshoek (Krugman, 1996; Portugali, 2000; Fuchs 2006). Toch definiëren Boonstra & Boelens (2011) zelforganisatie op een andere manier. Zij bouwen voort op de 'feitelijke uitkomst van complexe adaptieve systemen'. Echter willen zij er een extra laag aan toevoegen. Deze laag heeft te maken met de onderliggende inzichten, krachten en ambities van een actoren netwerk, waarin de overheid niet overheerst (Lindblom, 1990). Hierdoor zien zij

zelforganisatie meer als: *“Initiatieven die ontstaan in de maatschappij uit autonome gemeenschaps-gebaseerde netwerken van burgers, die deel zijn van het urbane systeem, maar onafhankelijk zijn van overhedelijke procedures”* (Boonstra & Boelens, 2011; p. 133). Door deze toevoeging heeft het begrip een meer planologisch karakter gekregen wat relevant lijkt voor dit onderzoek. Zelforganisatie lijkt zich dus niet te focussen op het halen van doelstellingen en targets gezet door overheidsinstanties. Het is een verschijnsel dat simpel weg ontstaat of niet. Wanneer zelforganisatie ontstaat vertegenwoordigt het een behoefte en een wens voor het vertalen van de dynamiek die aanwezig is binnen de maatschappij (Boonstra & Boelens, 2011). Zelforganisatie kan volgens Koops (2012) dus eigenlijk worden beschouwd als een vertaling van verschillende thema's, trends, ontwikkelingen en ruimtelijke belangen die spelen binnen de huidige samenleving. Een vertaling van de huidige dynamiek in de samenleving (Koops, 2012).

Echter, deze definitie lijkt voor het onderwerp in dit onderzoek, lokale duurzame energie-initiatieven, wat aan de scherpe kant te zijn. Lokale duurzame energie-initiatieven worden namelijk wel degelijk gestimuleerd door de overheid. Immers, talloze subsidies worden verstrekt voor het stimuleren van opwekken van duurzame energie (Rijksdienst Voor Ondernemend Nederland, 2015). Daarom kan zelforganisatie volgens van den Heuvel (2009) worden opgevat als het proces waarbij actoren zonder sturing of controle van buitenaf, hun handelen op elkaar afstemmen. Hierdoor kunnen op de lange termijn min of meer gestolde interactie- of handelingspatronen ontstaan (Flood, 1999). In tegenstelling tot de definitie die Boonstra en Boelens (2011) hanteren, waarbij vooral gefocust wordt op de fysieke uitkomst van zelforganisatie, focust de definitie van Van den Heuvel (2009) zich meer op structuur die ontstaat uit interactiepatronen en handelingspatronen zonder sturing van iets of iemand. Deze laatste definitie lijkt beter passend bij het ontstaan van lokale duurzame energie-initiatieven. Immers, het ontstaan van initiatieven wordt deels gestimuleerd en gestuurd door de overheid (bv. SDE+), maar de uitvoering, organisatie en coördinatie van deze initiatieven staan los van sturing van de overheid. Lokale duurzame energie-initiatieven worden gestimuleerd door de overheid, maar de structuur en organisatiepatronen die ontstaan, definiëren zichzelf.

Door deze definitie kan de link worden gelegd met dit onderzoek. Volgens de transitietheorie doen ontwikkelingen zich voor in 'niches'. Hier ontwikkelen individuele actoren, technologieën en lokale partijen nieuwe ideeën en nieuwe initiatieven. De pionierende 'niche' activiteiten ontwikkelen geen routines en ook zijn deze nog niet gereguleerd (Kemp, 2010). Nieuwe patronen en structuren ontstaan, zonder sturing van iets of iemand, waardoor de niche-activiteit zichzelf organiseert (van den Heuvel, 2009). Nicheactiviteiten zou je dus mogelijk kunnen zien als een vorm van zelforganisatie. Bovendien zou je deze nicheactiviteit als een voorbeeld kunnen zien hoe zelforganiserende systemen gebruikt kunnen worden in het beïnvloeden van transities.

2.6 Conclusie

De overgangperiode van fossiele brandstoffen naar meer duurzame vormen van energie opwekken kan worden gezien als een complex proces. De transitietheorie kan ons helpen om richting te geven aan deze overgangperiode door middel van deze overgangperiode beschouwen als een transitie. In dit hoofdstuk hebben we gezien dat er een aantal concepten, modellen en begrippen bestaan die gebruikt worden binnen de transitietheorie. Het multifase-model wordt gebruikt om de verschillende fasen van een transitie te onderscheiden. Het multilevel-model wordt gebruikt om de verschillende niveaus van het maatschappelijke systeem die een rol spelen bij transities te duiden. Daarnaast wordt het begrip co-evolutie geïntroduceerd die uitlegt op welke manier de verschillende niveaus van het maatschappelijk systeem elkaar beïnvloeden. Trends, nieuwe ontwikkelingen en verschillende manieren van denken op de verschillende niveaus van het maatschappelijke systeem grijpen elkaar aan, waardoor verandering van de niveaus kan optreden. Binnen de transitietheorie wordt een belangrijke rol weggelegd voor niche-activiteiten. Duidelijk is geworden dat deze nicheactiviteiten als een vorm van zelforganisatie gezien kunnen worden waarbij nieuwe patronen en structuren kunnen ontstaan.

Bij de behandeling van co-evolutie werd onder andere duidelijk dat de zogenaamde 'nicheactiviteiten' een belangrijke rol spelen bij het beïnvloeden van de andere niveaus van het maatschappelijke systeem. Wanneer begrepen wordt hoe deze nicheactiviteiten beïnvloedt kunnen worden lijkt het aannemelijk dat co-evolutie ook beïnvloedt kan worden. Het beïnvloeden van een transitie wordt transitie management genoemd. Transitie management komt in het volgende hoofdstuk aan bod.

3 Interactie & inbedding

3.1 Transitie management & soorten interactie

In het vorige hoofdstuk is besproken wat de relevantie is van interactie tussen lokale duurzame energie-initiatieven en de verschillende niveaus van het maatschappelijke systeem. Ook hebben we al kort gezien dat zelforganiserende systemen of nicheactiviteiten gebruikt zouden kunnen worden voor het beïnvloeden van transities. Het beïnvloeden van transities wordt ook wel transitie management genoemd. In transitie management staat centraal hoe transities benaderd en beïnvloedt kunnen worden, met als doel een transitie een extra impuls te geven en daarmee ontwikkelingen te versnellen (Rotmans, 2003; Rotmans & van der Brugge & Loorbach, 2005).

Complexiteit en onvoorspelbaarheid kunnen het moeilijk maken om een transitie te sturen. Vanwege deze complexiteit en onvoorspelbaarheid worden planners uitgenodigd om verder te kijken dan de traditionele planningsinstrumenten (zoals de top-down inpassing van windmolens (Volkskrant, 2014)), die vooral focussen op de capaciteit van één actor of groep van actoren en die de neiging hebben om te komen tot beslissingen die een wenselijke eindsituatie nastreven (Allmendinger, 2009). In plaats daarvan worden complexiteit en onvoorspelbaarheid gezien als motivaties voor de verschuiving naar meer adaptieve en flexibele planningsmethodieken, die gedijen op een constant proces van leren door doen (Geels, 2011; Kemp, 2006; Rotmans et al. 2001). Door te focussen op leren door doen, aanpassing en verandering wordt de rol voor lokale niches van belang, waarin innovaties plaatsvinden. Verandering kan vervolgens plaatsvinden door te leren over succesvolle experimenten en door te bevatten hoe deze experimenten interacteren met actoren-netwerken op een hoger niveau, instituties en andere socio-economische processen. Om een transitie te kunnen beïnvloeden lijkt het daarom belangrijk om te begrijpen hoe deze lokale duurzame energie-initiatieven (niches) verankerd zijn in hun omgeving en hoe zij verband houden met de verschillende niveaus van het multilevel-model. Het is daarbij eerst noodzakelijk om te kijken op welke manier lokale duurzame energie-initiatieven interacties aangaan met de omgeving, naast interactie met de verschillende niveaus van het maatschappelijke systeem. Daarom wordt in dit onderzoek de verschillende soorten interactie verdeeld in twee groepen.

3.1 Verticale en horizontale interactie

Duidelijk is geworden dat interactie plaatsvindt tussen de niches en de verschillende niveaus van het maatschappelijke systeem. 'Transitie denken' zet deze niches, in dit geval lokale duurzame energie-initiatieven, neer als individuele actoren, technologieën en lokale processen waar experimenten plaatsvinden. Vanuit deze niches vindt interactie plaats met de andere niveaus van het maatschappelijke systeem, waardoor co-evolutie plaats kan vinden. Je zou hier kunnen spreken van verticale interactie. Het resultaat is dat lokale duurzame energie-initiatieven neergezet worden als initiatieven waarin nieuwe technologieën en praktische toepassingen grotendeels op zichzelf staan en geen connecties en binding hebben met hun lokale omgeving.

Zuidema & de Boer (2013) argumenteren juist dat zo'n geïsoleerde visie op lokale duurzame energie-initiatieven te simplistisch is. Lokale duurzame energie-initiatieven lijken juist connecties aan te gaan met de omgeving waarvan ze kunnen profiteren. In dit onderzoek worden deze connecties, of beter gezegd: integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in de omgeving, aangeduid als horizontale interactie. Deze horizontale interactie lijkt belangrijk om de verticale interactie te beïnvloeden en om co-evolutie te laten plaatsvinden. Met andere woorden: Horizontale interactie kan gebruikt worden om transities te beïnvloeden. Om via horizontale interactie aan transitie management te doen is het echter eerst noodzakelijk om te kijken wat horizontale interactie nou eigenlijk inhoudt, hoe die horizontale interactie werkt en wat het precieze belang is voor de verticale interactie. Hier wordt onder andere in de volgende paragraaf dieper op ingegaan (3.2).

3.2 Horizontale interactie en gebiedsspecifieke methoden

In voorgaande paragraaf hebben we kort gezien dat horizontale interactie mogelijk kan bijdragen om verticale interactie te beïnvloeden om zo de transitie te beïnvloeden. Hoe dit precies in zijn werk gaat en om deze horizontale interactie in niches (in dit geval lokale duurzame energie-initiatieven) te kunnen bewerkstelligen is het belangrijk om te kijken hoe deze niches connecties aangaan met de omgeving en hoe zij geïntegreerd kunnen zijn in de lokale omgeving. Binnen de planologie bestaat er beleid die de omgeving gebruikt bij het oplossen van ruimtelijke vraagstukken. Dit beleid wordt in deze paragraaf besproken om uit te leggen hoe lokale duurzame energie-initiatieven de omgeving kunnen gebruiken en welke connecties ze daarmee aan kunnen gaan. Het gaat om de 'gebiedsspecifiek beleid', waarbij integratie en synergie belangrijke begrippen zijn.

Literatuur over gebiedsgerichte planning en beleid leert ons dat een generieke aanpak vaak te simplistisch is vanwege de unieke lokale omstandigheden van lokale kwesties (De Roo, 2004; Zuidema, 2011). In plaats daarvan biedt de lokale schaal van projecten juist ruimte voor een ontwikkelingsproces gebaseerd op het begrijpen van de lokale benodigheden, omstandigheden, dynamieken en potentiaal. Hierbij zijn lokale bewoners en actoren betrokken bij een collaboratief planningsproces (Cameron et al. 2004).

Gebiedsspecifiek beleid heeft oog voor lokale benodigheden, omstandigheden, dynamieken en mogelijkheden. Gebiedsspecifiek beleid wordt veelal uitgevoerd door lokale overheden, omdat zij het beste zicht hebben op de dynamieken binnen de omgeving. Hierdoor kan ingespeeld worden op lokale behoeftes, waardoor maatwerk wordt geleverd. Zo kunnen bijvoorbeeld water- en bodembeheerders ervoor kiezen om normen te versoepelen of juist aan te scherpen wanneer de omstandigheden daar om vragen (Rijkswaterstaat, 2014). Ook bij milieuplanning is gebleken dat integratie tussen milieu en andere thema's kan resulteren in duurzame oplossingen voor milieukwesties (Zuidema, 2011; de Roo, 2003). Ook uit studies die gaan over infrastructuurplanning, blijkt dat geïntegreerd beleid meerdere voordelen heeft (Heeres et al. 2012). De integrale manier van werken bij gebiedsgericht beleid kan ervoor zorgen dat synergie-effecten optreden, omdat bepaalde oplossingen gecombineerd worden (Zuidema, 2011). In het algemeen wordt verondersteld dat synergie omschreven kan worden als het feit dat het samengaan van de delen meer oplevert dan de som der delen (Peek et al. 2001). Toegespitst op dit onderzoek kan synergie worden omschreven als volgt: de toegevoegde waarde voor de omgeving gecreëerd door de innovatieve energie-initiatieven (Mackintosh, 1992). De toegevoegde waarde bestaat niet alleen uit duurzame energie productie en financiële voordelen, maar kan ook bestaan uit voordelen voor het fysieke en socio-economische landschap waarin het initiatief ligt. Bij de integratie van duurzame energie productie in het landschap kunnen connecties ontstaan tussen het lokale duurzame energie-initiatief en andere functies van het fysieke en socio-economische landschap zoals drinkwater voorziening, agrarische activiteit, gemeenschaps-vertrouwen en draagvlak (Zuidema & de Boer, 2013). In paragraaf 3.4 wordt dieper in gegaan op welke manier integratie van lokale duurzame energie-initiatieven bij kan dragen aan synergie en meerwaarde. Dit laat ons toe om ten eerste te begrijpen onder welke gebiedsspecifieke condities synergie optreedt tussen het energie-initiatief en het landschap. Ten tweede laat het ons begrijpen hoe duurzame energie productie geïntegreerd kan worden in het bredere fysieke en socio-economische landschap zowel lokaal als op hogere niveaus.

Duidelijk is geworden dat de lokale omgeving en de lokale kwaliteit een rol spelen bij gebiedsspecifieke planningsmethoden en ook bij lokale duurzame energie-initiatieven. In de volgende paragraaf (3.3) zal worden besproken waarom de unieke context belangrijk is voor de lokale kwaliteit.

3.3 Lokale kwaliteit

Lokale gebiedsspecifieke energie-initiatieven zijn erg divers. Zowel in type energie die ze produceren, de schaal waarop ze opereren als op welke manier ze gebruik maken van hun context en lokale omgeving. Elke regio heeft z'n eigen specifieke kwaliteiten in het algemeen, maar ook voor energie

productie. Er zijn een aantal voorbeelden van gebiedsspecifieke energie-initiatieven, die vanuit sociaal kapitaal en fysiek kapitaal geïnitieerd worden. Individueel kan een boer mest gebruiken voor de productie van elektriciteit en warmte in een warmtekrachtkoppelingssysteem (Pehnt et al. 2005). Een huishouden kan elektriciteit en warmte coproduceren met een hybride zonnepaneel en een zonneverwarmingssysteem (Zhai et al. 2009; Lazou & Papatsoris, 2000). Boeren met biomassa beschikbaar van agrarische activiteiten of natuurbehoud kunnen in combinatie met anderen gebruik maken van deze biomassastromen voor de opwekking van energie (Muller, 2009). Bovendien starten gemeenschappen steeds vaker lokale initiatieven. Gedurende op het sociale vertrouwen van de gemeenschap (Walker et al. 2010) kunnen ze collectief zonnepanelen of windturbines aanschaffen. (Nadaï & van der Horst, 2010). In Nederland zijn al enkele honderden lokale energie-initiatieven van de grond gekomen (HIER klimaatcampagne, 2014). Het aantal en de diversiteit van lokale gebiedsspecifieke energie-initiatieven laat zien dat er genoeg mogelijkheden zijn en dat er creativiteit is binnen de samenleving. Het laat echter ook zien dat innovatieve energie productie moeilijk te begrijpen is zonder haar unieke context. Elke regio heeft zijn eigen specifieke kwaliteiten die een andere specialisatie vergt voor de productie van energie. Op een grotere schaal biedt de diversificatie verschillende soorten energie een perspectief voor de balans van de kwaliteiten tussen verschillende regio's. Zweden heeft veel hout, Denemarken heeft veel windmolenparken op zee en Nederland en Duitsland hebben veel biomassa van agriculturele activiteiten. Op een kleinere schaal hebben steden vaker afvalwarmte, terwijl landelijke gebieden de potentie hebben voor biomassa of windmolenparken. Deze voorbeelden illustreren de relevantie voor het differentiëren tussen regio's om de verschillende mogelijkheden te herkennen. Het punt wat Zuidema & de Boer willen maken is dat het perspectief van gebiedsspecifieke planning kan helpen om te profiteren van de mogelijkheden van de lokale context om deze te verbinden met de grotere schaal. Daarom is de rol van ruimtelijke planners cruciaal om de relevantie te begrijpen van gebiedsspecifieke energieopwekking voor een ruimtelijke en sociaaleconomisch verankerde innovatie van het energie systeem.

3.4 Lokale duurzame energie-initiatieven en opschaling

Vanuit het perspectief van een planner kan een niche gedefinieerd worden vanuit de unieke context of zoals Zuidema en de Boer (2013) argumenteren een gebiedsspecifieke niche. Het zijn niet de nieuwe innovaties op zich die de term niche definiëren zoals in 'transitie denken' dat het geval is, maar het feit dat energie-initiatieven gebruik maken van hun unieke context en omgeving. Dit verklaart waarom niches gebiedsspecifiek zijn. Lokale innovatieve initiatieven zijn verankerd in hun omgeving, hebben een connectie met hun gebiedsspecifieke eigenschappen en spelen in op de unieke omgeving. Vanwege het feit dat het initiatief verankerd is in de bestaande structuren van de regio maakt het de kans groter dat het initiatief geaccepteerd wordt door de lokale gemeenschap. Lokale duurzame energie-initiatieven zijn opgericht door de lokale gemeenschap en geven mogelijk ook wat terug aan de gemeenschap. Bijvoorbeeld bij de oprichting van een dorpsmolen (bv. Pingjum) waarbij de winst wordt teruggegeven aan de gemeenschap (Hieropgewekt, 2015) Hierdoor is het initiatief minder kwetsbaar voor mislukking. Vanuit een ruimtelijk planningsperspectief is deze connectie een positieve conditie om succesvolle opschaling te laten plaatsvinden (Zuidema & de Boer, 2013). Wanneer voordelen ontstaan voor de lokale omgeving zal de lokale bevolking mogelijk minder weerstand bieden.

Dit punt over lokale duurzame energie-initiatieven lijkt ook binnen de transitietheorie te passen, die argumenteert over de macht van zekere niche ontwikkelingen, die sterk genoeg worden om door te breken en moeten concurreren met het gevestigde energie systeem (Kemp, 2010). Wanneer zo'n opschaling van niche ontwikkelingen doorbreekt worden de verschillende niveaus van het maatschappelijk systeem onder druk gezet. Dit draagt bij aan het in gang zetten van de transitie. Het punt van Zuidema en de Boer (2013) is dat gebied specifieke niches een positieve conditie zijn voor succesvolle opschaling.

Om te begrijpen hoe gebied specifieke niches in staat zijn om te zorgen voor succesvolle opschaling van energie-initiatieven is het belangrijk om te weten hoe gebiedsspecifieke connecties gemaakt worden. Niet alleen tussen het initiatief en de lokale omgeving, maar ook tussen initiatieven en tussen clusters van initiatieven. Wanneer duidelijk wordt hoe gebiedsspecifieke connecties gemaakt kunnen worden is het mogelijk om te begrijpen wat gebiedsspecifieke voorwaarden voor succesvolle opschaling van niche ontwikkelingen zijn.

Op de lokale schaal, het niveau van het energie-initiatief zelf, is het feit dat het initiatief verbonden is met een bredere reeks van belangen, een factor die bijdraagt aan de levensvatbaarheid van het energie systeem (Zuidema & de Boer, 2013). Een gebiedsspecifiek initiatief kan gebaseerd zijn op overlappende belangen, die het initiatief een multifunctioneel doel geven. Boeren gebruiken bijvoorbeeld biovergisters om hun mest minder te hoeven vervoeren, om warmte te produceren, om gas te produceren en om humus te produceren (Muller, 2009). Zelfs als het voordeel van biogas of warmte vermindert, zullen de andere voordelen voldoende zijn om te blijven door gaan met het project. In economisch perspectief betekent dit dat er meer capaciteit is om aan te passen aan de markt. Bovendien leveren de connecties met andere belangen meer opties voor subsidies. Bijvoorbeeld zonnepanelen op het dak van een groot distributiebedrijf kunnen betaald worden door het bedrijf zelf, een energie bedrijf of zelfs individuele gebruikers. Bovendien geeft de verankering van het initiatief in de lokale economie vertrouwen en draagvlak. Lokale verbondenheid met het initiatief kan mogelijkheden teweegbrengen voor extra investeringen in innovaties of voor het overbruggen van moeilijke periodes van regionale ondersteuning. Hierdoor wordt een spreiding van het risico bereikt. Vanuit een maatschappelijk perspectief stimuleert lokale betrokkenheid leren over de kosten en baten van het energie systeem. Bovendien, het feit dat energie-initiatieven ontstaan vanuit de lokale gemeenschap maakt het mogelijk om een betere afweging te maken over de fysieke impact van energie productie op het landschap. Hierdoor blijven ze mogelijk eenvoudiger binnen de perceptuele grenzen van visuele aantrekkelijkheid van de mensen uit de lokale gemeenschap, waardoor het risico van NIMBY (not in my backyard) verminderd wordt (Wüstenhagen et al. 2007).

Lokale duurzame energie-initiatieven kunnen naast de lokale schaal ook op grotere schaal van meerwaarde zijn. Op de regionale schaal kunnen initiatieven samen 'robuuste' netwerken vormen, die op hun beurt weer kunnen bijdragen aan robuustheid van het energie systeem. Robuustheid kan worden omschreven als weerstand tegen verandering door omstandigheden en schokken. Een warmte netwerk kan robuust worden, wanneer verschillende plaatsen van overgebleven warmte worden verbonden met verschillende buurten, die gebruik maken van die warmte voorzieningen (Broersma et al. 2011). In dat geval zal een sluiting van een enkele industrie met warmte voorziening niet leiden tot het omvallen van het hele verwarmingsnetwerk. Een ander type van een robuust netwerk kan worden bereikt wanneer verschillende biomassa stromen verbonden zijn met één bio-energie fabriek. Dit maakt het systeem minder afhankelijk van één biomassa leverancier (Kooistra et al. 2011; Jenssen et al. 2012).

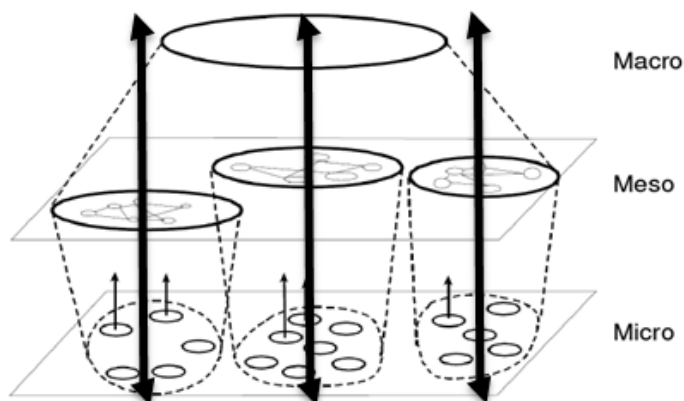
Op een interregionale schaal wordt gesteld dat een gebiedsspecifieke aanpak lokale en regionale diversificatie in energie systemen kan stimuleren. Lokale en regionale diversificatie kan ontstaan omdat gebied specifieke energie-initiatieven gebaseerd zijn op regionale kwaliteiten van de energie productie. Initiatieven maken gebruik van de regionale voordelen wat leidt tot regionale specialisatie in energie productie. Sommige regio's zullen gespecialiseerd zijn in zonne-energie, anderen in windenergie, geothermische warmte, biomassa, etc. Dit zal leiden tot ruimtelijke diversificatie wat van nut is om een gezond energie systeem op een hoger niveau te maken. In plaats van dat een land afhankelijk is van één soort van hernieuwbare energie, zorgt ruimtelijke diversificatie ervoor dat de risico's tussen regio's gespreid worden. Dit vermijdt 'path-dependency' (Martin & Simmie, 2008) en opent de mogelijkheid om over te stappen naar een andere technologie (wanneer de lokale opwekking ineffectief blijkt te zijn), omdat andere regio's andere technieken hebben gebruikt. Hierdoor is het gehele systeem minder kwetsbaar. Bovendien is het systeem robuuster door het voorkomen van het ontstaan van een monocultuur. Als bijvoorbeeld een systeem compleet

afhankelijk is van wind zal een wind loze periode veel vergen van de energie-opslagcapaciteiten (Mitchell et al. 2005). Wanneer het systeem gebaseerd is op meerdere bronnen van energie kunnen ze elkaar compenseren, waardoor de noodzaak om veel buffers te hebben minder groot wordt.

Vandaar dat gebiedsspecifieke energie-initiatieven bijdragen aan een gezonde en robuuste innovatie van het energiesysteem op verschillende niveaus. Allereerst met de lokale omgeving van het initiatief zelf, waar de verankering van het initiatief in haar lokale omgeving ervoor zorgt dat het fysieke en socio-economische landschap een grotere dragende capaciteit voor het initiatief hebben. De connecties tussen andere socio-economische functies geeft het initiatief de mogelijkheid om zich aan te passen. Ten tweede, op een regionaal niveau vormen de initiatieven samen een robuster netwerk. Ten derde, op het interregionale niveau zorgt diversificatie van innovaties ervoor dat er meer balans gevonden kan worden tussen de verschillende kwaliteiten van energie productie. Bovendien kan diversificatie ervoor zorgen dat er een buffer ontstaat wanneer fluctuaties in verschillende energie hoeveelheden optreden (Broersma et al. 2011). Dit is het beeld van een multifunctioneel ruimtelijk en socio-economisch landschap, waarin energie systemen ook een rol spelen. Dit beeld van wat een geïntegreerd energie landschap genoemd wordt is een potentiële opstap om planners en beleidsmakers te helpen begrijpen hoe een overgang naar een energie systeem teweeg gebracht kan worden.

3.5 Conclusie + conceptueel model

In hoofdstuk 2 is duidelijk geworden dat er interactie plaatsvindt tussen de niches en de verschillende niveaus. ‘Transitie denken’ zet deze niches neer als individuele actoren, technologieën en lokale processen waar experimenten plaatsvinden. Vanuit deze niches vindt interactie met de bovenstaande niveaus van het maatschappelijke systeem plaats. Het samenspel tussen de niches en

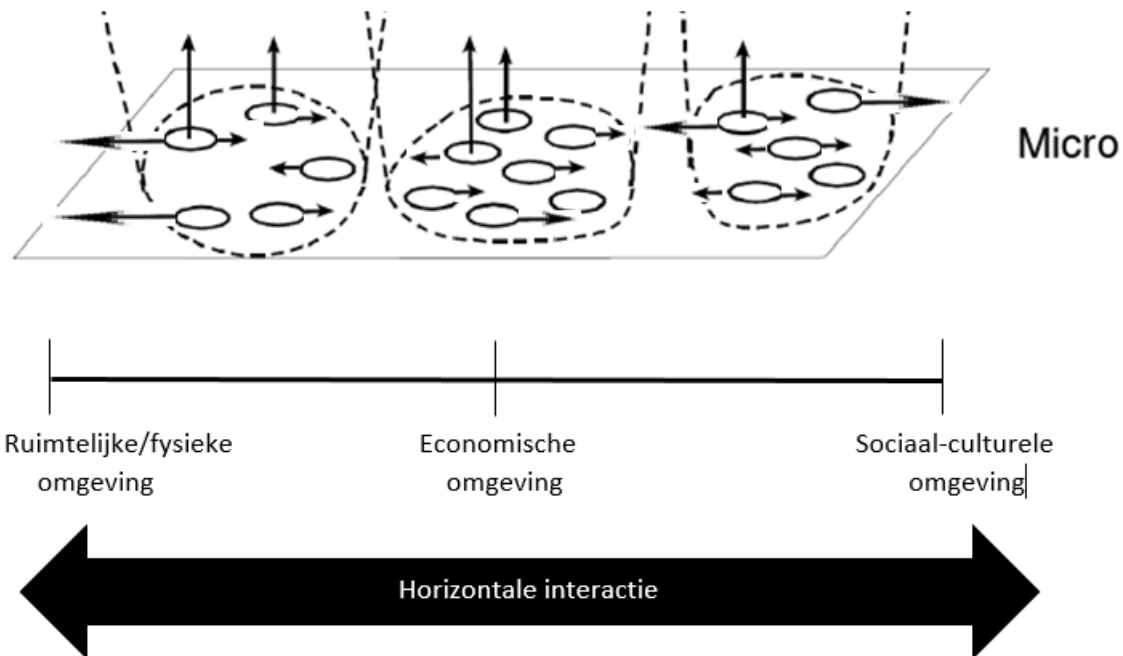

Figuur 4: Verticale interactie

de processen op de verschillende niveaus van het maatschappelijk systeem kan ervoor zorgen dat er mogelijk co-evolutie optreedt. Je zou kunnen spreken van **verticale interactie** (figuur 4). Door deze visie worden lokale duurzame energieprojecten neergezet als initiatieven, waarin nieuwe technologieën en praktische toepassingen grotendeels in isolatie van hun fysische en socio-economische context getest worden.

In hoofdstuk 3 zien we Zuidema & de Boer (2013) juist argumenteren dat zo'n geïsoleerde visie op energieprojecten te simplistisch is. Zij argumenteren dat de gebiedsspecifieke innovatieve initiatieven synergiën kunnen opleveren en vragen zich af of deze een rol kunnen spelen bij de co-evolutie en opschaling van deze initiatieven. Lokale initiatieven lijken goed in te spelen op de ruimtelijke/fysieke, economische en sociaal-culturele eigenschappen van de omgeving. Hierdoor ontstaat er een zekere wisselwerking tussen het initiatief, de eigenschappen van het initiatief, de eigenschappen van de omgeving en tussen initiatieven. Energie-initiatieven zouden meer in de gebiedsspecifieke context bekeken moeten worden. In zekere zin lijkt er een soort van interactie aanwezig te zijn tussen het ontwikkelde initiatief en de ruimtelijke omgevingsaspecten. Je zou kunnen spreken van **horizontale interactie** (figuur 5) met de omgeving op het niveau van de niche activiteit. Kortgezegd bestaat er dus interactie op hetzelfde niveau in het maatschappelijke systeem. Hierdoor lijken initiatieven veel minder weerstand te ondervinden bij de bevolking. Dit in tegenstelling tot de top-down gereguleerde initiatieven, die de laatste tijd op steeds meer weerstand lijken te stuiten (Volkskrant, 2014; Krens, 2011). Bovendien lijkt het aannemelijk dat wanneer bekend

wordt welke ruimtelijke, sociale en economische factoren belangrijk zijn bij de totstandkoming van succesvolle lokale duurzame energie-initiatieven, dit gebruikt kan worden bij de toekomstige totstandkoming van zulke initiatieven. De vraag is nu of het mogelijk is dat de horizontale interactie op een positieve manier kan bijdragen aan de verticale interactie? Met andere woorden: Kan deze horizontale interactie op een positieve manier co-evolutie en opschaling beïnvloeden (verticale interactie) en in welke mate?

Figuur 5: Horizontale interactie

Hierdoor komen we weer terug op de onderzoeksvraag die in het begin is gesteld: ***Draagt de integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in de ruimtelijke, economische en sociaal-culturele omgeving bij aan het ontstaan van synergie tussen lokale duurzame energie-initiatieven en de lokale belangen? Is deze mogelijke synergie van doorslaggevend, wezenlijk, beperkt of niet van belang voor het laten slagen van lokale duurzame energie-initiatieven en om co-evolutie en opschaling te doen laten ontstaan?*** Deze vraag zal worden onderzocht in de hoofdstuk 4 en hoofdstuk 5 waar door middel van respectievelijk documentanalyse en het doen van interviews getracht wordt een antwoord te vinden.

4 Visie vanuit beleid

4.1 Inleiding

In rapporten en beleidsstukken wordt de laatste tijd in toenemende mate gewezen op het belang van synergiën tussen lokale duurzame energie-initiatieven en hun omgeving. Deze conclusie kan worden getrokken, nadat een zoektocht naar rapporten over synergie tussen lokale duurzame energie-initiatieven bijna alleen maar recente bronnen opleverde. De samenhang met de omgeving en het hebben van meerdere doelen lijkt bij projecten steeds belangrijker te worden. Zoals we in dit hoofdstuk kunnen zien wordt op verschillende bestuurlijke en overheidsniveaus aandacht besteedt aan het thema synergie en integratie tussen lokale duurzame energie-initiatieven en hun omgeving. In dit hoofdstuk zullen enkele van deze rapporten besproken worden, waarbij gekeken wordt in hoeverre synergie tussen lokale duurzame energie-initiatieven en hun omgeving nou van belang is binnen deze rapporten. Hierbij is gekozen voor een mix van verschillende bestuurlijke niveaus aangevuld met enkele opiniërend wetenschappelijke betogen, waardoor wordt getracht een representatief beeld te vormen. Aan de ene kant worden een aantal bepalende rapporten aangehaald, die de globale energiesituatie in Nederland beschrijven. Het gaat hierbij om rapporten als 'de energie samenleving' (2011), 'Nationale energieverkenning' (2014) en 'het Energieakkoord' (2013). Daarnaast wordt aandacht besteedt aan een casestudy rapport genaamd 'Incontext', die is uitgevoerd door de Europese Unie om ook een beeld te krijgen hoe in Europa aan wordt gekeken tegen de verankering van energie-initiatieven in hun omgeving. Om te kijken hoe integratie en synergie verwerkt zijn op lagere overheidsniveaus binnen Nederland worden rapporten van de provincies Overijssel en Friesland bekeken.

Binnen de rapporten is gezocht naar een aantal termen die verband houden met synergie tussen lokale duurzame energie initiatieven en hun omgeving. Deze termen komen voort uit het theoretisch kader. In het theoretisch kader is ingegaan op welke manier lokale duurzame energie-initiatieven ontstaan, hoe ze een meerwaarde kunnen zijn en hoe ze verband houden met de lokale omgeving. Als gevolg van deze uitkomsten is in deze documentanalyse gezocht naar een aantal termen die nauw verband houden met de uitkomsten van het theoretisch kader. Het gaat hierbij om de termen: **Verankering** van lokale duurzame energie-initiatieven in de omgeving; **maatschappelijke inbedding** van lokale duurzame energie-initiatieven in de omgeving; **integratie** van lokale duurzame energie-initiatieven in de omgeving; **lokale omgeving**, wat als decor geldt voor inbedding van duurzame energie-initiatieven; **meerwaarde**, die mogelijk voortkomt uit integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in de omgeving; de **context** is belangrijk voor het ontstaan van lokale duurzame energie-initiatieven; **identiteit**, die belangrijk is bij het ontstaan van lokale duurzame energie-initiatieven; **samenhang** wat gezocht wordt bij integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in de omgeving; **multifunctionaliteit**, wat mogelijk voortkomt uit integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in de omgeving; **draagvlak** wat mogelijk ontstaat bij succesvolle integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in de omgeving; **synergie**, wat mogelijk voortkomt uit de integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in de omgeving; **coöperatieve verbanden**, samenwerking die mogelijk kan ontstaan door integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in de omgeving; **gebiedspecifiek beleid**, waar integratie en synergie uit voort kunnen komen; **Elverding-aanpak**, aanpak waarbij brede betrokkenheid van burgers voorop staat, **betrokken**, betrokkenheid van burgers bij inpassing en opschaling van initiatieven; **participatie**, participatie van burgers en bedrijven uit de omgeving bij inpassing en opschaling van initiatieven.

Deze termen zullen bij de verschillende rapporten in meer of mindere mate terug worden gevonden. Waar deze termen terugkomen in de rapporten zal worden gekeken in welke context ze benoemd worden. Tijdens het doen van deze documentanalyse is gebleken, dat er een categorisering kan worden gemaakt op welke manier synergie en integratie terugkomen in de beleidsdocumenten. Om de leesbaarheid van dit hoofdstuk te vergroten is ervoor gekozen om deze categorisering te

verweven in de tekst. Vaak worden de zoektermen genoemd in algemene beleidsdocumenten, waarbij niet wordt in gegaan op de implicaties voor de omgeving. Vandaar dat deze 'Algemene verankering' wordt besproken in paragraaf (4.2). Daarnaast worden deze zoektermen teruggevonden in beleidsdocumenten waarbij de samenhang met de fysieke leefomgeving wordt omschreven, wat aan bod komt in paragraaf (4.3). Verder worden deze zoektermen nog besproken in samenhang met hun economische omgeving, wat wordt besproken in paragraaf (4.4). Tot slot komen de beleidsdocumenten aan bod waarbij de samenhang tussen lokale duurzame energie-initiatieven en hun sociaal-culturele context wordt besproken. Dit gebeurt in paragraaf (4.5). Deze globale indeling wordt gebruikt omdat na onderzoek van de beleidsstukken gebleken is, dat deze indeling een groot deel van de lading dekt. Bovendien zal deze indeling bijdragen aan de leesbaarheid van de onderzoeksresultaten. Tot slot zal worden getracht enkele conclusies te verbinden aan voorgaande in paragraaf (4.6).

4.2 Algemene integratie van duurzame energie-initiatieven in hun omgeving

In deze paragraaf komen beleidsdocumenten aan bod waarbij 'algemene' samenhang tussen lokale duurzame energie-initiatieven en hun omgeving worden besproken. De rapporten die aan bod komen zijn gerangschikt op volgorde, waarbij de eerste rapporten niet concreet of nauwelijks aandacht geven aan verankering van duurzame energie-initiatieven. De rapporten die als laatste aan bod komen zijn juist heel concreet en geven handvatten voor beleid.

In oktober 2014 kwam het Planbureau voor de Leefomgeving met het rapport de 'Nationale Energieverkenning.' Dit 180 pagina's tellende rapport geeft ons op vele vlakken een inkijk in welke staat de Nederlandse energie sector verkeert, maar er wordt (bijna) niet in gegaan op het onderwerp lokale duurzame energie-initiatieven en decentrale opwekking. Laat staan dat er gesproken wordt over onderwerpen als meerwaarde, multifunctionaliteit en synergie. Dit is toch opvallend, omdat zelforganisatie en de actieve burgerbeweging zich nadrukkelijk manifesteren binnen de Nederlandse maatschappij en ook binnen de energiesector.

In het 'Energieakkoord' (2013) lijkt meer aandacht te worden besteedt aan de onderwerpen lokale duurzame energie-initiatieven en decentrale opwekking. In een apart hoofdstuk, gericht op decentrale duurzame energieopwekking, worden verschillende punten belicht die van belang worden geacht, waarin vooral de nadruk wordt gelegd op (voor dit onderzoek) niet relevante regels, certificeringen, ondersteunen van gemeenten, fiscale maatregelen en adequate wet- en regelgeving. Toch worden er voor dit onderzoek ook een aantal interessante punten aangehaald zoals het bevorderen van coöperatieve verbanden en het toepassen van de Elverding-aanpak. Dit houdt in dat burgers en belanghebbenden vroegtijdig betrokken moeten worden. Idealiter gebeurt dit door plannen van burgers en bedrijven als uitgangspunt te nemen, waarbij gebruikt gemaakt wordt van de energieke samenleving (concept afkomstig uit 'Energieke Samenleving (2011)). Hieruit blijkt het belang wat ze hechten aan de verankering in de lokale omgeving, alhoewel dit niet specifiek benoemd wordt.

In 2011 kwam het planbureau voor de leefomgeving (onder leiding van Maarten Hajer) met het rapport genaamd 'de energieke samenleving', die hierboven ook al even voorbij is gekomen. Hierin wordt onder andere gesproken over een fundamentele systeemverandering die doorgevoerd moet worden op een aantal complexe milieuthema's zoals energiehuishouding, landbouw, mobiliteit en natuurlijke hulpbronnen. In het stuk wordt erkend dat de transitie op het vlak van het gebruik van natuurlijke hulpbronnen stroef verloopt. Een reden hiervoor is dat er te veel nadruk wordt gelegd op de stuurbaarheid van een technische systeemverandering en waarbij te weinig aandacht wordt geschonken aan de maatschappelijke inbedding en complexiteit. Hierbij moet de oude hiërarchische sturing plaatsmaken voor een nieuwe horizontale sturing. Hieruit blijkt, zonder het rapport al te veel in gaat op details, de waarde die het Planbureau voor de leefomgeving hecht aan de context en de verankering van lokale duurzame energie-initiatieven. In het rapport wordt waarde gehecht aan de

initiatieven die ontstaan binnen de maatschappij en dat het belangrijk is om deze te erkennen en te gebruiken. Toch wordt er geen aandacht geschonken aan de manier waarop deze initiatieven ontstaan, de manier hoe ze connecties hebben met hun omgeving en de manier waarop dit gebruikt kan worden, waardoor het rapport weinig concrete handvatten biedt voor de planologie.

Roorda benoemd ook in zijn betoog 'transitie aanpak voor duurzame gebiedsontwikkeling' (DRIFT, 2012) het belang van de meerwaarde die moet worden gecreëerd. Hij durft al wat verder in te gaan op de manier waarop initiatieven verankerd zijn. *"De transitie aanpak bied ruimte om buiten bestaande kaders te treden, werkelijk integraal, toekomstgericht te denken en te werken en doorbraken te forceren met betrekking tot duurzaamheid. De planvorming voor de gebiedsontwikkeling wordt verrijkt door de inbreng van verschillende perspectieven. Dit zorgt voor een betere aansluiting met de omgeving, meer voeling voor de wensen van (toekomstige) bewoners, effectief gebruik van de kennis en expertise van partijen en een mogelijke synergie van ideeën en onderlinge versterking van ontwikkelingen."* Hieruit blijkt dus dat waarde wordt gehecht aan samenhang tussen initiatieven en hun omgeving en de meerwaarde die dat kan hebben voor de initiatieven, maar ook de lokale belangen. Toch wordt nog niet in gegaan op hoe dit bereikt kan worden.

De provincie Friesland is ook bezig met dit thema binnen hun beleid, waarbij ze ook al iets concreter durven in te gaan op hoe meerwaarde bereikt kan worden. Zij hebben namelijk een fonds opgericht genaamd het Fonds Schone Energie Friesland. Dit fonds is er op gericht om energie-initiatieven een extra impuls te geven door middel van subsidies. Dit fonds heeft in totaal 90 miljoen euro te besteden. Lokale duurzame energie-initiatieven komen echter niet zomaar in aanraking voor subsidie uit dit fonds. Hiervoor moet voldaan worden aan een aantal criteria. De initiatieven moeten een marktconform rendement hebben en moeten voldoen aan vier criteria. Één van die criteria luidt als volgt: *"Bijdrage aan de sociaaleconomische agenda van de provincie Fryslân, in het bijzonder: (1) Nieuwe werkgelegenheid; (2) verbetering vestigingsklimaat; (3) zichtbare toepassing van energie-gerelateerde kennis en innovatie; (4) vermindering emissies van broeikasgassen en verbetering van de milieukwaliteit."* Hieruit blijkt dat initiatieven die alleen als doel hebben om schone energie op te wekken niet in aanmerking komen. De initiatieven moeten in bredere zin bijdragen aan een duurzame samenleving. Hierbij moet gezocht worden naar synergiën in de omgeving. Er wordt dus ingezet op een duurzamere samenwerking in bredere zin van het woord, waarbij zoeken naar verbondenheid met de lokale omgeving een voorwaarde is.

Het rapport 'Buurtenergie nu, de volgende stap in 2013' (Provincie Overijssel, 2013) haakt hier op in, waarbij nog iets concreter wordt in gegaan op hoe connecties met de omgeving kunnen worden gemaakt. In dit rapport wordt gesproken over verbreding van taken en kansen. Er wordt gesteld dat de kracht van collectiviteit en coöperatie van lokale duurzame energie-initiatieven niet alleen voor de energie sector hoeft te gelden, maar dat dit ook van belang kan zijn voor woningonderhoud, vervoer, voedsel en zorg. *"Kan het zijn dat een deel van de toekomst van het buurtenergiebedrijf ligt in verbreding tot een buurtonderneming en misschien zelfs in koppeling van het aanbod?"* Hierbij bestaat koppeling uit bijvoorbeeld de waarde die voedsel kan hebben voor zorg. Wanneer voedsel uit eigen buurt biologisch geteeld is brengt dit een aantal voordelen met zich mee: De buurt vergroent en de mensen die er aan werken voelen zich vaak beter. Dit zijn twee zorgeffecten van voedsel die een buurtonderneming met zich mee kan brengen. Bij lokale duurzame energie-initiatieven zou dit ook op kunnen gaan. Door energieopwekking te koppelen aan andere producten of diensten zoals zorg kan een buurtenergie-bedrijf ontstaan. Een goed voorbeeld is de deel-auto die op elektriciteit rijdt uit de lokale bron en functioneert om maaltijden te bezorgen aan mensen die niet meer voor zich zelf kunnen zorgen. Hierdoor worden synergiën gecreëerd tussen voedsel, zorg, energie en vervoer. Door de koppeling van deze afzonderlijke delen wordt er efficiënter en effectiever gewerkt dan wanneer je de verschillende onderdelen los van elkaar zou gaan organiseren.

4.3 Fysieke integratie van duurzame energie-initiatieven in hun omgeving

Waar hierboven vooral gesproken is over verankering en synergie in algemene zin wordt in deze paragraaf besproken welke rapporten ingaan op verankering van lokale duurzame energie-initiatieven in de fysieke en ruimtelijke omgeving. Na onderzoek blijken dit maar twee rapporten te betreffen, wat toch op zijn minst gezegd opmerkelijk is te noemen. Het eerste rapport, wat dieper ingaat op verbondenheid met fysieke omgevingsfactoren is het case study report van Incontext (Europese Unie, 2012). Zij dragen Wolfhagen (Duitsland), een stad die in 2015 beoogd energie-neutraal te zijn, aan als een goed voorbeeld waar de fysieke omgevingsfactoren een invloed hebben gehad op het slagen van een initiatief. Het slagen van het initiatief is te danken aan verschillende factoren. Aan de ene kant zijn dit de goede fysieke eigenschappen van de omgeving. Zo zijn er veel mogelijkheden om windturbines te bouwen. Ook zal een groot gedeelte van de energieopwekking voortkomen uit biomassa vanwege de vele agrarische activiteiten in de omgeving. Aan de andere kant werkt de samenwerking tussen de verschillende actoren, waar burgers een groot aandeel in hebben, mee aan het vormen van een concrete fysieke plaats. Volgens het rapport voelen burgers zich hierdoor meer verbonden met de plaats, omdat het iets is waar ze zelf aan mee gewerkt hebben. Volgens het rapport zou dit een belangrijke factor zijn geweest voor het slagen van het initiatief.

Ook in het 'energie-akkoord' (2013) wordt kort in gegaan op dit thema. Hierin wordt benadrukt, zonder al te veel in te gaan op details, dat het van belang is om bij warmte en koude stromen goed rekening te houden met de fysieke omgeving. Door goed in te spelen op de fysieke leefomgeving is het mogelijk om zo weinig mogelijk van de beschikbare 'stadswarmte' verloren te laten gaan, waardoor zo veel mogelijk gebruikers kunnen worden aangesloten.

4.4 Economische integratie van duurzame energie-initiatieven in hun omgeving

Niet alleen de fysieke inbedding is van belang. Volgens Bosman et al. (2013) en het rapport 'Buurtenergie nu, de volgende stap in 2013' (Provincie Overijssel 2013) is de economische inbedding ook van belang. Echter, wordt in de andere rapporten geen aandacht besteedt aan economische inbedding van lokale duurzame energie-initiatieven wat opmerkelijk is te noemen. Bosman et al. (2013) stellen dat economische inbedding laat zien dat er meer is dan de eenzijdige ecologische focus waar duurzame energie toch vaak mee geassocieerd wordt. Naast de ecologische invulling van lokale duurzame energie-initiatieven krijgt het sociaaleconomische aspect ook meer aandacht. Lokale duurzame energie-initiatieven zijn niet alleen goed voor het milieu, maar de lokale economie wordt ook beïnvloed. Lokale werkgelegenheid, lokale bedrijven en de energieprijzen profiteren hier mogelijk van mee. Het gaat dus niet alleen om de ecologische idealen die na worden gestreefd, maar directe sociaaleconomische voordelen spelen ook een rol. Deze zijn voor veel burgers veel belangrijker dan de milieu voordelen, omdat het direct hun portemonnee raakt. Hierdoor kunnen lokale energie-initiatieven beter inspelen op de behoeften van burgers dan de grotere energie bedrijven (Bosman et. al 2013).

Het rapport 'Buurtenergie nu, de volgende stap in 2013' (Provincie Overijssel 2013) belicht ook de importantie voor synergie met de economische omgeving. In dit rapport worden aanbevelingen gedaan voor buurtenergiebedrijven over de manier waarop zij zich moeten opstellen ten opzichte van anderen. Gesteld wordt dat zij zo veel mogelijk naar synergie met bedrijven moeten zoeken, waardoor een onderlinge versterking bereikt kan worden. Hierdoor zou het rendement omhoog kunnen gaan, omdat meerdere belangen gediend worden. Bovendien worden op deze manier risico's gespreid. Dit zijn dezelfde voordelen die Zuidema & de Boer (2013) benoemen in hun artikel.

4.5 Sociaal-culturele integratie van initiatieven in hun omgeving

Waar de fysieke en economische inbedding nu benoemd zijn mist nog de sociaal-culturele inbedding. In het rapport van DRIFT 'energielente op komst' (2013) wordt de importantie van de sociaal culturele inbedding benadrukt. Dit doen ze aan de hand van drie bekende initiatieven: Texel Energie (Texel), Ecopower (Belgie) en Elektrizitätswerke Schönau (Duitsland).

Texel Energie

"In Nederland is Texel Energie het bekendste voorbeeld van een energiecoöperatie. Opgericht in 2007 door drie Texelaren, is het in de afgelopen jaren uitgegroeid tot een organisatie met meer dan 3.000 leden en 4.000 consumentaansluitingen. Naast het inkopen en verkopen van hernieuwbare energie, investeert Texel Energie ook in de opwekking van hernieuwbare energie (in eerste instantie zon, biomassa en bio-vergisting), en sinds kort werkt het ook aan wind, geothermie en getijdenenergie.

Ecopower

"Energiecoöperatie Ecopower uit België is opgericht in 1991 en bevat inmiddels meer dan 35.000 leden, met een gemiddelde van 4 aandelen (à 250 €) per lid. In 2011 produceerde Ecopower 30 miljoen kWh hernieuwbare energie, d.m.v. 11 windturbines, 3 waterkrachtcentrales, 1 biomassacentrale en 270 PV-installaties. Ecopower speelt een actieve rol in de internationale coöperatieve beweging, in organisaties zoals RESCOOP Europe."

EWS

"Een nog omvangrijker voorbeeld betreft de Duitse Elektrizitätswerke Schönau (Schönau EWS), die in totaal 130.000 gebruikers van duurzame elektriciteit voorzien (99,6% hernieuwbaar en 0,4 warmtekrachtkoppeling). De coöperatieve vereniging is in handen van 1.000 aandeelhouders, die elk jaar een kleine deel van de winst krijgen uitgekeerd; het grootste deel van de winst wordt geherinvesteerd in hernieuwbare energie in de vorm van subsidies. Schönau EWS subsidieerde bijna 2000 installaties voor duurzame energieopwekking, inclusief zon, warmtekrachtkoppeling, biogas en Waterkracht."

Er is één gemeenschappelijke eigenschap die alle drie bovenstaande initiatieven bezitten, die in belangrijke mate heeft bijgedragen aan het slagen van dit initiatief (DRIFT, 2013). Het gaat hierbij om de sterk aanwezige sociale en culturele inbedding in de maatschappij. Texel Energie is een initiatief dat ontstaan is op een eiland met een sterke culturele identiteit. Het streven naar zelfstandigheid van het vaste land heeft diepe historische wortels. Ecopower is sterk ingebed in de coöperatieve beweging van België. Deze beweging is verweven met bredere sociale bewegingen en zet in op een solidaire economie. Een solidaire economie wordt door het Belgisch Ontwikkelings Agentschap (2014) omschreven als: *"Economische activiteiten die goederen of diensten produceren en uitgeoefend worden door bedrijven, voornamelijk coöperaties en/of vennootschappen met sociaal oogmerk, verenigingen, mutualiteiten of stichtingen."* Schönau EWS is oorspronkelijk ontstaan vanuit de antinucleaire protestbeweging uit de stad Schönau in 1986. Na een decennium protesteren en debatteren met de netwerkbeheerders namen de burgers het netwerk in Schönau in beslag om vervolgens na liberalisatie van de markt duurzame energie te leveren in heel Duitsland (Drift, 2013).

Hieruit blijkt dat alle drie de beschreven initiatieven verweven zijn met een sociale gemeenschap met een sterke culturele identiteit, die zich afzet tegen (in ieder geval een deel van) de gevestigde orde. Een sterke behoefte aan onafhankelijkheid en zelfvoorziening is leidend bij het ontstaan van deze initiatieven. Deze culturele inbedding is van grote waarde bij deze bottom-up beweging. De sterke identiteit en de behoefte aan zelfstandigheid motiveert deze initiatieven om niet op te geven, ondanks de vele institutionele belemmeringen die gepaard gaan met het oprichten van zulke innovatieve organisaties (DRIFT, 2013).

Naast de sociale cohesie waaruit lokale duurzame energie-initiatieven voortkomen levert het ook sociale cohesie op. Vanwege het feit dat gemeenschappen dichterbij elkaar komen omdat mensen werken aan iets buitengewoons, zal de sociale cohesie bevorderd worden. Door het

saamhorigheidsgevoel en de netwerken die het realiseren van dergelijke projecten oplevert, ontstaat er naast natuurlijk kapitaal ook sociaal kapitaal (Bosman et al. 2013).

Ook Peredo et al. (2006) onderschrijven het belang van de sociaal culturele inbedding van duurzame ontwikkeling. Zij hebben het concept van een gemeenschap gebaseerd bedrijf (CBE) geïntroduceerd en argumenteren dat dit een potentiële strategie is voor duurzame lokale ontwikkeling. Ze beweren dat bij deze vorm van ondernemerschap, die in de gemeenschap en cultuur ingebed is, natuurlijk en sociaal kapitaal niet te onderscheiden zijn van economische overwegingen.

4.6 Conclusie

In al deze rapporten wordt voorzichtig gesproken over het belang van verankering van duurzame energie-initiatieven in de lokale omgeving en het opbouwen van synergiën. Hierbij variëren de rapporten van globaal van aard naar specifiek. Ook wordt bij enkele specifiekere rapporten in gegaan op de verschillende ruimtelijke, economische en sociaal-culturele componenten. Duidelijk is dat in een groot deel van de rapporten belang wordt gehecht aan integratie van initiatieven in hun omgeving. Echter, wordt niet duidelijk in welke mate dit van belang is voor het slagen van deze initiatieven. Hier worden geen generieke uitspraken over gedaan. Dit zal ongetwijfeld te maken hebben met het unieke karakter van lokale duurzame energie-initiatieven. Bij het ene initiatief zal het van doorslaggevend belang zijn en bij het andere initiatief zal het alleen maar mooi meegenomen zijn. Ook wordt niet duidelijk hoe integratie (en mogelijke synergie) in de lokale omgeving beïnvloedt kan worden. Er worden geen duidelijke handvatten aangereikt om de verankering van duurzame energie-initiatieven te bevorderen. Het wordt dus niet duidelijk op welke manier de transitie te managen is om deze een impuls te geven. Dit kan worden beschouwd als een gemiste kans. Feit blijft dat in elk geval erkend wordt dat integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in hun omgeving kan leiden tot synergie en dat deze mogelijke synergie kan leiden tot een grotere kans van slagen.

5 Visie vanuit het werkveld

5.1 Inleiding

In het voorgaande hoofdstuk hebben we kunnen zien hoe de verankering van lokale duurzame energie-initiatieven in de omgeving terugkomt in beleidstukken en rapporten van de Europese Unie, de Nederlandse overheid, twee provinciale overheden en in verschillende wetenschappelijke betogen. In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe men vanuit de dagelijkse praktijk aankijkt tegen integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in hun omgeving. Om hier achter te komen is gekozen om interviews af te nemen. Door middel van het doen van interviews met mensen die direct betrokken zijn bij de ondersteuning van lokale duurzame energie-initiatieven wordt getracht een goed beeld te vormen van de situatie. Zo worden er interviews gedaan met mensen van het 'servicepunt lokale energie-initiatieven' van de provincies Groningen, Friesland en Drenthe. Dit is een service opgericht door de Milieufederaties van deze provincies en krijgt subsidie van de desbetreffende provincies. Ook wordt er gesproken met iemand van 'Doarpswurk' Friesland, die ook veelvuldig in aanraking komt met lokale duurzame energie-initiatieven. Daarnaast worden nog een aantal beleidsmedewerkers van verschillende provincies geïnterviewd, die direct betrokken zijn bij de ondersteuning van lokale duurzame energie-initiatieven.

De interviews hebben de vorm van een gesprek, maar er zal een vragenlijst gebruikt worden ter ondersteuning. Op deze manier kan worden bijgehouden of alle relevante onderwerpen aan bod zijn gekomen. De vragenlijst en de uitwerking van de interviews zijn toegevoegd in de bijlage. De vraag die bij de interviews centraal staat is of integratie van lokale duurzame energie-initiatieven bijdraagt aan synergie tussen deze initiatieven en de lokale belangen en of deze synergie de kans van slagen van deze initiatieven vergroot. Ook wordt gevraagd naar synergie in relatie tot opschaling van lokale duurzame energie initiatieven en hoe je synergie kunt bevorderen. Om een zo objectief mogelijk antwoord op deze vragen te krijgen is ervoor gekozen om een bepaalde opbouw in het vraaggesprek aan te houden. Het begin van het vraaggesprek zal zich kenmerken door algemene vragen. Tegen het einde van het vraaggesprek zal juist heel specifiek in worden gegaan op synergie en integratie van lokale duurzame energie-initiatieven. Op deze manier wordt duidelijk in hoeverre de respondenten zelf over synergie en integratie van lokale duurzame energie-initiatieven beginnen te praten.

Eerst is het noodzakelijk het perspectief van de geïnterviewde persoon goed in kaart te brengen. Daarom worden er eerst een paar algemene vragen gesteld over opleiding, werk en dagelijkse bezigheden. Om te kijken in welke mate synergie van belang is voor de omgeving, is het ook noodzakelijk om te vragen naar de drijfveren van de initiatiefnemers. Zo kan worden bekeken of er wellicht overlappende belangen zijn van waaruit synergie kan ontstaan. De drijfveren worden besproken in paragraaf 5.2. Vervolgens wordt in paragraaf 5.3 besproken tegen welke problemen initiatiefnemers aanlopen om te kijken waar initiatieven stuk lopen. In paragraaf 5.4 komt aan bod wat succesfactoren zijn voor lokale duurzame energie-initiatieven. Hierdoor kan duidelijk worden op welke manier initiatieven positief te beïnvloeden zijn, wanneer ze een kans van slagen hebben en in welke mate synergie en integratie hiermee te maken hebben. Vervolgens wordt in paragraaf 5.5 en 5.6 getracht een antwoord te vinden op de centrale vragen van dit onderzoek: In welke mate is synergie tussen lokale duurzame energie-initiatieven en de omgeving van belang voor het slagen van de initiatieven, in welke mate synergie van belang is voor opschaling en op welke manier je die synergie kunt bevorderen. Hierdoor moet inzicht worden verschaft in de manier waarop de geïnterviewde personen aankijken tegen de beantwoording van de hoofdvraag van dit onderzoek. Vervolgens wordt in paragraaf 5.7 besproken hoe meer synergiën tussen de initiatieven en hun omgeving kunnen ontstaan en hoe je dit kunt beïnvloeden. Met andere woorden hoe je transitie management kunt toepassen.

5.2 Drijfveren

Uit de gesprekken is gebleken dat lokale duurzame energie-initiatieven om verschillende redenen worden opgericht. Aan de ene kant is er natuurlijk het idee van duurzaamheid, waar de meeste initiatieven mee geassocieerd worden. Dit is dan ook de belangrijkste drijfveer van waaruit initiatieven ontstaan volgens Christiaan Teule (Drentsche Milieufederatie): *“De meeste initiatiefnemers die ik ken hebben altijd wel duurzaamheid en energiebesparing als leidraad.”* Ook Wietske van der Schaaf van de provincie Groningen denkt dat dit het belangrijkste motief is van veel initiatiefnemers: *“Aan de ene kant zijn het de idealisten die op milieugebied wat willen. Ze willen groene energie opwekken om bijvoorbeeld de co2 uitstoot te verminderen. Dit is de grootste groep mensen.”*

Dit blijkt echter niet de enige reden te zijn waarom initiatieven opgericht worden. Uit de gesprekken kwam ook naar voren dat er een beweging binnen de samenleving aan het ontstaan is, dat mensen minder afhankelijk willen zijn van grote bedrijven en overheden. Christiaan Teule verwoordt dit als volgt: *“Bij de oprichting van coöperaties speelt ook mee dat men wel een beetje is uitgekeken op de macht van de grote energiebedrijven. Je ziet dat ook buiten de energiesector om. We leven in een energieke samenleving en mensen willen niet meer te maken hebben met grote bedrijven en instanties. Ze hebben het idee dat ze het ook zelf wel kunnen en dus starten ze lokale initiatieven.”* Wietske van der Schaaf denkt ook dat dit een belangrijke factor is waarom initiatieven gestart worden: *“Verder zijn er een aantal mensen die willen het zelf doen. Ze willen autonomie en onafhankelijk zijn van bijvoorbeeld Essent. Dat is denk ik de tweede grootste groep.”*

Naast het duurzaamheidsideaal en het onafhankelijkheidsideaal zijn er ook mensen die iets van de grond willen krijgen, omdat ze graag met hun dorpsgenoten ergens aan samenwerken. Jaap Bijma van stichting ‘Doarpswurk’ verwoordt dit als volgt: *“Als je als dorp aan een gezamenlijk goed idee werkt ervaar je daar heel veel plezier door. Mensen vinden samenwerken aan goeie dingen gewoon hartstikke leuk. (...), maar er zijn ook mensen die het zo leuk vinden om samen te werken als dorp.”* Hoedemaker-Bos erkent dit, zij ziet ook dat mensen graag samen willen werken en willen bijdragen aan een groepsproces: *“Ook zijn er mensen die het echt doen vanuit het dorpsgevoel en omdat ze met een groepsproces willen bijdragen aan het dorp. Er zijn dus een heleboel verschillende motieven.”* Van der Schaaf ziet deze samenwerking met andere mensen niet als een van de belangrijkste drijfveren waarom initiatieven gestart worden, maar erkent wel dat het mensen kan overhalen om mee te doen. *“Vervolgens denk ik dat veel mensen mee willen doen, omdat ze het leuk vinden om samen te werken. Ik denk dat de samenwerking en het dorpsgevoel mensen meeneemt.”*

Tot slot heb je volgens Arjan van Harten van de provincie Drenthe nog een groep die hij de ‘uitvinders’ noemt. *“Deze mensen gaan helemaal op in de techniek en de nieuwste snufjes. Dit zijn vaak hele bevlogen mensen en willen graag iets uit proberen en zijn soms ook nog wel bereid om daar geld tegen aan te gooien.”*

Uit deze interviews blijkt dus dat er verschillende drijfveren zijn waarom initiatieven opgestart worden. Dit is ook misschien wel de kracht van deze initiatieven, omdat iedereen zijn of haar eigen motief heeft om zich te committeren aan het initiatief. De één zal zich verbonden voelen met het duurzaamheidsideaal, de ander vindt het leuk om betrokken te zijn bij het dorp of de buurt en andere mensen willen graag onafhankelijk zijn van grote instanties. Zo kan iedereen wel een reden verzinnen om mee te doen aan deze initiatieven. Bijma ziet hier ook de kracht van in en stelt zelfs dat je niet afhankelijk moet zijn van één aspect, maar dat je voordeel moet creëren op meerdere vlakken: *“Maar het is belangrijk bij het realiseren om voordeel te behalen op meerdere vlakken, want niet iedereen is geïnteresseerd in het duurzaamheidsaspect.”*

Uit het feit dat initiatieven meerdere redenen hebben waarom ze worden opgericht en dat verschillende idealen belangrijk zijn voor verschillende mensen zou je voorzichtig kunnen concluderen dat initiatieven die een meerwaarde hebben buiten alleen het duurzaamheidsaspect meerdere mensen aanspreken. Wanneer ze op meerdere vlakken iets toevoegen binnen de lokale

omgeving raken meerdere mensen geïnteresseerd. Wanneer meerdere mensen geïnteresseerd zijn en zich willen binden lijkt het erop dat het initiatief beter verankerd is in de samenleving. De vraag is of deze verankering van doorslaggevend belang is om initiatieven te laten slagen.

5.3 Problemen

Om de vraag of verankering van initiatieven van doorslaggevend belang is voor het slagen van initiatieven te beantwoorden is het misschien handig om eerst te kijken welke problemen zich voordoen bij de oprichting van lokale duurzame energie-initiatieven. Bij de oprichting van lokale duurzame energie-initiatieven doen zich verschillende problemen voor.

5.3.1 Wet- en regelgeving

Vaak zijn de bestaande structuren er nog niet op ingericht om mensen zelf dingen te laten organiseren en werken ze als een belemmerende factor voor initiatieven. Van Harten verwoordt dit als volgt: *“Het is dus duidelijk dat mensen tegen wet- en regelgeving aanlopen bij het opstarten van initiatieven. Soms is de wet- en regelgeving nog niet zo ver en zitten de initiatiefnemers met de handen in het haar.”* Ook Hoedemaker-Bos erkent dat wetgeving en regelgeving soms een belemmerende factor kan zijn: *“Wat je nu natuurlijk heel erg ziet is dat ze tegen een stukje regelgeving aanlopen. Wat is er nou eigenlijk mogelijk? (...) Er zijn ook heel veel dingen die veel lastiger zijn. De regeling voor lage tarieven (de postcoderoosregeling eigenlijk), dat is iets waar we nu wel heel erg mee bezig zijn, want er is een opening geboden door die regeling in te voeren. Maar je ziet daar ook heel veel belemmeringen in en dat is gewoon puur regelgeving. Dat hebben we ook met heel veel andere dingen.”* Van Harten denkt dat dit ook iets is wat de overheid zichzelf mag aantrekken, omdat zij graag zien dat er een participatiesamenleving ontstaat, terwijl ze zelf nog wel eens als de belemmerende factor worden gezien wanneer mensen iets willen organiseren. *“Als je naar een participatiesamenleving wil als overheid (de overheid wil dit), zal je gaan moeten faciliteren. Dit houdt ook in dat als je zelf de belemmerende factor bent je jezelf in de vingers snijdt, want je moet je zelf dan ook gaan veranderen. Als wij zeggen de maatschappij moet veranderen en moet het meer zelf doen, moeten wij ook veranderen en andersom.”* Hier wordt dus duidelijk wat Rotmans bedoeld in zijn transitietheorie. Op verschillende manieren wordt druk uitgeoefend op het bestaande regime, maar de bestaande structuren en de wet- en regelgeving zijn heel diep ingebed in onze maatschappij. Hierdoor is het lastig om de wensen van de initiatiefnemers en de pioniers af te stemmen op de institutionele mogelijkheden. Ze zijn dus nog vaak op zichzelf aangewezen en moeten heel veel zelf uitzoeken en regelen.

5.3.2 Organisatiecapaciteit

Naast de belemmeringen die optreden ten aanzien van wet- en regelgeving, de veranderingen van onze samenleving en de problemen die daarbij horen, zijn er ook nog een aantal specifieke problemen waar lokale duurzame energie-initiatiefnemers tegen aan lopen. Ten eerste blijkt het vaak lastig om een organisatie neer te zetten. Van der Schaaf wijt dit aan een gebrek aan organisatiecapaciteit en verwoordt dit als volgt: *“In het begin is het moeilijk om je te organiseren. Hoe richt je je organisatie in? Het zijn allemaal startende initiatieven met vrijwilligers, waardoor de organisatiecapaciteit vaak te klein is. Het is moeilijk om de goede mensen en de goede kennis te vinden. (...) Het gebrek aan organisatiecapaciteit zie je bij heel veel initiatieven. De mensen willen wel, maar ze hebben er een baan naast. En omdat er toch heel veel tijd en energie in gaat zitten om iets van de grond te krijgen gaat het daar vaak al mis.”*

Hoedemaker-Bos denkt ook dat het vaak mis gaat met de organisatiecapaciteit van lokale duurzame energie-initiatieven ook al neemt ze deze term niet zelf in de mond. Ze stelt dat veel mensen iets onbetaald en vrijwillig op zetten naast hun normale baan, terwijl het hartstikke veel tijd kost. Bovendien moet je overal verstand van hebben, omdat je met heel veel verschillende dingen van doen krijgt. *“Stel je gaat zonnepanelen op een dak van een boer neerleggen samen met wat mensen uit het dorp. Dan moet je ten eerste draagvlak creëren, en dat is echt nog niet zo makkelijk. Ten*

tweede moet je expertise hebben over de mogelijkheden op dat dak. Daar zit heel veel uitzoekwerk in. Ten derde moet je met verschillende partijen om tafel, wat je ook nog allemaal zelf moet opzetten. Tot slot ben je 1 van de eersten die zoiets voor elkaar moet krijgen, dus er zijn heel veel dingen nog onduidelijk. Ook bij andere mensen.” In de realiteit blijkt gewoon dat het lastig is om in al deze bovengenoemde voorwaarden te voorzien. Hierdoor komen veel initiatieven op een laag pitje te staan of sneuvelen ze.

Naast al deze zaken ben je ook afhankelijk van de mensen die met je samenwerken. Vaak krijgen werkgroepen te maken met tegenslagen en niet iedereen kan daar even goed mee om gaan of is even enthousiast. Teule ziet dit als het grootste probleem: *“Je moet je voorstellen: Je hebt een team van 6 of 7 mensen nodig om iets te kunnen gaan doen. En dat lijkt niet zo heel veel, maar het blijkt heel lastig om dat te kunnen gaan organiseren en dat vergt veel lange adem. Dat is eigenlijk het probleem waar iedereen tegen aan loopt, want als vrijwilligersorganisatie loop je tegen je eigen grenzen aan.”*

5.3.3 Communicatie & leidend persoon

Teule geeft aan dat de persoon die leiding geeft aan het initiatief heel belangrijk is. Diegene moet eigenlijk van alle markten thuis zijn, goede ideeën hebben maar ook communicatief vaardig zijn. *“Wat ook belangrijk is, is degene die de kar trekt. Er zijn een aantal voorbeelden waarbij een techneut een heel mooi plan heeft, maar te hard vooruit loopt. Wanneer dan de communicatie ook niet zo goed is, is het heel lastig voor iemand om mensen binnen het dorp enthousiast te maken voor het initiatief en om mensen mee te krijgen.”* Jansen vindt ook dat een gebrek aan communicatie en het hebben van een gesloten houding vaak problemen veroorzaakt. *“Vaak komen initiatiefnemers met het probleem dat er niet meer mensen zijn die zich willen aansluiten bij hun initiatief. Ik zeg dan dat je wel de juiste persoon moet zijn om mensen aan je te binden, want het is ook een sociale vaardigheid. Dan bieden we aan om hen daarin te ondersteunen maar dat wordt dan afgewezen, omdat ze geen buitenstaanders willen en denken dat ze het allemaal wel zelf kunnen. Aan sommige mensen kan ik al zien of het initiatief gaat lukken of niet, omdat ze soms zo gesloten zijn. Dan hebben ze het grote idee van duurzaamheid en het milieu, maar in duurzaamheid zit het woord samen ook. Vaak doen ze dit uit belang van de aarde, maar ze gaan voorbij aan dat er ook mensen op de aarde zijn.”*

5.3.4 Volgende fase

Nadat de oprichtingsfase en de organisatiefase goed zijn verlopen zijn er nog enkele problemen waar initiatieven tegen aan kunnen lopen volgens van der Schaaf. *“In de tweede fase is het vaak lastig om de financiering rond te krijgen. Wanneer de organisatie eindelijk een beetje goed staat blijkt het toch lastig om een project rendabel te krijgen. Wanneer de financiering ook rond is, komt er nog een ander probleem om de hoek kijken namelijk: de ruimtelijke inpassing van projecten.”*

Kortom, er zijn verschillende problemen waar initiatieven in de oprichtingsfase tegen aan lopen. Aan de ene kant zijn dit de problemen die ook al beschreven worden in de transitietheorie van Rotmans (2001) namelijk dat het maatschappelijk systeem nog niet ingericht is op de veranderingen die gaande zijn. Deze lokale energie-initiatieven lopen dan soms tegen wetgeving en regelgeving aan die hun belemmeren. Aan de andere kant blijkt het lastig om echt een organisatie van de grond te krijgen. Dit komt omdat er heel veel tijd, moeite en geld in gaat zitten om iets van de grond te krijgen, omdat je vaak de eerste bent die zoiets probeert. Dit blijkt ook nog wel eens een belemmerende factor te zijn waar initiatieven tegen aan lopen. Verder moeten initiatieven niet alleen ontstaan vanuit een goed idee en vanuit een mooie techniek, maar het blijkt dat de communicatie van essentieel belang is om mensen mee te krijgen. Ook al heb je nog zo'n goed idee, je moet mensen wel enthousiast kunnen maken en mensen kunnen verbinden. Hier lopen ook heel veel initiatieven tegen aan. Tot slot wordt nog benoemd dat in de volgende fase veel problemen ontstaan met financiering en ruimtelijke inpassing.

De problemen die genoemd zijn kunnen niet echt in verband gebracht worden met het thema van dit onderzoek. Door de verschillende geïnterviewde mensen wordt met geen woord gesproken over

problemen aangaande de integratie van initiatieven met de omgeving of iets wat daar op lijkt. Toch wil dit niks zeggen over in hoeverre de mate van integratie met de lokale omgeving van belang is voor het slagen van initiatieven. Hiervoor moet onder andere nog gekeken worden naar de verschillende succesfactoren voor lokale duurzame energie-initiatieven. Dit zal besproken worden in de volgende paragraaf.

5.4 Succesfactoren

De vraag die in dit onderzoek centraal staat is of de inbedding van duurzame energie-initiatieven in de lokale omgeving van doorslaggevend belang is voor het slagen van deze initiatieven. Om deze vraag te beantwoorden is het misschien eerst handig om te bekijken welke succesfactoren nog meer van belang zijn bij deze initiatieven.

5.4.1 Financiering

Eén van de voorwaarden waar initiatieven en eigenlijk elk idee aan moet voldoen is dat het financieel rendabel is. Dat wil zeggen dat er minimaal geen verlies wordt geleden. In sommige gevallen zullen er mensen zijn die zulke grote idealen hebben dat ze verlies leiden, maar wanneer medestanders en investeerders gezocht moeten worden kun je geen verlies draaien. Bijma verwoordt dit als volgt: *“natuurlijk is het hebben van de juiste financiële middelen ook heel belangrijk, want zonder geld is het een onbegonnen zaak.”* Een belangrijk hulpmiddel waarmee deze voorwaarde behaald kan worden is subsidie. Veel initiatieven draaien op subsidie en zouden zonder die subsidie geen rendabele business-case zijn. Daarom stelt van der Schaaf dat het belangrijk is dat initiatieven de wegen naar subsidie kunnen vinden een belangrijke succesfactor is. *“Heel veel initiatieven hebben baat gehad bij subsidies. Grunneger Power, NLD en Pekela Duurzaam hebben allemaal subsidie gehad. Het is dus denk ik heel belangrijk dat mensen de weg weten te vinden naar die subsidies.”*

5.4.2 Communicatie

Naast deze factor is er nog een andere hele belangrijke factor voor succes die genoemd wordt in vier interviews. Het gaat hierbij om communicatie. Communicatie is niet alleen belangrijk om te overleggen met je mede-initiatiefnemers, maar het is ook van belang om partners aan je te binden, draagvlak te creëren en om mensen warm te maken voor je idee. Teule legt een belangrijke rol weg voor communicatie, de manier waarop je binnen een samenleving opvalt en hoe je dat kunt beïnvloeden. Hij zegt daarover het volgende: *“Daarnaast is communicatie ook heel belangrijk. De mensen die er mee bezig zijn moeten binnen het dorp enig aanzien hebben en moeten mensen kunnen warm maken om zich bij hun aan te sluiten. Daarnaast is het ook belangrijk dat er activiteiten worden georganiseerd, dus dat mensen opvallen. Je ziet soms wel dat er iets wordt opgericht, maar dan duurt het heel lang voordat de eerste activiteit of bijeenkomst er komt, zodat je gezien wordt. Ik hamer altijd bij de plannen van aanpak op: Zorg nou dat je in het begin al een aantal duidelijk ijkpunten neerzet. Duidelijke projectjes. Dat kunnen heel veel kleine dingen zijn zoals een energiemarkt neerzetten of een voorlichting over zonnepanelen geven. Als je maar iets actiefs doet, dat is heel belangrijk.”* Ook Bijma erkent dat communicatie van cruciaal belang is: *“Verder moet je een goed netwerk hebben en sterk zijn in de communicatie, want zonder communicatie kom je nergens.”* Van der Schaaf vergelijkt een initiatief met een klein bedrijfje wat gerund moet worden waarbij ze verzekerd dat communicatie binnen zo'n bedrijfje van cruciaal belang is: *“Verder gaat het over mensen en hoe je mensen betrokken hebt bij je organisatie. Het is eigenlijk net een MKB bedrijf, je moet een goeie organisatie hebben en de goeie dingen doen. Communicatie is daarbij heel belangrijk om mensen aan je te binden en om te zorgen dat iedereen de neus dezelfde richting op heeft.”* Toch is alleen communicatief vaardig zijn niet genoeg volgens Hoedemaker-Bos. Het is heel belangrijk dat degene die de kar trekt goed bekend staat in het dorp of de buurt. *“Bij zo'n persoon nemen mensen eerder wat aan. Er zijn ook wel een aantal gevallen bekend waarbij iemand uit het Westen bijvoorbeeld probeert iets op te zetten in het dorp. Deze persoon is heel kundig en communicatief vaardig, maar alsnog hebben ze moeite om het dorp mee te krijgen.”* Hiermee dien je als initiatief dus ook rekening mee te houden. Ook Jansen kan zich hierin vinden. Hij stelt dat het

juiste verhaal door de juiste mensen verteld moet worden. Hieruit blijkt weer dat communicatie belangrijk is, maar dat het wel door de juiste personen gedaan moet worden.

5.4.3 Geografische begrenzing en sociale cohesie

Naast het hebben van goede communicatie en het hebben van een rendabele business case is er nog een factor die van belang is en die in twee van de interviews ter sprake komt. Het gaat om de geografische begrenzing en de sociale cohesie die daar mee samenhangt. Hoedemaker-Bos stelt dat in dorpen waar meer samenhang tussen de bevolking is de kans groter is dat er succesvolle samenwerkingen ontstaan en vaker lokale duurzame energie-initiatieven een kans van slagen hebben. *“Je ziet een aantal gebieden in Groningen waar de sociale cohesie wat groter is. Hieruit kan makkelijk samenwerking ontstaan wat dus een belangrijke factor voor het slagen van initiatieven is.”* Teule vermoedt dat dit niet het enige is, maar dat de geografische begrenzing ook van belang is: *“Wat je merkt is dat er een bepaalde geografische begrenzing is waarbinnen een bepaald project een bereik heeft. Dus je moet een zekere begrenzing hebben. Je hebt hier bijvoorbeeld in Drenthe veel van die lintdorpen. In zo’n dorp kun je wel een project gaan beginnen, maar de oost en de west kant zijn twee verschillende delen van het dorp en dat trek je niet zomaar bij elkaar. Dat is soms heel lastig om zo’n dorp te verenigen. Je ziet hoe groter de eenheden worden hoe lastiger het wordt voor de mensen om daar echt een goed project van te draaien. Je moet het dan echt tot geografische eenheden beperken dus het meer op wijkniveau of buurniveau aanpakken. In andere dorpen die meer compact zijn zie je dat er meer samenhang is en dat er makkelijker iets te realiseren valt met het hele dorp. Ik woon bijvoorbeeld in Rolde. Dat is een gedeeltelijk importdorp met een oude kern en een nieuwe wijk. Als je een voorlichtingsavond voor het hele dorp gaat houden komt er niemand. Als je het alleen voor de wijk gaat doen komen er in 1 keer 40 man op af. Die geografische eenheid waarmee mensen zich verbonden voelen is dus heel belangrijk.”* Initiatieven moeten zich dus heel goed realiseren op welk gebied ze zich richten om mensen aan zich te binden en om eerder succesvol te zijn. De geografische begrenzing die in bovenstaande wordt benoemd zou je kunnen opvatten als gebied specificiteit, waarbij integratie in de ruimtelijke omgeving van belang is. Deze inbedding van lokale duurzame energie-initiatieven komt in de volgende paragraaf uitgebreider aan bod.

5.4.4 Kar trekken

Degene die de kar trekt bij een lokaal duurzaam energie-initiatief is heel belangrijk voor het al dan niet succesvol worden van zo’n initiatief. Hoedemaker-Bos zegt hierover het volgende: *“Verder is de persoon die de kar trekt belangrijk. Dat moet echt iemand zijn die bevlogen is en die er echt voor gaat. Ook is belangrijk dat degene midden in het dorp staat en goed aanzien heeft binnen het dorp. Bij zo’n persoon nemen mensen eerder wat aan. (...) Er zijn eigenlijk drie eigenschappen waar de initiatiefnemer aan moet voldoen: Hij moet verstand hebben van veel verschillende dingen en er verstand van willen krijgen. Hij moet de boodschap die hij wil uitdragen kunnen overbrengen. Hij moet er heel veel tijd in kunnen of willen steken.”* Bijma erkent ook dat degene die de kar trekt van essentieel belang is bij zulke initiatieven. *“Dit begint weer bij een mens die initiatief neemt, maar in dit geval heb je een heel bijzonder mens nodig die gehelen ziet en die de samenhang tussen dingen kan begrijpen. Diegene moet bijna overal verstand van hebben, want je krijgt met zoveel dingen te maken.”* Ook voegt hij nog een aantal eigenschappen toe waar een initiatiefnemer aan zou moeten voldoen. Bijma denkt dat een goede visie essentieel is waar vervolgens een goede organisatie moet uitrollen: *“Initiatiefnemers moeten een goede visie hebben en moeten goed weten hoe je die visie wil gaan invullen. (...) Ook moet je een goede organisatie hebben dus een duidelijke taakverdeling.”*

Kort samengevat zijn er dus vier belangrijke factoren die van belang zijn om een succesvol initiatief op te starten. Ten eerste moet de financiering goed zijn. Er moet een rendabele business-case zijn al dan niet aangevuld met subsidies. Ten tweede moet de communicatie tussen de initiatiefnemers goed zijn, maar ook met de buitenwereld. Ten derde is het belangrijk dat de initiatiefnemers goed nadenken over de geografische begrenzing van hun project, wat eigenlijk al het belang van ruimte en gebied specificiteit impliceert. Tot slot is het heel belangrijk bij een lokaal duurzaam energie-initiatief

wie de kar trekt. Nu we een aantal van deze succesfactoren besproken hebben kunnen we kijken in hoeverre inbedding van lokale duurzame energie-initiatieven in de lokale omgeving een rol speelt bij het succesvol worden van deze initiatieven. Dit wordt besproken in de volgende paragraaf.

5.5 Inbedding in de lokale omgeving en synergie

5.5.1 Algemeen

Om te beginnen is het noodzakelijk om te zeggen dat de geïnterviewde personen het moeilijk vinden om precies de vinger te leggen op het feit of en in hoeverre de factor synergie van belang is voor het slagen van initiatieven. Vanwege het feit dat de betrokken personen vaak met een breed scala van initiatieven te maken hebben, die vaak nog lang niet in de afrondende fase zitten, is het soms lastig om algemene uitspraken te doen over de doorslaggevende factor van synergie tussen initiatieven en hun lokale omgeving. Het idee bestaat bij de meeste respondenten wel dat deze factor van belang is, maar er kan niet concreet worden gezegd in welke mate dit nou een rol speelt. Van Harten verwoordt het als volgt: *“Ik denk wel dat deze synergiën in meer of mindere mate belangrijk zijn voor het slagen van deze initiatieven en dat het draagvlak etc. creëert. Ik weet alleen niet in hoeverre dit nou precies een rol speelt (...) Ik denk zeker dat initiatieven die meer te bieden hebben dan alleen een eenzijdig doel een voorsprong hebben en een grotere kans van slagen.”* Ook van der Schaaf erkent dat initiatieven die iets extra's hebben vaak beter van de grond komen ook al kan ze niet precies duiden wat dat is. *“Wel zie ik dat de initiatieven die goed lopen iets extra's hebben. Hier zit meer achter dan alleen de opwekking van energie, ze voegen meer toe. Het is alleen lastig te zeggen wat dat nou precies is. (...) Er moet echt heel veel meerwaarde zijn om er zoveel tijd en energie in te steken om zoiets te laten gebeuren. Dus ik denk dat je bij alle succesvolle initiatieven kunt zeggen dat er iets extra's is waarom het juist daar ontstaat en waarom het lukt.”* Toch is niet iedereen het daar mee eens. Teule betwijfeld namelijk of het een rol speelt bij het succesvol worden van initiatieven. Hij ziet vaak dat in de loop van het proces deze synergie gezocht wordt met de omgeving. Echter, hij benadrukt hierbij dat hij denkt dat dit weinig te maken heeft met het al dan niet succesvol worden van een initiatief. Hij ziet het meer als een positief uitvloeisel van de totstandkoming van zulke initiatieven. *“Er wordt niet vaak een dubbel doel gezocht in de zin van: We moeten met dit initiatief de lokale economie versterken. Hoewel naarmate zo'n project vordert dit er wel doorheen sijpelt. Meestal wordt het niet van te voren als doel gesteld, maar op een gegeven moment wordt het wel onderdeel van het traject. Dit is niet omdat het project anders geen kans van slagen heeft, maar meer omdat het besef komt dat je ook wat kunt doen voor je lokale economie, maar dat is niet het doel in eerste instantie. Vaak gaat het gewoon over verduurzaming, verduurzaming op meerdere punten. Meestal gaat het dan over verduurzaming in leefbaarheid, versterking van de leefbaarheid in een dorp zeker in het krimpgebied (oost-Drenthe).”* Teule lijkt hierbij zichzelf een beetje tegen te spreken, omdat hij het over 'verduurzaming op meerdere punten' heeft, terwijl dit juist een punt is waar synergie ook over gaat. Jansen heeft een zelfde soort mening over synergie als Teule heeft. Voor hem is de meerwaarde die sommige van lokale duurzame energie-initiatieven met zich mee brengen ook een mooie bijkomstigheid, maar betwijfeld of dit cruciaal is voor het slagen van deze initiatieven. *“Het is mooi meegenomen wanneer van hier uit synergiën ontstaan met de omgeving, maar het is niet cruciaal.”*

5.5.2 Verschil tussen kleinschalig en grootschalig

Hierboven hebben we gezien dat het lastig blijkt te zijn om te duiden in welke mate synergie met de omgeving van belang is. Toch hebben Hoedemaker-Bos en Bijma wel een vermoeden in hoeverre bij verschillende projecten, synergie creëren met de omgeving van belang kan zijn. Zij proberen een relatie te leggen tussen grootte van een project en de noodzakelijkheid tot het brengen van synergie met de lokale omgeving. Ze argumenteren dat naarmate een project groter wordt, het in toenemende mate van belang wordt om synergie te creëren voor de omgeving. Hoedemaker-Bos zegt hier over het volgende: *“Synergie creëren is niet altijd noodzakelijk. Vaak bij kleine initiatieven bijvoorbeeld als mensen zonnepanelen gaan inkopen met de buurt ontstaat zoiets van uit een sociale*

cohesie. Je zou kunnen zeggen dat de synergie er al is en dat van daaruit een mooie samenwerking met de buurt ontstaat en worden er zonnepanelen gekocht. (...) Aan de andere kant zie je wel dat wanneer de initiatieven groter worden er meerdere partijen bij betrokken worden. Dus wanneer een initiatief groter wordt, zijn er meerdere belangen die bediend moeten worden dus moet er ook een soort meerwaarde ontstaan bovenop het duurzaamheidsideaal en de financiële inkomsten. Dus ik denk dat hoe groter het initiatief wordt hoe meer synergie er gecreëerd wordt. Het lastige hierbij is dat dan het karakter van een burgerinitiatief een beetje verdwijnt.” Ook Bijma kan meegaan in deze redenering en acht het niet noodzakelijk, maar wel voordelig wanneer synergie ontstaat bij kleine projectjes. Echter, wanneer grotere projecten ontstaan ziet hij de noodzaak hier wel van in simpelweg om mensen betrokken te maken bij een project waar ze anders geen interesse in zouden hebben. “ Ik denk niet dat het creëren van synergiën noodzakelijk is wanneer het gaat om kleinschalige projecten, maar je ziet wel dat het een heel groot voordeel is. Pas wanneer grote projecten in beeld komen zal het wel noodzakelijk zijn om synergie te creëren. Mensen zullen zich afvragen waarom die grote projecten nou precies bij hun gerealiseerd moeten worden en wat voor voordeel zij er mee kunnen behalen. Daar moet je dus al op inspelen. Hier moet je de mensen dus toch iets terug geven en hier duidelijk over zijn. Je moet van begin af aan duidelijk zeggen wat er gaat gebeuren, wat de impact is voor de omgeving, welke nadelen ze er van zullen ondervinden en dus welke voordelen er voor de omgeving in zullen zitten. Hier zie je ook weer dat alleen het duurzaamheidsbelang soms niet de doorslag geeft. Pas wanneer mensen in de gaten krijgen dat zij er op een bepaalde manier voordeel uit kunnen halen begint het te leven. Wanneer je de lokale omgeving er bij betrekt zullen mensen dit voordeel eerder zien. Dus wanneer je de lokale installateur er bij betrekt hebben omwonende een waarneming en begint het veel meer te leven. Dus ik denk zeker dat hoe meer van zulke connecties gemaakt worden hoe tastbaarder het wordt en hoe eerder mensen de voordelen gaan inzien.”

5.5.3 Ruimtelijke synergie

Hierboven is al kort gesproken over algemene synergie tussen lokale duurzame energie-initiatieven en de omgeving. Vanwege het feit dat het lastig is om de mate van importantie van deze relatie te duiden en omdat het nogal abstract blijft gesproken wordt over algemene synergie wordt hier dieper op in gegaan. Synergie wordt opgedeeld in drie verschillende delen, namelijk: Ruimtelijke synergie, economische synergie en sociaal-culturele synergie.

Wanneer het gaat om de vraag in welke mate synergie met de ruimtelijke omgeving nou van belang is, blijkt daar wederom geen eenduidig antwoord op te zijn. Teule erkent wel dat er op een aantal vlakken over na wordt gedacht, maar kan nog niet zeggen dat deze synergie van wezenlijk belang is. *“Bij een aantal dorpsprojecten wordt wel heel duidelijk gekeken naar wat kunnen we doen met de ruimtelijke omgeving en daar worden ook naar mogelijkheden gezocht. Maar verder vind ik het moeilijk hier wat over te zeggen.”*

De meerwaarde die dient te ontstaan als gevolg van integratie in de ruimtelijke omgeving eist vaak technisch specialisme. De unieke context van deze projecten zorgt ervoor dat deze projecten niet zomaar even gerealiseerd worden. Wanneer bijvoorbeeld zonnepanelen op het dak van een sporthal geplaatst worden gaat hier heel veel voorbereiding aan vooraf, omdat dit bijna nog nooit gedaan is. Wat dat betreft zijn we hiermee nog echt in de pioniersfase wat het lastig maakt voor de respondenten om hierover een heel duidelijk standpunt in te nemen. Dit geldt ook voor Hoedemaker-Bos: *“Ik kan niet precies zeggen in hoeverre ze van belang zijn, omdat het nog niet zo vaak voorkomt. (...)Dit heeft ook te maken met de stand van de techniek, want ik denk dat wanneer je het over ruimtelijke synergiën hebt dat het dan vaak over hele specifieke technische problemen gaat. Mensen die initiatieven oprichten zijn vaak niet zo goed onderlegd op al die verschillende vlakken waar je dan mee te maken krijgt. Wanneer bepaalde combinaties ontstaan die blijken te werken en wanneer dit opgepikt wordt door andere mensen zal dit wel gaan werken denk ik. Je ziet dat tegenwoordig ook al steeds meer bij initiatieven met het idee om zonnepanelen op dorpshuizen te*

bouwen. Dit zijn hele technisch specifieke projecten, maar dat de kennis de afgelopen jaren wel sterk verbeterd is, waardoor deze initiatieven steeds beter van de grond komen.” Bijma vindt dat deze synergie van belang is, maar denkt ook dat de technische kennis vaak nog een belangrijk struikelblok is bij de initiatiefnemers. *“Ruimtelijke/fysieke synergiën zijn zeker van belang. Ik zie al een aantal initiatieven ontstaan waarbij zonnepanelen op een sporthal ontstaan of iets dergelijks. Toch is dit nog best wel lastig, omdat het vaak om hele technische dingen gaat, waarbij twee hele specialistische dingen moeten samenkomen. Mensen met deze expertise bestaan er genoeg, maar vaak wordt dit door initiatiefnemers nog over het hoofd gezien, omdat zij toch vaak bezig zijn met andere dingen.”* Van der Schaaf denkt op haar beurt ook dat de synergie met de ruimtelijke omgeving van belang is. Echter, vanwege het weinige aantal concrete voorbeelden kan zij ook weer geen algemeenheden hieruit opmaken. *“Wel denk ik zeker dat het een rol speelt, want initiatieven moeten gewoon iets extra’s hebben. Ze moeten een speciale factor hebben, waardoor ze een grotere kans van slagen hebben en succesvol kunnen worden. Dit heeft vast en zeker met verankering in de lokale omgeving te maken, maar ik kan niet precies duiden wat dat nou precies is.”*

5.5.4 Ruimtelijke synergie en schaalgrootte

We hebben gezien dat het lastig blijkt te zijn om algemeenheden op te maken met betrekking tot synergie van lokale duurzame energie-initiatieven en de ruimtelijke omgeving. Toch komt er uit de gesprekken wel duidelijk naar voren dat er wellicht een relatie is tussen de schaalgrootte van een project en de noodzakelijkheid van ruimtelijke synergie. Dit punt kwam ook al naar voren bij het gedeelte over algemene synergie met de omgeving en heeft sterke overeenkomsten. Teule denkt bijvoorbeeld dat het op buurtniveau veel minder speelt dan op een groter schaalniveau: *“Het is natuurlijk wel zo dat de keuzes die je maakt worden beïnvloedt door de mogelijkheden die de omgeving je biedt. Daar speelt de landelijke ruimte bij sommige initiatieven een hele duidelijke rol in en bij andere niet. Op echt buurtniveau speelt dit veel minder denk ik.”* Hoedemaker-Bos is het hiermee eens en voegt daar aan toe dat de ruimtelijke dimensie in de toekomst veel belangrijker gaat worden. *“In de toekomst zal de ruimtelijke dimensie wel een heel belangrijk punt worden bij duurzame energieopwekking. Je ziet natuurlijk nu al bij windmolens dat het problemen geeft, maar wat denk je van het plaatsen van grootschalige zonnepanelen? Dat kost hartstikke veel ruimte. Hierbij zullen dus naar slimme combinaties en oplossingen gezocht worden.”*

Kortom, het blijkt dus lastig om duidelijk te zeggen in welke mate ruimtelijke synergie nou van belang is voor het slagen van lokale duurzame energie-initiatieven. Het lijkt er op dat deze synergie wel enig nut heeft, maar in hoeverre is de vraag. Door de unieke context die de ruimtelijke omgeving met zich mee brengt is het soms lastig om algemene uitspraken te doen over deze experimenten. Elk initiatief is uniek en moet dus anders bekeken worden. Ook eist deze unieke context technische specialiteit wat initiatiefnemers soms kan afschrikken. Waar deze unieke context dus kansen biedt voor gebiedsgerichte oplossingen aan de ene kant, creëert het aan de andere kant dus ook problemen. Verder blijkt nog dat de ruimtelijke synergie van groter belang wordt naarmate projecten en initiatieven groter worden.

5.5.5 Economische synergie

Naast ruimtelijke synergie is het ook noodzakelijk om te bekijken hoe initiatieven geïntegreerd lijken te zijn in de economische omgeving en welke invloed deze factor heeft op de kans van slagen van zulke initiatieven.

Het lijkt er op dat deze synergie in vrij grote mate van belang is volgens de respondenten. Zoals hier boven viel te lezen zijn er verschillende drijfveren voor betrokkenheid bij de oprichting en het aansluiten bij lokale duurzame energie-initiatieven. Een belangrijk doel wat hierbij naar voren kwam was dat mensen economische voordelen zien in het zelf opwekken van duurzame energie. Bovendien als de mensen of de lokale omgeving van initiatieven geld kunnen verdienen zal de weerstand tegen deze projecten afnemen. Als gevolg daarvan valt te concluderen dat de economische meerwaarde van wezenlijk belang is voor het slagen van initiatieven. Bijma is het met dit punt en argumenteert als

volgt: "Zoals ik al zei zijn duurzaamheid en de eigen portemonnee de belangrijkste drijfveren voor initiatiefnemers. Wanneer het economisch voordeel groot genoeg is zal de weerstand er tegen ook minder zijn dus. (...) *Economische synergiën zijn van groot belang denk ik om op dit moment initiatieven te laten slagen, maar zijn ook zeker van belang voor de toekomst. Om me heen zie ik dat dit vaker voor komt de laatste tijd. Dit soort dingen zie je steeds vaker opkomen.*" Ook Hoedemaker-Bos kan meegaan in deze redenering. "In principe zit er in alle lokale duurzame energie-initiatieven een financieel voordeel voor de omgeving, omdat alle initiatieven rendabel moeten zijn. Er wordt duurzame energie opgewekt, maar daar boven op wordt ook geld verdiend. (...) Bovenop de standaard financiële voordelen zijn er natuurlijk heel veel initiatieven ontstaan vanuit de samenwerking tussen een aantal ondernemers. Vaak zie je dat bij initiatieven lokale bedrijven worden betrokken vanwege het vertrouwen dat men in elkaar heeft en omdat men er een connectie mee heeft." Hieruit valt op te maken dat er dus een belangrijke rol weggelegd wordt voor vertrouwen tussen lokale bedrijven en vertrouwen van de lokale bevolking in lokale bedrijven. Bijma is het eens met dit standpunt en zegt hierover het volgende: "Het interessante daaraan vind ik het vertrouwen tussen ondernemers en initiatiefnemers. Die connecties zouden wel eens belangrijk kunnen gaan worden." Jansen kan voor een deel mee gaan in deze beweringen, maar zwakt het wel een beetje af. Hij vindt het niet noodzakelijk om synergie te zoeken met partners en bedrijven in de omgeving, maar ziet het meer als een logisch uitvloeisel. "Voor mij hoeft een initiatief geen meerdere partners te hebben, maar het is bijna onontkoombaar dat als je iets van de grond wil krijgen als burgerinitiatief, dat je dan de juiste samenwerkingspartners moet hebben, die ook hun eigen doel hebben. Dat is een cruciale voorwaarde." Van der Schaaf denkt dat deze economische synergie ook van belang is. Echter, ze kan niet precies duiden in welke mate, waardoor ze niet zo stellig kan zijn in haar beweringen als Hoedemaker-Bos en Bijma. "Wel kan ik weer zeggen dat er moet gezocht worden naar slimme manieren om initiatieven levensvatbaar en rendabel te maken. Bij lokale initiatieven zullen slimme samenwerkingen en synergiën met de lokale omgeving en lokale bedrijven hier vast een rol in spelen."

Ondernemingsgeest

De ondernemingsgeest is volgens Bijma en Hoedemaker-Bos ook van zeer groot belang bij het al dan niet succesvol worden van de lokale duurzame energie-initiatieven en de zelforganisatie in zijn geheel. Bijma zegt hierover het volgende: "Ondernemers zijn ondernemend, dat zit al in het woord opgesloten. Dat wil zeggen dat ze altijd op zoek zijn naar nieuwe dingen en ideeën. Wanneer dingen lokaal worden opgezet kun je hier enorm van profiteren en zal de omgeving dat ook opmerken." Hoedemaker-Bos is het hiermee eens en vult aan: "Ik denk dat de ondernemingsgeest een heel belangrijk punt is van het slagen van initiatieven. Bedrijven en ondernemers zijn uiteindelijk altijd op zoek naar financieel voordeel op de lange termijn. Om dit te bereiken moeten ze vaak heel inventief zijn. Daarom zijn deze mensen ook zo belangrijk voor deze bottom-up beweging. Ze creëren gewoon nieuwe openingen en samenwerking waar mooie dingen uit voort vloeien, omdat ze altijd op zoek zijn naar meerwaarde. Dit is een heel belangrijke drijfveer waarom de lokale initiatieven kunnen bestaan."

Kortom, de synergie tussen lokale duurzame energie-initiatieven en hun economische omgeving blijkt dus van redelijk groot belang te zijn. In het beginsel moeten initiatieven rendabel zijn. Wanneer een initiatief financieel niet uit kan komt het niet van de grond. Daar komt bij dat de meerwaarde om initiatieven op te zetten in een aantal gevallen heel groot is. Immers, we hebben gezien dat er zich heel wat problemen kunnen voordoen bij de oprichting van initiatieven. Bovendien kost het veel tijd. Blijkbaar is er dus toch een impuls die mensen er zo veel werk in laat steken. Die meerwaarde zal voor een groot gedeelte financieel voordeel zijn, zo wordt geredeneerd door de geïnterviewde personen. Vervolgens zien mensen de oprichting van deze lokale duurzame energie-initiatieven en zien ze dat wanneer ze zich daarbij aansluiten dat ze er dan financieel op vooruit kunnen gaan. Hierdoor heeft het initiatief ook weer een iets grotere kans van slagen. In hoeverre dit van belang is, is moeilijk uit te drukken, maar dat het van wezenlijk belang is voor het slagen van initiatieven is duidelijk. Verder wordt voor de inventieve ondernemingsgeest van individuen en bedrijven ook een

belangrijke rol toegedicht. Het altijd op zoek zijn naar nieuwe inventieve ideeën blijkt heel belangrijk te zijn voor de bottom-up beweging.

5.5.6 Sociaal-culturele synergie

Naast ruimtelijke en economische synergie, die in de vorige paragrafen zijn besproken, wordt er tot slot aandacht geschonken aan sociaal-culturele synergie. Door te vragen aan de respondenten hoe zij kijken naar de integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in hun omgeving wordt getracht een goed beeld te vormen in hoeverre deze integratie van belang is voor het slagen van deze initiatieven.

Alle respondenten zijn het er wel over eens dat op plekken waar de sociale samenhang sterk is eerder succesvolle initiatieven ontstaan dan op plekken waar dat niet het geval is. Wanneer er veel vertrouwen is tussen de verschillende mensen en bedrijven zullen er makkelijker initiatieven ontstaan die levensvatbaar zijn. Hoedemaker-Bos ziet dit bijvoorbeeld veel ontstaan op het Groningse platteland en zegt hierover het volgende: *“Aan de ene kant zie je natuurlijk veel initiatieven ontstaan vanuit de sociale cohesie die al aanwezig is. Vooral in dorpen hier op het Groningse platteland zie je dat er vaak een hechte dorpsgemeenschap bestaat. Hier zie je dat er al echt een cultuur van samenwerken is wat zich de laatste jaren ook steeds meer uit in het opwekken van duurzame energie. Dat is denk ik ook de kracht van deze bottom-up beweging. Door de cultuur van het dorpsgevoel wat heerst in veel van zulke dorpen ontstaat er iets dat mensen wat voor elkaar over hebben en dat ze graag mee willen doen om samen iets op te bouwen.”* Van der Schaaf is het hier mee eens en ook zij ziet dat een sterke sociaal-culturele verbondenheid bijdraagt aan het ontstaan van initiatieven. *“In een dorp waar de sociale samenhang heel sterk is zal je zien dat mensen eerder geneigd zijn om samen te werken met elkaar. Het vertrouwen in elkaar is groot en ze hebben er lol in om met elkaar aan iets te werken. In zulke dorpen zul je denk ik eerder zien dat lokale initiatieven kans van slagen hebben.”* Van Harten ziet ook dat deze sociale factor van belang is. Hij kan de kracht van de sociale samenhang illustreren met een mooi persoonlijk voorbeeld. *“Ik heb zelf een projectje opgestart met zonnepanelen in mijn eigen buurt. Op een gegeven moment kwamen mensen naar mij toe om zich te verontschuldigen, omdat ze niet mee wilden doen. Dat is toch bizar? Dan zie je toch wel de kracht die de sociale factor met zich mee brengt, dat mensen zich nota bene gaan verontschuldigen dat ze niet mee doen aan een project.”*

Naast deze sociale samenhang waar initiatieven uit ontstaan brengen ze ook weer grotere sociale samenhang binnen de omgeving met zich mee. Hoedemaker-Bos: *“Aan de andere kant zie je dat zulk soort initiatieven een sterkere sociale samenhang veroorzaken, omdat er intensief samengewerkt moet worden. Door gezamenlijk iets te bouwen ontstaat een soort saamhorigheidsgevoel.”* Van der Schaaf kan dit beamen en noemt dit een soort wisselwerking die ontstaat bij oprichting van zulke initiatieven. *“Verder draagt de realisatie van zulke initiatieven weer bij aan de versterking van de sociale samenhang in het dorp. Het is dus een soort wisselwerking. Het ontstaat omdat er een goede sociale samenhang en samenwerkingscapaciteit is. Er ontstaan dan makkelijker energie-initiatieven. Door die samenwerking ontstaat weer sociaal kapitaal.”* Ook Bijma ziet deze wisselwerking ontstaan. *“Ze ontstaan vaak vanuit een sociaal gemeenschappelijk gevoel, maar wanneer ze gerealiseerd worden dragen ze ook weer bij aan dat gemeenschappelijke gevoel. Als je als dorp aan een gezamenlijk goed idee werkt ervaar je daar heel veel plezier van.”* Verder noemt Bijma ook nog de invloed die deze beweging heeft op de rest van de samenleving. Door de leerschool die ontstaat als gevolg van samenwerking op buurt, wijk of dorpsniveau kunnen deze ervaringen als basis dienen voor andere problemen binnen onze maatschappij. Bijma zegt hierover het volgende: *“Die hele transitie is niet alleen goed voor duurzaamheid, maar ook heel erg goed voor mensen die leren om met elkaar bepaalde voorzieningen in stand te houden. Want er zijn ook nog wel een aantal dingen die ook aan verandering onderhevig zijn zoals de verschuiving in de zorg bijvoorbeeld. Dus hier leren ze het trucje met energie, maar er zijn ook dorpen waar het begint met zorg en dan komt de energie er wel achter aan. Want leer één keer weer op ondernemende wijze initiatieven realiseren en dan kun je dat zomaar gebruiken voor in de toekomst. Dat is zo waardevol aan die beweging.”*

Het is dus wel duidelijk dat de sociaal-culturele omgeving belangrijk is voor het ontstaan van initiatieven. In gemeenschappen waar veel sociale samenhang is zullen eerder initiatieven van de grond komen. Ook is de sociale verbondenheid die ontstaat bij het oprichten van zulke initiatieven een bijkomstigheid, die van waarde blijkt te zijn. Bovendien blijkt deze verbondenheid ook nog gebruikt te kunnen worden binnen andere belangrijke thema's binnen onze samenleving. Echter, dit is niet het antwoord op de vraag in welke mate deze synergiën van doorslaggevend belang zijn voor het slagen van lokale duurzame energie-initiatieven. Ondanks de mooie bijkomstigheden lijkt er ook getwijfeld te worden aan het belang van deze synergie voor het slagen van initiatieven. Bijma denkt bijvoorbeeld dat voor de meeste initiatiefnemers het een mooi bijproduct is en denkt dat financiële voordelen van groter belang zijn. *“Er zijn natuurlijk mensen waar dat wel voor geldt, maar over het algemeen denk ik van niet. Vaak zie je toch dat mensen er voordeel in moeten zien voor zichzelf en vaak gaat dit voordeel toch over financiële voordelen dan over sociale voordelen.”* Ook Jansen denkt dat deze sociale meerwaarde die initiatieven met zich meebrengen niet van doorslaggevend belang is. *“Contact leggen met de omgeving is cruciaal, want anders lukt het gewoon niet. Maar synergiën hoeven er niet noodzakelijkerwijs direct te ontstaan om het initiatief levensvatbaar te krijgen.”*

5.6 Opschaling & synergie

Hierboven hebben we gezien dat synergie met de omgeving van belang kan zijn voor het succesvol worden van initiatieven. Wanneer connecties bestaan tussen het lokale duurzame energie-initiatief en de lokale omgeving is het mogelijk dat er synergie ontstaat voor die omgeving. Deze synergie kan in sommige gevallen bijdragen aan het al dan niet slagen van deze initiatieven. Wanneer in de toekomst de energietransitie gestalte zal gaan krijgen zullen initiatieven niet alleen talrijker worden, maar ook groter van aard. Mensen leggen nu bijvoorbeeld zonnepanelen op hun eigen dak, maar om het percentage opgewekte duurzame energie te vergroten zullen bijvoorbeeld ook grootschalige zonnepanelenvelden aangelegd moeten worden. Dit gaat uiteraard niet zonder slag of stoot. Naar aanleiding van bovenstaande lijkt het aannemelijk dat synergie ook van belang kan zijn voor opschaling. De vraag is nu in welke mate synergie tussen (lokale) duurzame energie-initiatieven en hun omgeving van belang is voor deze opschaling.

5.6.1 Opschaling vs. Lokaal karakter

Wanneer het over opschalen van lokale duurzame energie-initiatieven gaat brengt dat bijna als vanzelf met zich mee dat het woordje 'lokaal' in gevaar komt. De kracht van deze lokale initiatieven bestaat vaak uit de bottom-up beweging waar burgers en bedrijven samen werken aan een initiatief. Wanneer opschaling plaatsvindt komt het lokale karakter in het geding, want mensen verliezen de connectie met het initiatief. Jansen ziet dit ook als een groot probleem en zegt hierover het volgende: *“Heel veel initiatieven ontstaan vanuit het idee we doen het zelf wel. Wanneer deze projecten opgeschaald moeten worden moet een groot deel geprofessionaliseerd worden met als bijkomend gevolg dat bijna alles uit handen gegeven moet worden, waardoor de initiatiefnemers het niet meer zelf kunnen doen.”* Ook Bijma erkent deze tegenstrijdigheid en ziet dit als een probleem: *“Dit is natuurlijk een groot probleem, want mensen beschouwen lokale initiatieven als ‘hun’ eigen project. Wanneer opgeschaald wordt, dan wordt het vaak een stuk professioneler met als gevolg dat ze veel uit handen moeten geven. Dit stuit wel vaak op gedonder, want dat hadden ze van te voren helemaal niet bedacht.”* Hoedemaker-Bos is het hier volkomen mee eens en benoemt dat heel voorzichtig gehandeld moet worden binnen dit spanningsveld: *“Enerzijds lukt het niet om het kleinschalig te houden puur omdat je dan de business case niet rond krijgt. Anderzijds als je te veel de dingen opschaaft dan heb je het probleem dat de inwoner zich er niet meer zo betrokken bij voelt. Daar zit gewoon een grens en een spanningsveld in waar je heel voorzichtig mee om moet gaan.”*

5.6.2 Synergie & integratie

Duidelijk is dus dat wanneer opschaling plaatsvindt dat het dan vaak ten koste kan gaan van het lokale karakter. De vraag is dus hoe je opschaling kan laten plaatsvinden en dat het lokale karakter en het belang wat mensen er in hebben behouden blijft. Hoedemaker-Bos denkt dat het daarom

belangrijk is dat bepaalde dingen echt voor de buurt, wijk of dorp behouden blijven en dat de mensen die de boodschap uitdragen ook echt betrokken zijn. *“Je moet zorgen dat er een aantal dingen echt van de buurt blijven en de mensen uit de buurt die betrokken zijn, zijn ook heel belangrijk. Je moet namelijk echt uitkijken naar wie je het verhaal laat vertellen.”* De communicatie die gepaard gaat met opschaling is dus een belangrijke factor. Daarnaast is het ook belangrijk om een belang te hebben in het hele geheel, dus dat ze er voordeel voor hun zelf uit kunnen halen. Van der Schaaf ziet dit ook in de dagelijkse praktijk en redeneert als volgt: *“Wil je bij opschaling toch het lokale karakter en de connectie met de lokale bevolking behouden dan zullen er voordelen in moeten zitten voor mensen. Anders committeren ze zich er niet mee. Het is eigenlijk een beetje gebiedsgericht beleid, dat werkt ook een beetje hetzelfde. Je gaat kijken naar de locatie en gaat daar kijken hoe je alles integraal passend kunt maken. (...) Wanneer die opschaling plaats zou gaan vinden dan denk ik wel dat er een rol weggelegd is voor synergie en integratie. Het zou zeker een factor zijn die positief bijdraagt, maar de vraag is of het genoeg is.”* Uit deze quotes blijkt dus dat integratie en integratie zeker een rol kunnen spelen bij opschaling van duurzame energieprojecten. Door initiatieven goed te integreren in de omgeving kan er mogelijk synergie en een meerwaarde ontstaan voor die omgeving. Als gevolg hiervan zal de opschaling van initiatieven minder weerstand ondervinden van de lokale bevolking.

5.6.3 Vermenigvuldigen

Niet iedereen is het over eens dat wanneer over opschaling gesproken wordt dat dit dan per definitie groter betekent. Teule denkt dat het niet goed is dat initiatieven groter worden, maar hoopt juist dat ze zich enorm gaan vermenigvuldigen en noemt dat het belangrijkste punt van opschaling. *“Op het moment dat je het te groot maakt en te veel gaat denken in de termen van opschalen en we gaan het groter maken dan ons eigen dorp of onze eigen buurt dan loopt het snel bij de mensen weg. Bij sommigen zie je dat gewoon spelen. Te groot en te ver van hun bed show. Het is dus niet zo zeer opschalen maar vermenigvuldigen in mijn optiek, als het om lokale duurzame initiatieven gaat.”* Ook van Harten is het eens met deze redenering ook al denkt hij dat dit niet voldoende zal zijn. *“Je kunt een grootschalige beweging op gang brengen als optelsom van veel kleine. Toch zal dit niet genoeg zijn naar mijn idee en hebben we ook een prikkel van bovenaf nodig.”*

5.6.4 Overheid

Deze prikkel van bovenaf moet volgens van Harten komen van de overheid. Volgens hem zijn mensen vaak niet geprikkeld genoeg om met duurzame initiatieven bezig te zijn. *“Aan de ene kant heb je dus het kleine schaalniveau nodig, maar de noodzaak is inderdaad ook om het op verschillende schaalniveaus aan te pakken. Hier heb je misschien wel een maatregel van bovenaf nodig. Net zoals je dat had bij de salderingsregeling voor zonnepanelen en de subsidies bij biovergisters in het verleden. (...) Wat mij betreft zou de overheid zich wat meer kunnen mengen. Als je gewoon hele simpele dingen invoert zoals belastingverlagingen op duurzame energie dan zou dat een heel stuk schelen. (...) Hierdoor ontstaan er meer prikkels bij mensen om met duurzaamheid bezig te gaan.”* Prikkels zouden dus de opschaling kunnen bevorderen. Mensen hebben dan een grotere behoefte om zich bij grotere of bij meer duurzame energie-initiatieven aan te sluiten.

Van der Schaaf ziet ook wel een belangrijke rol weggelegd voor de overheid. Waar van Harten vindt dat de overheid moet proberen de maatschappij te stimuleren daar vindt van der Schaaf dat de overheid zich meer in de rol als medepartner zou kunnen schikken. Hierbij doelt ze in het bijzonder op het gemeentelijke overheidsniveau. Door als investeerder te fungeren zou de gemeente heel goed de lokale initiatieven kunnen helpen, waarbij de lokale connectie en de eventuele synergie behouden of bevordert wordt. Ze noemt hierbij het volgende voorbeeld als voorbeeldfunctie: *“In Westpoort in Groningen ligt een bedrijventerrein wat niet vol komt als gevolg van de crisis. Hierdoor is er een groot stuk braakliggend terrein ontstaan. De gemeente Groningen heeft dit stuk beschikbaar gesteld en hier kun je je eigen zonnepanelen inkopen en bespaar je dan via de Postcoderoos op je eigen tarief.”* Dit is een mooi voorbeeld waarbij door initiatief van de gemeente Groningen op grotere schaal dingen van

de grond komen. Ook niet onbelangrijk is dat hier natuurlijk synergie met de ruimtelijke en de sociale omgeving ontstaan is.

5.6.5 Conclusie

Kortom, niet iedereen is het er over eens dat opschaling dient plaats te vinden. Vermenigvuldiging van de lokale initiatieven zou ook een optie kunnen zijn. Wanneer wel opschaling plaats dient te vinden blijkt dat opschaling en het behouden van het lokale karakter vaak een tegenstrijdigheid zijn. Mensen vinden het lastig om te committeren aan het initiatief, omdat er weinig connecties zijn met de lokale omgeving. Hierdoor vinden mensen het al snel een ver van hun bed show. Daarom lijkt het heel belangrijk om het nut voor de lokale omgeving te behouden. Mensen moeten het nut voor zichzelf in het initiatief zien en moeten er voordelen in zien. Eigen belang lijkt dus belangrijk te zijn. Door opschaling van initiatieven goed te integreren in de omgeving ontstaan mogelijk synergie-effecten, waardoor mogelijk voordelen voor de lokale omgeving ontstaan. Hierdoor zal de lokale bevolking waarschijnlijk minder weerstand bieden. Met andere woorden: Horizontale interactie lijkt een positieve conditie te zijn voor verticale interactie bij opschaling van lokale duurzame energie initiatieven.

5.7 Beïnvloeding van synergie

Hierboven hebben we gezien dat synergie en integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in de lokale omgeving van belang blijkt te zijn. Het blijkt niet alleen van belang te zijn voor het al dan niet slagen van deze initiatieven, maar ook voor de opschaling hiervan. Wanneer de synergie en integratie een positieve conditie blijkt te zijn voor de duurzame energie-initiatieven lijkt het daarom logisch om de synergie en integratie te beïnvloeden. De vraag is dan hoe je deze synergie en integratie kunt bevorderen. In deze paragraaf wordt getracht een antwoord te vinden op deze vraag.

5.7.1 Samenwerking & communicatie

Wanneer je synergie en integratie wilt bereiken is helpt het om mensen met elkaar in contact te brengen. De verschillende spelers moeten van elkaars plannen op de hoogte zijn. Bovendien moet je ervoor gezorgd worden dat deze stakeholders elkaar vinden om tot creatieve samenwerkingen te komen. Deze creatieve samenwerkingen kunnen de basis vormen voor integratie en synergie, waarbij elkaars behoeftes en doelen bevredigd kunnen worden. Van der Schaaf zegt hierover het volgende: *“Sociale en economische synergiën kun je misschien wel stimuleren door platformen te creëren, zodat de communicatie bevordert wordt en dat mensen met elkaar in contact komen. De Milieufederatie organiseert natuurlijk al bijeenkomsten waarbij kennisuitwisseling plaatsvindt en waarbij de netwerken vergroot worden. Door deze kruisbestuivingen zouden wellicht goede samenwerkingen kunnen ontstaan.”* Teule erkent dit belang voor het organiseren van bijeenkomsten en opzetten van platformen. *“Wat wij in ieder geval proberen is om goede voorbeelden en dingen die ook wat breder zijn dan alleen maar energiebesparing of energieopwekking in een dorp te delen met andere initiatiefnemers. We proberen ze op die manier wel met elkaar te verbinden en ook zeggen van jongens: kijk nou hoe zij het aanpakken want zij hebben een partner buiten het dorp gevonden. (...) Wat we bij energiebesparing vooral veel doen is om lokale bedrijven te betrekken om mensen hun doelen te verwezenlijken, dat proberen we er wel in te brengen. Ik denk dat dat soms ook wel nodig is. Want als je een lokaal initiatief bent heb je heel snel de neiging om alleen maar naar je zelf te kijken in zo’n vergaderzaaltje. Heel weinig kijken ze naar andere mensen en naar de omgeving. Dus daar proberen wij wel een rol in te spelen om te stimuleren dat ze om zich heen kijken.”*

In voorgaande hebben we gezien dat het noodzakelijk is om mensen met elkaar in contact te brengen om samenwerking te stimuleren. Hiervoor zou je bijvoorbeeld een platform kunnen gebruiken. De Milieufederatie is zo’n platform waarbij dit gebeurt. Hoedemaker-Bos erkent ook dat zij misschien wel een belangrijke rol gaan spelen binnen om deze samenwerkingen te bevorderen en om uiteindelijk de kennis die is opgedaan te verspreiden. Ze verwoordt dit als volgt: *“Kijk als er zo’n groep is met zo’n initiatief is het belangrijk dat er goed met zo’n initiatief wordt meegedacht en dat proberen wij ook te doen bij heel veel initiatieven. Ook wordt er dan wel grootser gekeken van waar*

liggen de verbindingen met andere partijen en andere initiatieven, zodat je dingen misschien samen kan oppakken. Daar probeer ik wel in mee te denken, dat is wel een ding wat wij veel doen en wat we gaan doen. Er worden natuurlijk de laatste jaren enorm veel initiatieven opgericht, maar de echte uitwerking daar van moet nog komen. Op het moment dat er echt veel initiatieven slagen en wanneer er inventieve samenwerkingen slagen is er voor ons denk ik ook een grote taak weggelegd om ons netwerk te gebruiken en om deze kennis over te brengen, waardoor een soort sneeuwbal effect ontstaat.”

Ook Bijma erkent dat communicatie van belang is om de synergie en integratie te bevorderen, maar heeft een iets andere invalshoek. Hij wijst erop dat de eigenschappen van de initiatiefnemer van belang zijn en raadt aan om de juiste persoon te kiezen voor het uitdragen van het initiatief. *“Ook moeten de juiste mensen op de juiste plaatsen zitten. Het is allemaal leuk en aardig dat sommige mensen mooie ideeën hebben over duurzaamheid. Maar het moet ook goed uitgedragen worden. Wanneer je een initiatief wil laten slagen en als je op zoek wilt naar synergiën en partners zal je communicatief vaardig moeten zijn en een goede visie hebben. Dit is een heel belangrijk aspect.”*

De eigenschappen van de initiatiefnemers zijn van wezenlijk belang vindt ook Jansen. De initiatiefnemers moeten het grote verhaal zien en zich niet blindstaren op één vlak. *“De initiatiefnemers moeten de big picture zien. De twee technische mannetjes die op hun zolderkamer een idee vanuit milieu oogpunt hebben komen er niet. Je moet groter denken door sociaal te denken, maar ook door de samenwerking aan te gaan en mensen proberen aan je te binden. Mensen enthousiasmeren en communicatie zijn heel belangrijk. Wanneer dit lukt zullen vanzelf mensen zich bij je aansluiten, waardoor wellicht verschillende belangen en doelen ontstaan waaraan voldaan kan worden. Hierdoor kunnen synergiën optreden.”*

5.7.2 Overheid

Goede communicatie en mensen samen brengen zijn dus essentiële factoren voor het bevorderen van synergie en communicatie zoals uit bovenstaande is gebleken. Van Harten ziet dit ook en ziet daar ook een belangrijke taak weggelegd voor de overheid. Om deze essentiële factoren mogelijk te maken zou de overheid volgens hem de randvoorwaarden moeten verzorgen. *“Mensen moeten verbindingen leggen tussen elkaar om samen tot goede dingen te komen. Wij als overheid moeten ervoor zorgen dat mensen bij elkaar komen. Wij moeten de dialoog opzetten en daar zijn we ook mee bezig. We hebben hier een conceptueel model voor gemaakt samen met adviesbureaus. Het idee is dat we een platform willen creëren waar iedereen zijn ideeën kan delen en waar koplopers in de schijnwerpers staan. We willen niet mensen er bij gaan sleuren en zeggen wat ze moeten doen. Nee we moeten meer faciliteren en mensen bij elkaar brengen en dan zeggen: Nu zijn jullie aan zet.”* Ook van der Schaaf denkt dat er een belangrijke rol weggelegd is voor de overheid met name in het creëren van randvoorwaarden. Hierbij moet vooral gefocust worden op gebieden waar al makkelijk initiatieven kunnen ontstaan door de hoge sociale cohesie. *“Ik denk dat je bijvoorbeeld als overheid het niet tegen moet willen werken. Wij als provincie moeten de randvoorwaarden verbeteren. We moeten ze een handboek kunnen bieden om ze het makkelijker te maken. Ik denk dat wij als provincie die ondersteuning veel meer moeten bieden in die dorpen en buurten waar de sociale samenhang al groot is dan dat we bezig gaan in dorpen waar de mensen al een beetje ruzie met elkaar hebben. Hier moeten we ons niet mee bemoeien denk ik. Je kunt de mensen niet gaan dwingen denk ik om daar te gaan samenwerken aan een duurzaam energie-initiatief.”*

Kortom, het zou helpen om een soort basis of platform te creëren, van waaruit actoren met elkaar in contact kunnen komen. Hierdoor zouden waardevolle samenwerkingen kunnen ontstaan. Initiatiefnemers, bedrijven, burgers en andere actoren weten elkaar dan ergens te vinden, waardoor ze met elkaar in gesprek komen. Vervolgens is het heel belangrijk dat die communicatie goed verloopt. Mensen moeten communicatief vaardig zijn en open-minded. Ze moeten zich niet te veel blindstaren op een bepaald thema of een bepaalde techniek, maar open staan voor andere suggesties. Vervolgens moet er een platform zijn waar goede initiatieven, samenwerkingen en

synergie tentoongesteld kunnen worden, zodat ze als voorbeeld en inspiratie kunnen gelden voor anderen mensen.

5.8 Conclusie

Uit de gesprekken is gebleken dat integratie van lokale duurzame energie-initiatieven bijdraagt aan het ontstaan van synergie tussen deze initiatieven en de belangen in de omgeving. Ook is gebleken dat deze synergie van wezenlijk belang is voor het slagen van lokale duurzame energie-initiatieven. Wanneer synergie gecreëerd wordt zullen lokale duurzame energie-initiatieven eerder levensvatbaar zijn. Wel moet in acht worden genomen dat de respondenten niet heel concreet konden worden. Uit de losse componenten bleken economische en sociaal-culturele synergie het meest belangrijk te zijn voor het slagen van een initiatief en ruimtelijke synergie het minst belangrijk. De gesprekken bevestigen het beeld, dat meerwaarde en de inbedding van lokale duurzame energie-initiatieven in de economische omgeving een dermate grote factor is, die in veel gevallen helpt om initiatieven levensvatbaar te maken. Ook de sociaal-culturele inbedding blijkt een redelijk grote factor om initiatieven eerder te laten slagen. Initiatieven worden vaak opgericht vanuit een hechte gemeenschap. Bovendien lijkt het samenwerkingsproces ook tot meer sociale cohesie te leiden en blijkt dit in een aantal gevallen een belangrijke factor te zijn voor het slagen van deze initiatieven. Uit de gesprekken blijkt dat ruimtelijke synergie en integratie het minst belangrijk lijkt te zijn voor het al dan niet slagen van lokale duurzame energie-initiatieven.

Wanneer het over opschaling van initiatieven gaat, zijn niet alle respondenten het er over eens dat er opschaling plaats dient te vinden. Vermenigvuldiging van de lokale initiatieven zou ook een optie kunnen zijn. Wanneer wel opschaling plaatsvindt, lijken integratie en mogelijke synergie-effecten van wezenlijk belang te zijn. Integratie en mogelijke synergie-effecten kunnen op twee manieren van belang zijn bij opschaling. Aan de ene kant zullen initiatieven makkelijker uit zichzelf opschalen, wanneer ze goed geïntegreerd zijn in de lokale omgeving en synergie hebben met de lokale belangen. Vanwege het feit dat synergie bijdraagt aan het succes van het initiatief, zal het initiatief ook makkelijker opschalen als gevolg van die synergie. Door de connecties die het initiatief met de omgeving heeft, zal opschaling mogelijk eerder plaatsvinden om efficiënter en effectiever te werken. Echter, opschaling en het behouden van het lokale karakter blijkt vaak een tegenstrijdigheid te zijn. Wanneer initiatieven groter worden, wordt het voor veel mensen al snel 'een ver van hun bed show', omdat ze het voordeel voor de lokale omgeving niet meer zien. Mensen vinden het lastig om te committeren aan het initiatief, omdat er weinig connecties zijn met de lokale omgeving. Mensen redeneren toch vaak uit eigen belang dus er moet een bepaald voordeel in zitten voor hunzelf. Daarom is het belangrijk dat de connectie tussen het initiatief en de omgeving gewaarborgd blijft. Aan de andere kant kan synergie met lokale belangen een uitweg zijn, wanneer opschaling en de lokale identiteit onder druk staan. Door voordeel (synergie) te creëren voor de lokale omgeving, zal implementatie van bijvoorbeeld een windmolenpark minder snel een 'ver van hun bed show' worden voor de lokale burgers. Kortom, wanneer opschaling plaats dient te vinden zou het creëren van synergie in de omgeving bij kunnen dragen aan acceptatie bij de lokale bevolking. Met andere woorden: Bij opschaling lijkt horizontale interactie een positieve conditie te zijn voor verticale interactie.

Wanneer initiatieven geïntegreerd worden in de samenleving, wat mogelijk tot meerwaarde en synergie leidt, lijkt de transitie een impuls te krijgen. Met andere woorden: wanneer bekend is hoe initiatieven beter geïntegreerd worden in de samenleving, voegt dit iets toe aan transitie management. Door integraal en multifunctioneel te denken en werken, kunnen mogelijk gebiedsspecifieke duurzame energie-initiatieven ontstaan. Hierbij wordt niet alleen duurzame energie opgewekt, maar wordt mogelijk ook synergie (meerwaarde) met de omgeving en de lokale belangen gerealiseerd. Uit de gesprekken kwamen een aantal kleine dingen naar voren, die belangrijk bleken te zijn voor het integreren van duurzame energie-initiatieven in de omgeving en het mogelijk doen laten ontstaan van synergie. Ten eerste zou het helpen om een basis of platform te creëren van waaruit samenwerkingen kunnen ontstaan. Wanneer initiatiefnemers, bedrijven,

burgers en andere actoren elkaar weten te vinden kunnen ze met elkaar in gesprek komen. Hierdoor kunnen mogelijk samenwerkingen ontstaan, die eventueel kunnen leiden tot co-evolutie. Vervolgens is het heel belangrijk dat communicatie tussen de verschillende actoren goed verloopt. Het is bevorderlijk dat mensen communicatief vaardig zijn en open-minded. Blindstaren op een bepaald thema of bepaalde techniek is niet bevorderlijk om tot integrale oplossingen te komen. In plaats daarvan zouden mensen open moeten staan voor andere suggesties en belangen. Vervolgens zou het goed zijn wanneer er een platform gecreëerd wordt waar goede initiatieven, samenwerkingen en synergie tentoongesteld kunnen worden, zodat ze als voorbeeld en inspiratie kunnen gelden voor anderen mensen.

6. Conclusies, reflectie & aanbevelingen

6.1 Conclusies

In hoofdstuk 2 is duidelijk geworden dat interactie plaatsvindt tussen niches (of zelforganiserende systemen) en de verschillende niveaus. ‘Transitie denken’ zet deze niches neer als individuele actoren, technologieën en lokale processen waar experimenten plaatsvinden. Vanuit deze niches vindt interactie met de bovenstaande niveaus van het maatschappelijke systeem plaats. Het samenspel tussen de niches en de processen op de verschillende niveaus van het maatschappelijk systeem kan ervoor zorgen dat er mogelijk co-evolutie optreedt. Je zou kunnen spreken van **verticale interactie**. Door deze visie worden lokale duurzame energieprojecten neergezet als initiatieven waarin nieuwe technologieën en praktische toepassingen grotendeels in isolatie van hun fysische en socio-economische context getest worden.

In hoofdstuk 3 zien we Zuidema & de Boer (2013) juist argumenteren dat zo’n geïsoleerde visie op duurzame energie-initiatieven te simplistisch is. Zij argumenteren dat gebiedsspecifieke innovatieve initiatieven, synergiën kunnen opleveren en vragen zich af of deze een rol kunnen spelen bij co-evolutie en opschaling van deze initiatieven. Lokale initiatieven lijken goed in te spelen op de ruimtelijke/fysieke, economische en sociaal-culturele eigenschappen van de omgeving. Hierdoor ontstaat er een zekere wisselwerking tussen het initiatief, de eigenschappen van het initiatief, de eigenschappen van de omgeving en tussen initiatieven. Energie-initiatieven zouden meer in de gebiedsspecifieke context bekeken moeten worden wat kan leiden tot integratie van het initiatief in de omgeving. In zekere zin lijkt er een soort van interactie aanwezig te zijn tussen het ontwikkelde initiatief en de ruimtelijke omgevingsaspecten. Je zou kunnen spreken van **horizontale interactie** met de omgeving op het niveau van de niche activiteit. Kortgezegd bestaat er dus interactie op hetzelfde niveau in het maatschappelijke systeem. Hierdoor lijken initiatieven minder weerstand te ondervinden bij de bevolking. Dit in tegenstelling tot de top-down gereguleerde initiatieven, die de laatste tijd op steeds meer weerstand lijken te stuiten (Volkskrant, 2014; Krens, 2011). Bovendien lijkt het aannemelijk dat wanneer bekend wordt welke ruimtelijke, sociale en economische factoren belangrijk zijn bij de totstandkoming van succesvolle lokale duurzame energie-initiatieven, dit gebruikt kan worden bij de toekomstige totstandkoming van zulke initiatieven. De vraag is nu of het mogelijk is dat horizontale interactie op een positieve manier kan bijdragen aan verticale interactie? Met andere woorden: Kan deze horizontale interactie op een positieve manier co-evolutie en opschaling beïnvloeden (verticale interactie) en in welke mate?

Hierdoor komen we weer terug op de onderzoeksvraag die in het begin is gesteld: ***Draagt de integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in de ruimtelijke, economische en sociaal-culturele omgeving bij aan het ontstaan van synergie tussen lokale duurzame energie-initiatieven en de lokale belangen? Is deze mogelijke synergie van doorslaggevend, wezenlijk, beperkt of niet van belang voor het laten slagen van lokale duurzame energie-initiatieven en om co-evolutie en opschaling te doen laten ontstaan?*** Deze vraag zal worden onderzocht in de hoofdstuk 4 en hoofdstuk 5 waar door middel van respectievelijk documentanalyse en het doen van interviews getracht wordt een antwoord te vinden.

Uit de theorie is dus gebleken dat wanneer lokale duurzame energie-initiatieven goed geïntegreerd zijn in de lokale omgeving er mogelijk synergie en meerwaarde ontstaat, waardoor deze initiatieven een grotere kans van slagen hebben. Ook zou integratie en het ontstaan van synergie kunnen helpen om eerder co-evolutie en opschaling te laten plaatsvinden. Met andere woorden: horizontale interactie lijkt een positieve conditie te zijn om verticale interactie te laten plaatsvinden. De vraag is nu hoe deze theoretische basis terug lijkt te komen in de praktijk. Vandaar dat er ten eerste geprobeerd is om te kijken in hoeverre deze relatie benoemd is in rapporten en beleid. Daaruit kwam naar voren, dat in een groot deel van deze rapporten het belang van integratie van energie-initiatieven in de omgeving benoemd wordt. Ook wordt besproken hoe integratie van lokale

duurzame energie-initiatieven in de ruimtelijke, economische en sociaal-culturele dimensie werkt en hoe hier mogelijk synergie en meerwaarde uit kan ontstaan. Echter, wordt niet precies duidelijk in welke mate deze integratie en mogelijke synergie van belang zijn voor het al dan niet slagen van initiatieven. Ook wordt niet bekend wat voor effect integratie van lokale duurzame energie-initiatieven in de omgeving (en mogelijke synergie) kan hebben op co-evolutie en opschaling. Ook wordt niet echt duidelijk op welke manier integratie en synergie te beïnvloeden zijn.

Daarom is ook gekeken hoe verschillende personen, die intensief samenwerken met veel lokale duurzame energie-initiatieven, tegen synergie en integratie aan kijken. Hieruit is gebleken dat integratie van lokale duurzame energie-initiatieven bijdraagt aan het ontstaan van synergie en meerwaarde voor de lokale omgeving. Deze synergie en meerwaarde in de omgeving lijkt van wezenlijk belang te zijn voor het slagen van lokale duurzame energie-initiatieven. Van de ruimtelijke, economische en sociaal-culturele synergie blijkt dat de economische en sociaal-culturele dimensie de belangrijkste componenten te zijn volgens de respondenten. Economische synergie lijkt nogal eens van doorslaggevend belang te zijn omdat geld verdienen, naast het duurzaamheidsideaal, ook een belangrijk motief is waarom veel lokale duurzame energie-initiatieven opgericht worden. Bovendien blijkt vaak dat de lokale economie profiteert van de oprichting van lokale duurzame energie-initiatieven, wat gezien kan worden als een synergie. Ook de sociaal-culturele synergie is nogal eens van belang. Samenwerken aan een gemeenschappelijk doel lijkt bij veel mensen belangrijk te zijn om initiatieven op te richten, maar ook om zich er bij aan te sluiten. Ruimtelijke synergie bleek het minst van belang te zijn voor het al dan niet slagen van lokale duurzame energie-initiatieven. Echter, dit kan ook komen omdat de respondenten hier niet heel stellig over durfden te zijn. Dit kan te wijten zijn aan het feit dat ze naar eigen zeggen niet zo vaak met de ruimtelijke dimensie bezig zijn. Kortom, volgens de respondenten kan integratie van lokale duurzame energie-initiatieven bijdragen aan synergie en meerwaarde in de omgeving. Het ontstaan van deze synergie en meerwaarde zijn niet noodzakelijk, maar wel van wezenlijk belang, om lokale duurzame energie-initiatieven te laten slagen. Hierbij lijken economische en sociaal-culturele integratie belangrijker te zijn dan ruimtelijke integratie.

Uit de gesprekken kwam naar voren dat niet iedereen het over de noodzakelijkheid van opschaling eens is. Vermenigvuldiging van lokale duurzame energie-initiatieven is ook een optie. Wanneer wel opschaling plaats dient te vinden, blijkt integratie (en mogelijke synergie-effecten) van wezenlijk belang te zijn om dit succesvol te laten verlopen. Integratie en mogelijke synergie-effecten kunnen op twee manieren van belang zijn bij opschaling. Aan de ene kant zullen initiatieven makkelijker uit zichzelf opschalen, wanneer ze goed geïntegreerd zijn in de lokale omgeving en synergie hebben met de lokale belangen. Vanwege het feit dat synergie bijdraagt aan het succes van het initiatief, zal het initiatief ook makkelijker opschalen als gevolg van die synergie. Aan de andere kant kan synergie met lokale belangen een uitweg zijn, wanneer opschaling en de lokale identiteit onder druk staan. Door voordeel (synergie) te creëren voor de lokale omgeving, zal implementatie van bijvoorbeeld een windmolenpark minder snel een 'ver van hun bed show' worden voor de lokale burgers. Dit kan gedaan worden door bijvoorbeeld inkomsten terug te laten vloeien naar de lokale bevolking of de lokale bevolking het gevoel geven dat ze invloed hebben op de besluitvorming. Hierdoor staat het initiatief dicht bij de bevolking en zal er waarschijnlijk minder weerstand vanuit de lokale bevolking zijn. Kortom, wanneer opschaling plaats dient te vinden zou het creëren van synergie in de omgeving bij kunnen dragen aan acceptatie bij de lokale bevolking. Met andere woorden: Bij opschaling lijkt horizontale interactie een positieve conditie te zijn voor verticale interactie.

Door te leren van succesvolle (lokale) duurzame energie-initiatieven kan beleid en wet- en regelgeving zich daar aan aanpassen. Hierdoor kunnen organisatiestructuren ontstaan die afhankelijk zijn van elkaar. Met andere woorden: co-evolutie kan optreden waardoor de energietransitie een impuls krijgt. Wanneer initiatieven geïntegreerd worden in de samenleving, wat mogelijk tot meerwaarde en synergie leidt, lijkt de kans van slagen groter te zijn. Met andere woorden: wanneer bekend is hoe initiatieven beter geïntegreerd worden in de samenleving bestaat de mogelijkheid om

aan transitie management te doen. De invalshoek van gebiedsspecifiek beleid kan wellicht helpen om duurzame energie-initiatieven goed te integreren in de omgeving. Door integraal te kijken naar inpassing van initiatieven kunnen lokale behoeften, omstandigheden, dynamieken en potentiaal duidelijk worden. Ook inspraak van lokale bewoners en actoren, welke betrokken zijn in een collaboratief planningsproces, is van belang. Hierdoor zullen de mogelijke voordelen voor de lokale omgeving duidelijk worden, waardoor mogelijk minder weerstand van de bevolking optreedt.

Uit de gesprekken kwamen een aantal dingen naar voren, die belangrijk bleken te zijn voor het integreren van duurzame energie-initiatieven in de omgeving en het mogelijk doen laten ontstaan van synergie. Ten eerste zou het helpen om een platform te creëren van waaruit samenwerkingen kunnen ontstaan. Wanneer initiatiefnemers, bedrijven, burgers en andere actoren elkaar weten te vinden kunnen ze met elkaar in gesprek komen. Hierdoor kunnen mogelijk samenwerkingen ontstaan, wat eventueel kan leiden tot co-evolutie. Vervolgens is het heel belangrijk dat communicatie tussen de verschillende actoren goed verloopt. Het is bevorderlijk dat mensen communicatief vaardig zijn en open-minded. Blindstaren op een bepaald thema of bepaalde techniek is niet bevorderlijk om tot integrale oplossingen te komen. In plaats daarvan zouden mensen open moeten staan voor andere suggesties en belangen. Vervolgens zou het goed zijn wanneer er een platform gecreëerd wordt, waar goede initiatieven, samenwerkingen en synergie tentoongesteld kunnen worden, zodat ze als voorbeeld en inspiratie kunnen gelden voor anderen mensen.

6.2 Reflectie op de resultaten

De onderzoeksvraag van dit onderzoek was vooral een verkennende vraag, vandaar dat de uitkomst ook een ietwat vage omschrijving oplevert. Het doel van dit onderzoek was dan ook om na te gaan óf er een verband aanwezig was en niet hoe sterk dat verband is. Door middel van het interviewen van mensen die veel in aanraking komen met duurzame energie-initiatieven, is bekeken of dit verband aanwezig is. Zoals in paragraaf 6.1 te lezen valt is synergie en integratie van wezenlijk belang voor opschaling en de slagingskans van lokale duurzame energie-initiatieven. ‘Wezenlijk’ belang is echter een ietwat vage duiding. Echter, vanwege het feit dat dit vooral een verkennend onderzoek is geweest, met een daarbij behorende verkennende onderzoeksvraag, kan deze uitkomst als waardevol worden beschouwd. Simpelweg vanwege het feit dat er een verband aanwezig lijkt te zijn. Hierdoor biedt het aantonen van grote en richting van dit verband kansen voor verder onderzoek. Echter, wanneer hier verder onderzoek naar gedaan wordt, zal de onderzoeksvraag scherper geformuleerd moeten zijn.

In het theoretisch kader wordt onderscheid gemaakt tussen horizontale en verticale interactie. Waar horizontale interactie zich richt op de interactie op het niveau van het initiatief zelf (bv. integratie in de lokale omgeving), richt verticale interactie zich meer op interactie tussen de verschillende niveaus van het maatschappelijke systeem (bv. hoe lokale duurzame energie-initiatieven het wereldbeeld veranderen). Deze scheiding van soorten interactie lijkt een welkome aanvulling op de transitietheorie wat betreft dit onderzoek, omdat nu concreet wordt hoe op een lokale schaal bij kan worden gedragen aan het versnellen van de energietransitie. Stel dat bekend is dat duurzame energie-initiatieven op minder weerstand lijken te stuiten en vaker succesvol zijn wanneer ze goed geïntegreerd zijn in de omgeving. Dan zou de overheid wellicht beleid kunnen maken gericht op het integreren van zulke initiatieven.

6.3 Reflectie op het onderzoek

Bij het opstellen van het theoretisch kader bleek dat de transitietheorie en de theorie over de zelforganisatie elkaar, wat betreft dit onderzoek, goed aan lijken te vullen. Vanwege het feit dat nicheactiviteiten gezien kunnen worden als een vorm van zelforganisatie en dat deze nicheactiviteiten als een voorbeeld zou kunnen zien hoe zelforganiserende systemen gebruikt kunnen worden bij het beïnvloeden van transities, krijgt dit onderzoek een breder gefundeerde basis. Vandaar dat de twee theorieën een goede ondersteuning van dit onderzoek zijn.

De theorie over co-evolutie is lastige materie, waarbij goede formulering noodzakelijk bleek te zijn. Ook zijn er veel nuances aan te brengen over de theorie over co-evolutie in dit onderzoek, waardoor het soms lijkt alsof het weinig met dit onderzoek te maken heeft. Vanwege het technologische en marktgerichte perspectief wat vaak gebruikt wordt in artikelen over co-evolutie, lijkt het soms weinig met het onderwerp van dit onderzoek, lokale duurzame energie-initiatieven, te maken te hebben. Echter, is er voor gekozen om toch in te gaan op de theorie over co-evolutie. Dit is gedaan vanwege het feit dat co-evolutie een essentieel punt is, wanneer op een duidelijke manier uitgelegd moet worden hoe horizontale en verticale interactie van belang zijn en wat integratie en synergie van lokale duurzame energie-initiatieven in de omgeving hiermee te maken hebben.

Tijdens de documentanalyse bleek dat er een categorisering gemaakt kon worden, wat betreft verschillende soorten synergie en integratie. Natuurlijk werd er in algemene zin gesproken over synergie en integratie. Ook werd in specifiekere zin over synergie en integratie gesproken namelijk refererend aan synergie en integratie met de ruimtelijke omgeving, economische omgeving en sociaal-culturele omgeving. Dit werd als een welkome aanvulling op dit onderzoek beschouwd, waardoor deze categorisering ook terug is gekomen tijdens de interviews.

Bij het doen van de interviews bleek nogal eens dat het onderwerp van studie, namelijk integratie en synergie van lokale duurzame energie-initiatieven, vrij nieuw en onontdekt te zijn. Hierdoor bleken sommige respondenten soms lastig in te kunnen gaan op de vragen, omdat voor hun ook nog veel onduidelijk bleek te zijn. Echter, vanwege het feit dat de interviews een los karakter hadden was het makkelijk om één en ander duidelijk te maken, waardoor dieper op de materie in kon worden gegaan. Dit werd als heel prettig ervaren, maar doet er niet aan af dat het zo nu en dan lastig was om concrete resultaten te vergaren. Echter, wanneer gekozen wordt voor gesprekken met een los karakter waarbij de interviewer één en ander duidelijk kan maken, ligt wel het gevaar van beïnvloeding van de respondenten op de loer. Hier is getracht zo zorgvuldig mogelijk mee om te gaan door voor een bepaalde opbouw te kiezen. Hoe deze opbouw verzorgd was kunt u lezen in paragraaf 4.1.

Door de kwalitatieve aard van dit onderzoek is het lastig gebleken om harde uitspraken te doen over het gevonden resultaat. Uit de interviews bleek namelijk dat veel respondenten wel een verband zagen tussen synergie / integratie aan de ene kant en het succesvol worden van lokale duurzame energie-initiatieven en opschaling aan de andere kant. Echter kon vaak niet concreet worden aangegeven hoe groot dit verband was. Om aan te tonen hoe groot dit verband is zal verder onderzoek gedaan kunnen worden. Door middel van een casestudy zou bijvoorbeeld een aantal lokale duurzame energie-initiatieven onderzocht kunnen worden en worden bekeken op welke manier zij verbonden zijn met hun omgeving en wat het verband is met het al dan niet succesvol worden van dat initiatief. Wanneer op deze manier onderzoek gedaan wordt zou het verband wat aangetoond is in dit onderzoek een concreter karakter kunnen krijgen. Echter, is dan wel van belang dat de formulering van de onderzoeksvragen en indicatoren voor synergie en integratie scherp zijn.

Wanneer de beschikbare middelen voorhanden zijn om een focusgroep op te zetten, zou ook dit een goede manier zijn om te bekijken in welke mate integratie en synergie kunnen bijdragen aan het succesvol worden van initiatieven en hun opschaling. Door mensen uit te nodigen met een verschillend perspectief op lokale duurzame energie-initiatieven, zou een groepsdiscussie kunnen ontstaan. Bij deze groepsdiscussie kan inzicht worden verkregen over de mate van synergie en integratie voor succesvolle lokale duurzame energie-initiatieven.

Ook bestaat misschien de mogelijkheid om de onderzoeksvraag op een statistische manier te benaderen. Wel moet dan een hele scherpe formulering van niet alleen de onderzoeksvraag, maar ook de indicatoren voor synergie en integratie centraal staan.

Referenties

Boeken / artikelen:

- Boer, J. de, Zuidema, C. (2013). Towards a Resilient Energy Landscape, Aesop Young Academics Workshop, Vienna, March 2013 [Urban Design and Planning Journal Best Paper Award 2013]
- Boonstra, B., & Boelens, L. (2011). Self-organization in urban development: towards a new perspective on spatial planning. *Urban Research & Practice*, 4(2), 99-122.
- Bouma, J. (2003). Rookgordijn, de macht van de Nederlandse tabakindustrie. Fosfor
- Broersma, S., Fremouw, M., Dobbelsteen, A., vanden, Gommans, L., Stremke, S., Leduc, W., Rovers, R., Kann, F., van and Krogt, R., van der (2011). Synergie tussen regionale planning en energie: SREX, Technische Universiteit Delft, Delft.
- Brugge, van der, R., Rotmans, J., & Loorbach, D. A. (2006). Transitie management en duurzame ontwikkeling: co-evolutionaire sturing in het licht van complexiteit.
- Cameron, J., Odendaal, N. & Todes, A. (2004). Integrated area development projects: Working towards innovation and sustainability, *Urban Forum*, vol. 15, no. 4, pp. 311-339.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Cox, G. W. (2004). *Alien species and evolution: the evolutionary ecology of exotic plants, animals, microbes, and interacting native species*. Island Press.
- Deraedt, B., Loorbach, D., Van Assche, J., & Van de Lindt, M. (2005). Transitie management in het kader van systeeminnovatie: de casus duurzaam wonen en bouwen: situatieschets wonen & bouwen in Vlaanderen.
- Faludi, A. (1986). Towards a theory of strategic planning. *Journal of Housing and the Built Environment*, 1(3), 253-268.
- Flood, R.L. (1999). Rethinking the fifth discipline. Learning Within the Unknowable. London: Routledge
- Foxon, T. J., Hammond, G. P., & Pearson, P. J. (2010). Developing transition pathways for a low carbon electricity system in the UK. *Technological Forecasting and Social Change*, 77(8), 1203-1213.
- Fuchs, C. (2006). The self-organization of social movements. *System Practice and Action Research*, 19 (1), 101.
- Geels, F. (2005). Co-evolution of technology and society: The transition in water supply and personal hygiene in the Netherlands (1850–1930)—a case study in multi-level perspective. *Technology in society*, 27(3), 363-397.
- Geels, F.W., Schot, J. (2007). Typology of sociotechnical transition pathways. *Research Policy*, 36 (3), 399 - 417.
- Hisschemöller, Matthijs, and Rob Hoppe. (1996). "Coping with Intractable Controversies: The Case of Problem Structuring in Policy Design and Analysis." *Knowledge and Policy: The International Journal of Knowledge Transfer*. 8: 40–60.
- Heeres, N. & Tillema, T. & Arts, J. (2012). 'Integration in Dutch planning of motorways: From "line" towards "area-oriented" approaches.' *Transport Policy*, 24: 148-158.
- Hendriks C. (2008). On inclusion and network governance: The democratic disconnect of Dutch energy transitions. *Public Administration*, 86 (4), 1009–1031.

van den Heuvel, J. (2009). *Zelforganisatie in complexe adaptieve systemen: een analyse naar de complexiteit van de sturingsrelatie tussen Dordrecht en het beleidsveld arbeidsmarkt*. Erasmus Universiteit.

IPCC. (2007). Summary for Policy Makers. In: *Climate Change 2007: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Core Writing Team, Pachauri, R.K. and Reisinger, A. (Eds.)]. IPCC, Geneva: Switzerland.

Jenssen, T., König, A. and Eltrop, L. (2012). Bioenergy villages in Germany: Bringing a low carbon energy supply for rural areas into practice, *Renewable Energy*, no. 0.

John Bartholomew and Son. & Times Books (Firm) (1990). *The Times atlas of the world*, Times Books, New York.

Kemp, R., Loorbach, D., & Rotmans, J. (2007). Transition management as a model for managing processes of co-evolution towards sustainable development. *The International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 14(1), 78-91.

Kemp, R. & Loorbach, D. (2006). *Transition management: a reflexive governance approach*, Reflexive Governance for Sustainable Development, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, pp. 103-130.

Kemp, R. (2010). The Dutch energy transition approach, *International Economics and Economic Policy*, vol. 7, no. 2-3, pp. 291-316.

Kooistra, K., Jong, K., de and Faber, D. (2011). *BioNoF, een biogasleiding met gevolgen*, Ekwadraat BV, Leeuwarden.

Koops, J. (2012) *Zelforganisatie in binnenstedelijke gebiedsontwikkeling*

Krens, J. (2011). Weerstand tegen Windmolens-De invloed van burgerparticipatie en psychologische afstand op perceived fairness en het ontwikkelen van weerstand.

Krugman, P.R. (1996). *The self-organizing economy*. Oxford: Blackwell.

Lazou, A.A. and Papatsoris, A.D. (2000). The economics of photovoltaic stand-alone residential households: A case study for various European and Mediterranean locations, *Solar Energy Materials and Solar Cells*, vol. 62, no. 4, pp. 411-427.

Lindblom, C. (1990). *Inquiry and change – the troubled attempt to understand and shape society*. New Haven/London: Yale University Press and New York: Russell Sage Foundation.

Lohman, J. (2010). *LANDBOUWTRANSITIE IN NOORD-HOLLAND*.

Loorbach, D. (2010) *Transition Management for Sustainable Development: A Prescriptive, Complexity-Based Governance Framework*, *Governance*, vol. 23, no. 1, pp. 161-183.

Loorbach, D. (2007). *Transition Management, New mode of governance for sustainable development*

Loorbach, D. A., & Van Raak, R. (2006). *Strategic niche management and transition management: different but complementary approaches*.

Mackintosh, M. (1992). Partnership: issues of policy and negotiation, *Local economy*, vol. 7, no. 3, pp. 210-224.

- Martin D. (2005). *Methods in Human Geography: A Guide for Students Doing a Research Project*. Essex (UK): Pearson Prentice Hall
- Martin, R. and Simmie, J. (2008). Path dependence and local innovation systems in cityregions, *Innovation: management, policy & practice*, vol. 10, no. 2-3, pp. 183-196.
- Mitchell, K., Nagrial, M. and Rizk, J. (2005). Simulation and optimisation of renewable energy systems, *International Journal of Electrical Power & Energy Systems*, vol. 27, no. 3, pp. 177-188.
- Muller, A. (2009). Sustainable agriculture and the production of biomass for energy use, *Climatic Change*, vol. 94, no. 3-4, pp. 319-331.
- Murray, F. (2002). Innovation as co-evolution of scientific and technological networks: exploring tissue engineering. *Research Policy*, 31(8), 1389-1403.
- Nadai, A. and Horst, D., van der, (2010). Wind power planning, landscapes and publics, *Land Use Policy*, vol. 27, no. 2, pp. 181-184.
- Nelson, R. R. (1994). The co-evolution of technology, industrial structure, and supporting institutions. *Industrial and corporate change*, 3(1), 47-63.
- O'Leary, Z. (2009). *The essential guide to doing your research project*. SAGE Publications Ltd; Second edition
- Peek, G. J., & van Hagen, M. (2001). Synergie op stationslocaties: Investeren in kwaliteit geeft meerwaarde. *Stedebouw en Ruimtelijke Ordening*, 82(4), 48-53.
- Peredo, A. M., & Chrisman, J. J. (2006). Toward a theory of community-based enterprise. *Academy of Management Review*, 31(2), 309-328
- Portugali, J. (2000). *Self-organization and the city*. Heidelberg, Berlin: Springer-Verlag.
- Pehnt, M., Fischer, C. and Praetorius, B. (2005). Micro-cogeneration: Towards a decentralized energy supply, *Recherche*, vol. 67, pp. 02.
- Rotmans, J. (2003). *Transitiemanagement*. Uitgeverij Van Gorcum.
- Rotmans, J. (2003). *Transitiemanagement sleutel voor een duurzame samenleving*. Assen: Koninklijke van Gorcum.
- Rotmans, J., Hulme, M., & Downing, T. E. (1994). Climate change implications for Europe: an application of the ESCAPE model. *Global Environmental Change*, 4(2), 97-124.
- Rotmans, J., Kemp R., Asselt, van M. (2001). More evolution than revolution: transition management in public policy. *Foresight*, 3 (1), 15-31.
- Roo, G. de. (2010). Being or becoming? That is the question! Confronting complexity with contemporary planning theory. *A Planner's Encounter with Complexity*, 19-40.
- Roo, G. de, (2004). *De toekomst van het milieubeleid : over de regels en het spel van decentralisatie, een bestuurskundige beschouwing*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Roo, G., de, (2003). *Environmental planning in the Netherlands too good to be true : from command-and-control planning to shared governance*, Ashgate, Surrey
- Scheer, H., & van Iersel, M. J. (2010). *Bijen gaan voor stuifmeel: een evolutionaire keuze voor plantaardig voedsel: stuifmeel 1 1. Bijenhouden*, 10-11.
- Teisman, G., Buuren, André van, and Gerrits, L. (2009). *Managing complex governance systems – dynamics, self-organization and coevolution in public investments*. New York/London: Routledge.

Verbong, G. (2000). De Nederlandse overheid en energietransities: Een historisch perspectief. Eindhoven: Stichting Historie der Techniek.

Wüstenhagen, R., Wolsink, M. and Bürer, M.J. (2007). Social acceptance of renewable energy innovation: An introduction to the concept, *Energy Policy*, vol. 35, no. 5, pp. 2683-2691.

Zhai, H., Dai, Y.J., Wu, J.Y. and Wang, R.Z. (2009). Energy and exergy analyses on a novel hybrid solar heating, cooling and power generation system for remote areas, *Applied Energy*, vol. 86, no. 9, pp. 1395-1404.

Walker, G., Devine-Wright, P., Hunter, S., High, H. and Evans, B. (2010). Trust and community: Exploring the meanings, contexts and dynamics of community renewable energy, *Energy Policy*, vol. 38, no. 6, pp. 2655-2663.

Voß J.P., Smith A. & Grin J. (2009). Designing long-term policy: rethinking transition management. *Policy Sciences*, 42(4), 275-302.

Zuidema, C. (2011). Stimulating Local Environmental Policy: Making Sense of Decentralization in Environmental Governance, Rijksuniversiteit Groningen.

Krantenartikelen:

<http://www.volkskrant.nl/politiek/felle-kritiek-op-kabinetsplan-windparken-op-zee~a3756256/>
<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2664/Nieuws/article/detail/3640525/2014/04/24/Steeds-meer-weerstand-tegen-windmolens.dhtml>

Rapporten / beleidsdocumenten / wetenschappelijke betogen:

Bosman, R., Avelino, F., Jhagroe, S., Loorbach, D., Diercks, G., Verschuur, G., van der Heijden, J. (2013) *Energielente op komst? De (on)macht van bottom-up en top-down in de energietransitie*. DRIFT ESSAY nr. E 2013.02, Rotterdam: DRIFT

Go, S & Narayan, D (2012) *Community Power: Renewing Communities Through Renewables*. Gepubliceerd door: Sol Solution

Hajer, M. & Planbureau voor de leefomgeving (2011). *De Energieke samenleving*. Den Haag

Heijden, van der J. (2013) *Buurtenergie nu, de volgende stap in 2013*. Natuur & Milieu Overijssel, AT Osborne en Provincie Overijssel.

InContext. Case study Report. D.3.2. Empirical Report. WP3-Case studies. Theme FP7-ENV.2010.4.2.3-1. Foresight to enhance behavioral and societal changes enabling the transition towards sustainable paths in Europe.

Planbureau voor de leefomgeving (2014) *Nationale Energie Verkenning*

Provincie Friesland, Rebel Energy B.V. (2013) *Bedrijfsplan Funs Skjinne Fryske Enerzjy*

Roorda, C. (2012) *Transitieaanpak voor duurzame gebiedsontwikkeling*. DRIFT

Sociaal Economische Raad (2013) *Energieakkoord voor duurzame groei*

Bezochte websites:

Bezocht op: 5 januari 2015

<http://kemp.unu-merit.nl/pdf/geelskemp.pdf>

Bezocht op: 5 januari 2015

<http://repub.eur.nl/pub/7629/>

Bezocht op: 5 januari 2015

http://link.springer.com/chapter/10.1007/3-540-27298-4_3

Bezocht op: 5 januari 2015

<http://www.drift.eur.nl/?p=7028>

Bijlage

Bijlage 1: Lijst van interviewvragen

Wat is uw achtergrond en hoe bent u hier in gerold?

Wat is uw functie en wat zijn uw dagelijkse bezigheden?

Kunt u een schets geven van de huidige situatie in Drenthe wat betreft burgerinitiatieven en duurzame energie?

Wat zijn volgens u de belangrijkste drijfveren voor mensen om zulke initiatieven te starten?

Tegen welke problemen lopen initiatiefnemers aan en hoe is dit op te lossen?

Aan de ene kant moeten initiatieven dicht bij de burger blijven en drijven op burgerinitiatief. Aan de andere kant moeten ze ook opgeschaald worden naar grotere initiatieven om de energie transitie gestalte te geven. Hierdoor ligt het gevaar op de loer dat het lokale karakter van het burgerinitiatief dreigt te verdwijnen. Hoe ziet u dit voor u?

Wanneer een initiatief opgezet wordt is het van een aantal factoren afhankelijk of het initiatief een kans van slagen heeft. Het hebben van goede communicatie en een goed netwerk zijn daar voorbeelden van. Het hebben van synergie met de omgeving is wellicht ook een potentiële factor. Hiermee wordt bedoeld: De mate waarin een initiatief verbonden is met de omgeving en meer met zich mee brengt dan alleen het opwekken van energie of de winst daar uit. Het initiatief drijft op een bredere reeks van belangen, heeft een multifunctioneel doel of creëert vertrouwen en draagvlak.

VB: Zonnepanelen op dak van distributiebedrijf waarbij meerdere partners investeren en waarbij onafhankelijk van elkaar niks van de grond gekomen was.

In welke mate zijn synergiën met de ruimtelijke omgeving van belang voor het slagen van initiatieven?

In welke mate zijn synergiën met de economische omgeving van belang voor het slagen van initiatieven?

In welke mate zijn synergiën met de sociaal-culturele omgeving van belang voor het slagen van initiatieven?

Gebleken is dat wanneer een initiatief goed verankerd is in de bestaande structuren van de regio de kans groter is dat het initiatief geaccepteerd wordt door de lokale gemeenschap. Hierdoor is het initiatief minder kwetsbaar voor mislukking. De vraag is nu of deze connectie en synergie creëren noodzakelijk is om succesvolle opschaling te laten plaatsvinden of is het alleen maar mooi meegenomen?

Hoe kunnen er meer synergiën ontstaan tussen het initiatief en de lokale omgeving? Moet dit vanzelf ontstaan? Moeten hier meer actiegerichte plannen voor gemaakt worden?

Op welke manier zouden volgens u dit soort initiatieven opgeschaald kunnen worden? Zouden synergiën hier een belangrijke rol in kunnen spelen?

Hoe zou de energie transities volgens u gestalte moeten krijgen?

Welke rol moet de overheid spelen bij lokale duurzamer energie initiatieven en bij de opschaling hiervan? Wat moet er volgens u gebeuren zodat mensen meer initiatief nemen om iets op te zetten?

Bijlage 2: Interview Arjan van Harten (Provincie Drenthe)

Wat is uw achtergrond en hoe bent u hier in gerold?

Mijn opleiding heb ik gedaan in Arnhem. Vandaag de dag heet de opleiding Internationale Hogeschool Larenstein. Begin jaren 80 ben ik afgestudeerd. In die tijd was het milieuvraagstuk nog niet zo aan de orde. Maar deze opleiding was wel één van de weinige opleidingen die wat deed aan groen en duurzaamheid. Vervolgens ben ik via Staatsbosbeheer betrokken geraakt bij de inrichting van het platteland waar natuur en landschapsbeheer belangrijke thema's waren. De laatste jaren ben ik bezig hier bij de provincie met het energiebeleid.

Wat is uw functie en wat zijn uw dagelijkse bezigheden?

Mijn functie heet officieel: Medewerker projectcoördinatie. In de praktijk hou ik me bezig met energiebeleid waarbij ik me vooral bezig houdt met de coördinatie tussen dingen die gebeuren en dingen die gebeuren moeten. Het laatste grote project wat ik gedaan heb is het opstarten van de energiestrategie. Verder doe ik de planning en hou ik de financiën in de gaten. Ik help dus de manager die verantwoordelijk is dat het allemaal in goede banen gaat.

Eigenlijk is energiebeleid geen wettelijk verplicht beleid welke de provincie hoort uit te voeren. Dit college vindt het echter belangrijk en wil duurzaamheid bevorderen omdat het ook economische kansen ziet en bovendien graag zelfvoorzienend wil zijn. Daarom zetten we hier graag op in.

Hierbij hebben we een omslag in denken gemaakt. We hebben nu de rol als facilitator op ons. Maar de energietransitie is iets wat in Drenthe zelf moet gebeuren. Hierbij is het dus belangrijk dat wij als kadersteller optreden en de verbindende rol op ons nemen zodat de dialoog op gang komt. Daar gaan we nu dus fors op in zetten.

Kunt u een schets geven van de huidige situatie in Drenthe wat betreft burgerinitiatieven en duurzame energie?

Ik ken ze niet allemaal maar voor mijn idee zijn burgerinitiatieven veel breder dan alleen burgers die samen wat met elkaar willen realiseren. Een burgerinitiatief kan ook zijn dat een bedrijf iets doet of een boer. Maar er zijn hier en daar wat clubjes die bezig zijn waar een heel groot verschil tussen zit qua vorm en stadium van oprichting. Er zijn een aantal die al wat verder zijn maar het blijkt toch lastig om echt de volgende stap te maken. Ook zie je veel initiatieven sneuvelen. Mijn eigen initiatief in mijn dorp Smilde is ook eigenlijk een beetje doodgebloedt. Het idee was om met zijn allen zonnepanelen te gaan aanschaffen maar uiteindelijk zijn er mensen die om de raarste redenen afhaken.

Als provincie moet je kijken welke rol je moet spelen binnen dit verhaal. In het verleden heeft de provincie wel eens de rol van 'pinautomaat' gehad waar mensen voor elk goed idee dat ze hadden bij de provincie aankwamen en om geld vroegen. Maar bij komt dan de vraag op: Waarom heb je geld nodig als het een goed idee is? Dit is dus een beetje afgelopen. We kunnen wel ondersteuning bieden of iets op gang brengen. Partijen bij elkaar brengen, onderzoek doen, regels aanpassen en kennis en informatie verspreiden zijn dingen waar we nu op willen inzetten als provincie. We kunnen dus wel helpen maar het is niet meer zo dat de provincie het wel even oplost.

Wat zijn volgens u de belangrijkste drijfveren voor mensen om zulke initiatieven te starten?

De grootste groep mensen zijn echt bezig met een ideaal. Die hebben duurzaamheid en milieu in de genen zitten en willen dat doel wat ze hebben verwezenlijken. Je hebt ook mensen die hierin mee worden gezogen vanuit economisch oogpunt want er valt met energie natuurlijk wat te verdienen. Kijk maar naar de 'windboeren' zoals ik dat noem. Die hebben een grote windmolen op hun erf staan en verdienen daar veel geld mee. Dit geldt ook voor andere initiatieven natuurlijk. Tot slot heb je ook nog de groep die ik de 'uitvinders' noem. Die mensen gaan helemaal op in de techniek en de nieuwste snufjes. Dit zijn vaak hele bevlogen mensen en willen graag iets uit proberen en zijn soms ook nog wel bereid om daar geld tegen aan te gooien.

Tegen welke problemen lopen initiatiefnemers aan en hoe is dit op te lossen?

Die problemen zijn natuurlijk groot. Zodra je een grote verandering wilt krijg je grote problemen. Als je naar een participatiesamenleving wil als overheid (de overheid wil dit) zul je gaan moeten faciliteren. Dit houdt ook in dat als je zelf de belemmerende factor bent je jezelf in de vingers snijdt want je moet je zelf dan ook gaan veranderen. Als wij zeggen de maatschappij moet veranderen en moet het meer zelf doen, moeten wij ook veranderen en anders om.

Het is dus duidelijk dat mensen tegen wet-en regelgeving aanlopen bij het opstarte van initiatieven. Soms is de weten regelgeving nog niet zo ver en zitten de initiatiefnemers met de handen in het haar.

Aan de ene kant moeten initiatieven dicht bij de burger blijven en drijven op burgerinitiatief. Aan de andere kant moeten ze ook opgeschaald worden naar grotere initiatieven om de energie transitie gestalte te geven. Hierdoor ligt het gevaar op de loer dat het lokale karakter van het burgerinitiatief dreigt te verdwijnen. Hoe ziet u dit voor u?

Je kunt een grootschalige beweging op gang brengen als optelsom van veel kleine. Aan de ene kant heb je dus het kleine schaalniveau nodig maar de noodzaak is inderdaad ook om het op verschillende schaalniveaus aan te pakken. Hier heb je misschien wel een maatregel van bovenaf nodig. Net zoals je dat had bij de salderingsregeling voor zonnepanelen en de subsidies bij biovergisters in het verleden.

Wanneer een initiatief opgezet wordt is het van een aantal factoren afhankelijk of het initiatief een kans van slagen heeft. Het hebben van goede communicatie en een goed netwerk zijn daar voorbeelden van. Het hebben van synergie met de omgeving is wellicht ook een potentiële factor. Hiermee wordt bedoeld: De mate waarin een initiatief verbonden is met de omgeving en meer met zich mee brengt dan alleen het opwekken van energie of de winst daar uit. Het initiatief drijft op een bredere reeks van belangen, heeft een multifunctioneel doel of creëert vertrouwen en draagvlak.

VB: Zonnepanelen op dak van distributiebedrijf waarbij meerdere partners investeren en waarbij onafhankelijk van elkaar niks van de grond gekomen was.

In welke mate zijn synergiën met de ruimtelijke omgeving van belang voor het slagen van initiatieven?

Dit is denk ik lastig te zeggen maar ik zal een poging wagen om het te doen. Ik denk dat het heel duidelijk is dat er meerdere dingen belangrijk zijn voor een initiatief wil het succesvol zijn. Er zijn wel 100 redenen te bedenken om niet een initiatief op te starten. De vraag is echter: Waarom zou je het wel doen? Daarom denk ik zeker dat initiatieven die meer te bieden hebben dan alleen een eenzijdig doel een voorsprong hebben en een grotere kans van slagen. Synergie met de omgeving is een hele belangrijke factor daar in wanneer je het van onderop organiseert maar ik vraag me af in hoeverre het werkt. Ik heb zelf een projectje opgestart met zonnepanelen in mijn eigen buurt. Op een gegeven moment kwamen mensen naar mij toe om zich te ver excuseren omdat ze niet mee wilden doen. Dat is toch bizar? Dan zie je toch wel de kracht die de sociale factor met zich mee brengt, dat mensen zich nota bene gaan ver excuseren dat ze niet mee doen aan een project. Kortom het is een hele waardevolle beweging welke zich organiseert van onderop. Er moet zeker gezocht worden naar slimme combinaties tussen burgers en bedrijven. Maar toch blijven het allemaal individuele beslissers en ik vraag me af in hoeverre deze beweging toereikend gaat zijn. Het draagt maar zo'n klein deel toe aan het hele verhaal dat ik niet denk dat dit gaat werken.

In welke mate zijn synergiën met de economische omgeving van belang voor het slagen van initiatieven?

In welke mate zijn synergiën met de sociaal-culturele omgeving van belang voor het slagen van initiatieven?

Gebleken is dat wanneer een initiatief goed verankerd is in de bestaande structuren van de regio de kans groter is dat het initiatief geaccepteerd wordt door de lokale gemeenschap. Hierdoor is het

initiatief minder kwetsbaar voor mislukking. De vraag is nu of deze connectie en synergie creëren noodzakelijk is om succesvolle opschaling te laten plaatsvinden of is het alleen maar mooi meegenomen?

Ik denk wel dat deze synergiën in meer of mindere mate belangrijk zijn voor het slagen van deze initiatieven en dat het draagvlak etc. creëert. Bij de één zal dit meer spelen dan bij de andere maar ik denk dat er wel een rol voor weggelegd is. Ik vraag me alleen af hoe dit samenhangt met opschaling en hoe groot de invloed daar op is. Ik denk dat wanneer de transitie gestalte moet gaan krijgen dat er dan andere dingen veel belangrijker zijn. Uiteindelijk gaat het gewoon om grote investeringen die uitblijven. Hierdoor kan pas echt opschaling plaatsvinden. Dit blijft nog uit. Ik denk wel dat de beweging van de lokale duurzame energie initiatieven een beetje bijdraagt aan het wakker schudden van de grote bedrijven en overheden maar ik vraag me af wat uiteindelijk hun aandeel daar in is.

Hoe kunnen er meer synergiën ontstaan tussen het initiatief en de lokale omgeving? Moet dit vanzelf ontstaan? Moeten hier meer actiegerichte plannen voor gemaakt worden?

Vroeger was energie niet een hele moeilijke ruimtelijke keuze, want toen was veel ondergronds. Tegenwoordig is het veel meer een ruimtelijke keuze omdat het bovengronds is. Dit leidt er toe dat je met elkaar in gesprek moet raken hierover. Je moet nadenken over ruimtelijke concepten. Mensen moeten verbindingen leggen tussen elkaar om samen tot goede dingen te komen. Wij als overheid moeten er voor zorgen dat mensen bij elkaar komen. Wij moeten de dialoog opzetten en daar zijn we ook mee bezig. We hebben hier een conceptueel model voor gemaakt samen met adviesbureaus. Het idee is dat we een platform willen creëren waar iedereen zijn ideeën kan delen en waar koplopers in de schijnwerpers staan. We willen niet mensen er bij gaan sleuren en zeggen wat ze moeten doen. Nee we moeten meer faciliteren en mensen bij elkaar brengen en dan zeggen: Nu zijn jullie aan zet. Waarschijnlijk gaat de Milieufederatie hier een grote rol in spelen.

Op welke manier zouden volgens u dit soort initiatieven opgeschaald kunnen worden? Zouden synergiën hier een belangrijke rol in kunnen spelen?

Wat mij betreft zou de overheid zich wat meer kunnen mengen. Als je gewoon hele simpele dingen invoert zoals belastingverlagingen op duurzame energie dan zou dat een heel stuk schelen. Ook een mooi voorbeeld: In Stockholm zijn ze al vanaf de jaren '60 bezig om een warmtenet aan te leggen. Dit betekent dat ze voor 90% in hun warmte behoefte hierdoor voorzien worden en zijn ze aardgasvrij. Dit is gewoon geregeld van bovenaf en daar plukken ze nu de vruchten van. Hierdoor ontstaan er meer prikkels bij mensen om met duurzaamheid bezig te gaan.

Welke rol moet de overheid spelen bij lokale duurzamer energie initiatieven en bij de opschaling hiervan? Wat moet er volgens u gebeuren zodat mensen meer initiatief nemen om iets op te zetten?

Een hele duidelijke faciliterende rol moet de overheid spelen. En niet faciliteren zoals we dat deden en nog steeds wel een beetje doen maar faciliteren door actief te verbinden. We moeten er voor zorgen dat mensen bij elkaar gebracht worden, dat goede initiatieven in de schijnwerper staan, dat mensen geïnspireerd raken dat er hopelijk mooie dingen ontstaan. Hier zijn wij verantwoordelijk voor. We zijn echter niet verantwoordelijk om mensen bij de haren te sleuren en zeggen: Nu gaat er dit en dit gebeuren. We moeten ze echt iets bieden en dan kunnen we zeggen: Nu zijn jullie aan zet.

Hoe zou de energie transities volgens u gestalte moeten krijgen?

Aan de ene kant zie ik wel een rol weggelegd voor de zelforganisatie beweging die nu gaande is. Aan de andere kant vraag ik me af of deze beweging echt bij zal gaan dragen aan de transitie. Ik denk dat we als overheid hier veel aan bij te dragen hebben door de samenleving uit te dagen uit hun schulp te kruipen. De overheid moet er voor zorgen dat mensen handvatten hebben om het met elkaar op te gaan bouwen. We moeten ze faciliteren, informeren, bij elkaar brengen en actief verbinden. Dan denk ik dat de transitie een goede kans van slagen heeft. Daarbij kunnen natuurlijk andere prikkels gelden zoals belastingverlagingen etc. Hierdoor kan een mooie mix ontstaan welke de transitie gestalte geeft.

Bijlage 3: Interview Carlien Hoedemaker-Bos (Milieufederatie Groningen)

Wat is uw achtergrond en hoe bent u hier in gerold?

Ik heb natuur en milieu wetenschappen gestudeerd. Vervolgens ben ik afgestudeerd bij de provincie Groningen. Toen ben ik aan het werk gekomen bij een adviesbureau, ook op het gebied van klimaat en duurzame energie. Dat heb ik 3,5 jaar gedaan. Uiteindelijk ben ik doorgestroomd naar de Milieufederatie. Op alle gebieden ben ik bezig geweest op het energievlak. Toen ik 6,5 jaar geleden afstudeerde kwam het thema steeds meer in opkomst. Ik merk nu dat er tegenwoordig veel meer interesse voor dit thema is door studenten en ik heb wel het idee dat dat in mijn tijd nog niet echt het geval was.

Wat is uw functie en wat zijn uw dagelijkse bezigheden?

Ik ben deels projectleider en deels beleidsmedewerker. Projectleiderswerk bestaat er vooral uit dat ik een aantal projecten begeleidt. Onder andere het service punt 'lokale energie voorwaarts'. Hier ondersteunen we initiatieven, dat doen we samen met Groninger Dorpen. Aan de ene kant zoeken wij initiatieven op om onze ondersteuning aan te bieden en we organiseren kennisbijeenkomsten. Aan de andere kant weten initiatieven de weg naar ons de laatste tijd ook heel goed te vinden. Wij zijn een beetje de spil in het hele netwerk wat betreft duurzame energie. We proberen verschillende partijen aan elkaar te koppelen op een zo onafhankelijke manier.

Daarnaast doe ik nog een ander groot project genaamd de 'clean campagne'. Hierbij proberen we het MKB te verduurzamen.

Kunt u een schets geven van de huidige situatie in Groningen wat betreft burgerinitiatieven en duurzame energie?

We zien op dit moment dat er heel veel initiatieven in de oprichtingsfase zijn. We merken nog wel steeds dat het wat lastig is om de volgende stap te zetten. Het stukje oprichten met leuke ideeën die zijn er genoeg. Maar vervolgens zie je vaak dat het lastig is om de volgende stap te zetten. We hebben nu wel een netwerk van zo'n veertig initiatieven ongeveer. We hebben bij die 40 initiatieven niet evenveel contact met iedereen maar we proberen wel zo goed mogelijk contact te houden. Je ziet dat er een aantal ontstaan en dan hoor je weer een tijdje niks van ze en dan zijn ze in 1 keer wel weer heel actief. Dat heeft gewoon te maken dat je met vrijwilligers van doen hebt. Je hebt dus dat netwerk van 40 initiatieven. Daarnaast heb je nog een aantal partijen die eigenlijk een beetje overkoepelend zijn voor die initiatieven (Midden Humsterland, Veenstroom). Wat je uiteindelijk wil is dat je een soort business-case hebt wat voor de langere termijn bestaansrecht heeft. Die organisaties als Veenstroom en de GREK zijn meer bezig met het overkoepelende om te zorgen dat je een soort business model hebt die dus interessant is om als initiatief bij aan te haken. Zo kun je door het in en verkopen die winsten verkrijgen om initiatieven rendabel te maken waarbij het geld kan terugstromen naar de gemeenschap zodat je weer kunt investeren in die gemeenschap. Zo kun je een soort cirkeltje creëren, een business case die rond wordt waardoor je op een gegeven moment zelfvoorzienend bent. Kleine initiatieven kunnen afzonderlijk bijna nooit rendabel zijn. Daarom moeten ze zoeken naar versterking en zorgen dat er een soort geldstroom op gang komt waarmee ze hun doelen kunnen verwezenlijken.

Wat zijn volgens u de belangrijkste drijfveren voor mensen om zulke initiatieven te starten?

Er zijn heel veel verschillende drijfveren voor deze mensen. De ene doet het echt omdat het een wereldverbeteraar is, dus met een milieu insteek. De ander wil graag onafhankelijk zijn en wil voor z'n eigen energie zorgen. Ook zijn er mensen die het echt doen vanuit het dorpsgevoel en omdat ze met een groepsproces willen bijdragen aan het dorp. Er zijn dus een heleboel verschillende motieven.

Tegen welke problemen lopen initiatiefnemers aan en hoe is dit op te lossen?

Wat je nu natuurlijk heel erg ziet is dat ze tegen een stukje regelgeving aanlopen. Wat is er nou eigenlijk mogelijk? Dingen die wel mogelijk zijn: Met elkaar gaan kijken of je een deal kan sluiten met een bedrijf om bijvoorbeeld korting te krijgen op zonnepanelen die je op je eigen dak kan neerleggen. Hier zijn heel veel voorbeelden in de provincie van die goed gelukt zijn. Dat wil gewoon en dat is iets wat mogelijk is. Er zijn ook heel veel dingen die veel lastiger zijn. De regeling voor lage tarieven (de postcoderoosregeling eigenlijk), dat is iets waar we nu wel heel erg mee bezig zijn want er is een opening geboden door die regeling in te voeren. Maar je ziet daar ook heel veel belemmeringen in en dat is gewoon puur regelgeving. Dat hebben we ook met heel veel andere dingen. Ook met een stukje ruimtegebruik want wanneer je het hebt over duurzame energie heb je gewoon met ruimte te maken. Dat is ook aan regels gebonden en daar moet ook over nagedacht worden en dat moet ook maatschappelijk geaccepteerd worden.

Ten tweede is een stukje organisatiekunde bij veel initiatieven ook wel een probleem. Het is 1 ding om iets op te zetten. Stel je gaat zonnepanelen op een dak van een boer neerleggen samen met wat mensen uit het dorp. Dan moet je ten eerste draagvlak creëren, en dat is echt nog niet zo makkelijk. Ten tweede moet je expertise hebben over de mogelijkheden op dat dak. Daar zit heel veel uitzoekwerk in. Ten derde moet je met verschillende partijen om tafel, wat je ook nog allemaal zelf moet opzetten. Tot slot ben je 1 van de eersten die zoiets voor elkaar moet krijgen, dus er zijn heel veel dingen nog onduidelijk. Ook bij andere mensen. Hierdoor heb je een stukje verantwoordelijkheid waar je volledig achter moet staan voor als het toch niet lukt. Je wordt dan als eerste aangesproken op het falen.

De terugverdientijden van bijvoorbeeld zonnepanelen zijn ook nog niet zo hoog dus je hebt geen fantastische business case. Hierdoor moet je mensen mee krijgen op een andere manier, bijvoorbeeld op sociale gronden of duurzaamheidsgronden. Dat maakt het al een stuk lastiger.

Welke factoren zijn van doorslaggevend belang voor het slagen van een initiatief?

Je ziet een aantal gebieden in Groningen waar de sociale cohesie wat groter is. Hieruit kan makkelijk samenwerking ontstaan. Dat is dus een belangrijke factor.

Verder is de persoon die de kar trekt belangrijk. Dat moet echt iemand zijn die bevlogen is en die er echt voor gaat. Ook is belangrijk dat degene midden in het dorp staat en goed aanzien heeft binnen het dorp. Bij zo'n persoon nemen mensen eerder wat aan. Er zijn ook wel een aantal gevallen bekend waarbij iemand uit het Westen ofzo probeert iets op te zetten in het dorp. Deze persoon is heel kundig en communicatief vaardig maar alsnog hebben ze moeite om het dorp mee te krijgen. Er zijn eigenlijk drie eigenschappen waar de initiatiefnemer aan moet voldoen: Hij verstand hebben van veel verschillende dingen en er verstand van willen krijgen. Hij moet de boodschap die hij wil uitdragen kunnen overbrengen. Hij moet er heel veel tijd in kunnen of willen steken.

Aan de ene kant moeten initiatieven dicht bij de burger blijven en drijven op burgerinitiatief. Aan de andere kant moeten ze ook opgeschaald worden naar grotere initiatieven om de energie transitie gestalte te geven. Hoe ziet u dit voor u?

Daar ligt een stukje gevaar om de hoek. Enerzijds lukt het niet om het kleinschalig te houden puur omdat je dan de business case niet rond krijgt. Anderzijds als je te veel de dingen opschaalt dan heb je het probleem dat de inwoner zich er niet meer zo betrokken bij voelt. Daar zit gewoon een grens en een spanningsveld in waar je heel voorzichtig mee om moet gaan. Je moet zorgen dat er een aantal dingen echt van de buurt blijven en de mensen uit de buurt die betrokken zijn, zijn ook heel belangrijk. Je moet namelijk echt uitkijken naar wie je het verhaal laat vertellen. Er zijn ontzettend veel adviseurs op de markt die hier op inspelen en die heb je ook gewoon nodig want een buurtbewoner heeft niet alle expertise. Die adviseurs moeten naar mijn idee wel heel erg op de achtergrond blijven. Die adviseurs willen dat het zo snel mogelijk rondkomt, maar ze moeten oppassen dat ze niet de kar gaan trekken in de buurt want dan identificeren mensen zich er minder mee. Je wordt minder snel overtuigd door een adviseur dan bijvoorbeeld je buurman.

De connecties welke gemaakt worden tussen lokale energie initiatieven en bijvoorbeeld Grunniger Power zijn denk ik goed. Hierdoor blijft het initiatief lokaal en van de buurt maar komt er toch een stukje kennisuitwisseling met het grotere geheel.

Gebleken is dat wanneer een initiatief goed verankerd is in de bestaande structuren van de regio de kans groter is dat het initiatief geaccepteerd wordt door de lokale gemeenschap. Hierdoor is het initiatief minder kwetsbaar voor mislukking. In welke mate is de connectie met de omgeving belangrijk en in welke mate is synergie creëren noodzakelijk voor succesvolle opschaling?

Synergie creëren is niet altijd noodzakelijk. Vaak bij kleine initiatieven bijvoorbeeld als mensen zonnepanelen gaan inkopen met de buurt ontstaat zoets van uit een sociale cohesie. Je zou kunnen zeggen dat de synergie er al is en dat van daaruit een mooie samenwerking met de buurt ontstaat en worden er zonnepanelen gekocht. Je ziet wel vaak dat bepaalde partijen elkaar op moeten zoeken en daar moet natuurlijk een belang zijn vanuit beide partijen. Wanneer je bijvoorbeeld zonnepanelen wil bouwen op het dak van een boer moet er voor die andere partij ook iets in zitten. Dat hoeft niet altijd geld te zijn maar dat kan ook imago of dat soort dingen zijn. Je hebt altijd meerdere belangen die behartigd worden.

Aan de andere kant zie je wel dat wanneer de initiatieven groter worden er meerdere partijen bij betrokken worden. Dus wanneer een initiatief groter wordt zijn er meerdere belangen die bediend moeten worden dus moet er ook een soort meerwaarde ontstaan bovenop het duurzaamheidsideaal en de financiële inkomsten. Dus ik denk dat hoe groter het initiatief wordt hoe meer synergie er gecreëerd wordt. Het lastige hierbij is dat dan het karakter van een burgerinitiatief een beetje verdwijnt.

In welke mate zijn ruimtelijke/fysieke synergiën van belang?

Ik kan niet precies zeggen in hoeverre ze van belang zijn omdat het nog niet zo vaak voorkomt. Ik denk dat het vinden van ruimtelijke synergie nog een onbekend iets is. Dit heeft ook te maken met de stand van de techniek want ik denk dat wanneer je het over ruimtelijke synergiën hebt dat het dan vaak over hele specifieke technische problemen gaat. Mensen die initiatieven oprichten zijn vaak niet zo goed onderlegd op al die verschillende vlakken waar je dan mee te maken krijgt. Wanneer bepaalde combinaties ontstaan die blijken te werken en wanneer dit opgepikt door andere mensen zal dit wel gaan werken denk ik. Je ziet dat tegenwoordig ook al steeds meer bij initiatieven met het idee om zonnepanelen op dorpshuizen enzo te bouwen. Dit zijn hele technisch specifieke projecten, maar dat de kennis de afgelopen jaren wel sterk verbeterd is waardoor deze initiatieven steeds beter van de grond komen. Hier spelen wij als Milieufederatie toch een belangrijke rol in denk ik. Wij overzien het grootste gedeelte van wat er speelt en wij kunnen kennis die opgedaan is bij het ene initiatief verspreiden en we kunnen proberen partijen aan elkaar laten binden.

In de toekomst zal de ruimtelijke dimensie wel een heel belangrijk punt worden bij duurzame energie opwekking. Je ziet natuurlijk nu al bij windmolens dat het problemen geeft, maar wat denk je van het plaatsen van grootschalige zonnepanelen? Dat kost hartstikke veel ruimte. Hierbij zullen dus naar slimme combinaties en oplossingen gezocht worden.

In welke mate zijn economische synergiën van belang?

In principe zit er in alle lokale duurzame energie initiatieven een financieel voordeel in voor de omgeving omdat alle initiatieven rendabel moeten zijn. Er wordt duurzame energie opgewekt maar daar boven op wordt ook geld verdiend.

Bovenop de standaard financiële voordelen zijn er natuurlijk heel veel initiatieven ontstaan vanuit de samenwerking tussen een aantal ondernemers. Vaak zie je dat bij initiatieven lokale bedrijven worden betrokken vanwege het vertrouwen dat men in elkaar heeft en omdat men er een connectie mee heeft. Ik denk dat de ondernemingsgeest een heel belangrijk punt is van het slagen van initiatieven. Bedrijven en ondernemers zijn uiteindelijk altijd op zoek naar financieel voordeel op de lange termijn. Om dit te bereiken moeten ze vaak heel inventief zijn. Daarom zijn deze mensen ook zo belangrijk voor deze bottom-up beweging. Ze creëren gewoon nieuwe openingen en

samenwerking waar mooie dingen uit voort vloeien omdat ze altijd op zoek zijn naar meerwaarde. Dit is een heel belangrijke drijfveer waarom de lokale initiatieven kunnen bestaan.

In welke mate zijn sociaal-culturele synergiën van belang?

Aan de ene kant zie je natuurlijk veel initiatieven ontstaan vanuit de sociale cohesie die al aanwezig is. Vooral in dorpen hier op het Groningse platteland zie je dat er vaak een hechte dorpsgemeenschap bestaat. Hier zie je dat er al echt een cultuur van samenwerken is wat zich de laatste jaren ook steeds meer uit in het opwekken van duurzame energie. Dat is denk ik ook de kracht van deze bottom-up beweging. Door de cultuur van het dorpsgevoel wat heerst in veel van zulke dorpen ontstaat er iets dat mensen wat voor elkaar over hebben en dat ze graag mee willen doen om samen iets op te bouwen.

Aan de andere kant zie je dat zulk soort initiatieven een sterkere sociale samenhang veroorzaken omdat er intensief samengewerkt moet worden. Door gezamenlijk iets te bouwen ontstaat een soort saamhorigheidsgevoel

Hoe kunnen er meer synergiën ontstaan tussen het initiatief en de lokale omgeving? Moet dit vanzelf ontstaan? Moeten hier meer actiegerichte plannen voor gemaakt worden?

Kijk als er zo'n groep is met zo'n initiatief is het belangrijk dat er goed met zo'n initiatief wordt meegedacht en dat proberen wij ook te doen bij heel veel initiatieven. Ook wordt er dan wel grootser gekeken van waar liggen de verbindingen met andere partijen en andere initiatieven zodat je dingen misschien samen kan oppakken. Daar probeer ik wel in mee te denken, dat is wel een ding wat wij veel doen en wat we gaan doen. Er worden natuurlijk de laatste jaren enorm veel initiatieven opgericht maar de echte uitwerking daar van moet nog komen. Op het moment dat er echt veel initiatieven slagen en wanneer er inventieve samenwerkingen slagen is er voor ons denk ik ook een grote taak weggelegd om ons netwerk te gebruiken en om deze kennis over te brengen waardoor een soort sneeuwbal effect ontstaat.

Op welke manier zouden volgens u dit soort initiatieven opgeschaald kunnen worden? Zouden synergiën hier een belangrijke rol in kunnen spelen?

De kunst is dat je wil dat die initiatieven verder komen, maar de vraag is nu: hoe zorg je er voor dat ze verder komen? Dat je het mogelijk maakt voor ze en dat het ze ook lukt. Daar zit nog best wel een groot vraagstuk. De initiatiefnemers beginnen er allemaal heel enthousiast aan maar vervolgens gaat er zo veel tijd, moeite en verdieping in zitten en je moet zo veel dingen eigenlijk kunnen. Je moet zo veel competenties hebben, dat is nog wel lastig om die stappen te maken. Het lukt ze allemaal wel om zich aan te sluiten bij bijvoorbeeld de Groninger Energie Koepel maar om vervolgens echt iets van de grond te krijgen in een dorp wat ook echt zichtbaar is niet zo makkelijk. Misschien heeft dat tijd nodig. Ik zie wel een aantal die zich daar heel actief voor in zetten maar vaak is het naast een bestaande baan en dan valt dat niet mee dus daar valt nog wel een uitdaging. Hier kun je niet iemand voor gaan betalen. Als er 1 of andere adviseur bij je langskomt met een verhaal dan zeg je leuk verhaal misschien doe ik het. Maar als je buurman langskomt dan doe je mee. Dat is het verschil. De mensen die het initiatief dragen moeten echt heel bevlogen zijn in wat ze doen of er moet gewoon een hele grote meerwaarde liggen in het project.

Welke rol moet de overheid spelen bij lokale duurzamer energie initiatieven en bij de opschaling hiervan?

De rol van de overheid is toch vooral faciliterend. Zij horen veel en zij zien ook veel. In dat kader zie ik ook wel een rol voor hun dat zij dus wel een verbinding kunnen maken tussen verschillende partijen en ze ook een stukje op weg kunnen brengen.

Het valt wel mee hoe vaak we op problemen stuiten wanneer er samengewerkt moet worden met de overheid, maar een aantal dingen zijn gewoon niet mogelijk. Vooral aan de uitvoerende kant. Je moet echt goed gaan kijken of het kan, of het binnen het provinciaal omgevingsplan past. Je kunt niet

zomaar her en der allemaal dingen realiseren. Helemaal als het om ruimte gaat. Veel voor hun is ook nieuw dus zij moeten zich ook een weg zien te vinden binnen dit proces.

Hoe zou de energie transitie volgens u gestalte moeten krijgen?

Ik denk zeker weten dat deze bottom-up beweging een rol gaat spelen hierin. Je merkt steeds vaker dat ze mensen het hierover hebben. Ik weet alleen niet in hoeverre dit gaat bijdragen aan de duurzame energie omdat het toch een relatief klein gedeelte van het geheel blijft. Belangrijk is al dat het duurzame gevoel al zo erg speelt bij de particulieren. Hierdoor wordt de druk op de overheid ook groter. De bottom-up beweging is dus belangrijk maar de top down beweging ook. Er zal echt wel iets door de overheid gecreëerd moeten worden als in: We moeten daar en daar een aantal dingen realiseren, dat is onvermijdelijk. Maar de beweging van onderaf is ook heel belangrijk. Ik weet alleen niet waar het zwaartepunt komt te liggen. De druk die van onderaf komt kan de top-down beweging wel sturen. En er zullen nog steeds wel grote overheidsprojecten gerealiseerd moeten worden. Maar ik denk wel dat mensen die daar last van hebben in de toekomst meer gecompenseerd gaan worden.

Bijlage 4: Interview Christiaan Teule (Milieufederatie Drenthe)

Wat is uw achtergrond en hoe bent u hier in gerold?

Ik ben programmaleider duurzame ontwikkeling en energie bij de Drentsche Milieu Federatie, nu al weer 12 jaar. Eerst heb ik sociale ontwikkelingsstudies gevolgd in Nijmegen, daarna heb ik nog een postdoctorale milieu-hygiënische opleiding gevolgd in Enschede. Vervolgens heb ik gewerkt bij een adviesbureau in Woerden op het gebied van internationaal afvalverkeer en vergunningverlening.

Wat is uw functie en wat zijn uw dagelijkse bezigheden?

Natuur en Milieu Federatie is een stichting. Ik heb de afgelopen 12 jaar veel gedaan aan energiebesparing bij bewoners en bedrijven. Afgelopen 3 jaar ben ik vooral actief bij het servicepunt Energie Lokaal. Dit servicepunt hebben we een aantal jaren geleden opgezet omdat wij zagen en nog steeds zien dat overal in Drenthe allerlei lokale energie groepen opkomen op verschillende schaalgroten die iets doen met energiebesparing of duurzame energie opwekking. In 2011 hebben we de verschillende groepen die toen bezig waren met iets bij elkaar gebracht in deze ruimte en toen hebben we ze de vraag gesteld of er behoefte was aan een organisatie die hun verbindt en kennisuitwisseling mogelijk maakt. Daar is toen positief op geantwoord en toen hebben we dit servicepunt opgericht. In 2011 waren 11 groepen actief. Dat is nu uitgegroeid naar ongeveer 60. Deze zijn niet allemaal even actief, sommige stoppen even tijdelijk of houden het definitief voor gezien. Maar er zijn heel wat groepen actief in Drenthe en met de meeste van deze groepen hebben we contact. Zij kunnen ons benaderen met vragen maar wij benaderen hun ook voor kennisuitwisseling. Ook organiseren we bijeenkomsten waarbij ze bij elkaar komen. Zo kunnen ze ook leren van elkaar.

Kunt u een schets geven van de huidige situatie in Drenthe wat betreft burgerinitiatieven en duurzame energie?

Daar zit een heel groot verschil tussen, ook qua vorm. Het begint altijd met een idee van of een techneut of iemand die uit de wijkvereniging komt die zegt van ik wil wel iets met energie doen. Dat iets met energie doen dat kan al heel erg breeduit zijn maar dat idee leeft bij veel mensen. Hoe dat vorm krijgt is bij iedereen verschillend maar doorloopt wel een beetje dezelfde stappen. Eerst proberen ze vaak een aantal gelijkgestemden uit de omgeving samen te krijgen gevolgd met een soort plan van aanpak. Dan worden er een aantal acties gepland zoals bijvoorbeeld aankoop van zonnepanelen of isolatie materiaal. De meeste van deze groepen zijn begonnen als lokale werkgroep, echt puur in de wijk, straat of dorp kijken wat je kunt doen aan duurzame energie of besparing. Een groot deel hiervan bestaat nog steeds als lokale werkgroep maar een groot deel is ook doorgesloopt naar of een stichting, vereniging of coöperatie. In Drenthe zijn nu zo'n 15 coöperaties dan wel coöperaties in oprichting met als doel om een verdienmodel te beginnen rondom duurzame energie opwekking. Ook zijn een aantal projecten al afgerond wat betreft energiebesparing, bijvoorbeeld in Zeijen.

Wat zijn volgens u de belangrijkste drijfveren voor mensen om zulke initiatieven te starten?

De meeste initiatiefnemers die ik ken hebben altijd wel duurzaamheid en energiebesparing als leidraad. Sommige zijn echt techneuten, die willen gewoon een techniek proberen en denken van: Dat moet hier ook mogelijk zijn. Bij de oprichting van coöperaties speelt ook mee dat men wel een beetje is uitgekeken op de macht van de grote energiebedrijven. Je ziet dat ook buiten de energiesector om. We leven in een energieke samenleving en mensen willen niet meer te maken hebben met grote bedrijven en instanties. Ze hebben het idee dat ze het ook zelf wel kunnen en dus starten ze lokale initiatieven.

Tegen welke problemen lopen initiatiefnemers aan en hoe is dit op te lossen?

Geld is niet eens het grootste probleem maar personeel. Het grootste probleem is echt het vinden van voldoende vrijwilligers om zo'n beweging te trekken. Je begint eigenlijk een werkgroep met het idee dat je het een aantal jaren kan volhouden. Je merkt dan dat het heel lastig is om vrijwilligers te

blijven trekken die met jou meewerken in zo'n team. Je moet je voorstellen: Je hebt een team van 6 of 7 mensen nodig om iets te kunnen gaan doen. En dat lijkt niet zo heel veel maar het blijkt heel lastig om dat te kunnen gaan organiseren en dat vergt veel lange adem. Dat is eigenlijk het probleem waar iedereen tegen aan loopt want als vrijwilligersorganisatie loop je tegen je eigen grenzen aan.

Wat ook belangrijk is, is degene die de kar trekt. Er zijn een aantal voorbeelden waarbij een technet een heel mooi plan heeft maar te hard vooruit loopt. Wanneer dan de communicatie ook niet zo goed is is het heel lastig voor iemand om mensen binnen het dorp enthousiast te maken voor het initiatief en om mensen mee te krijgen.

Welke factoren zijn van doorslaggevend belang voor het slagen van een initiatief?

Wat je merkt is dat er een bepaalde geografische begrenzing is waarbinnen een bepaald project een bereik heeft. Dus je moet een zekere begrenzing hebben. Je hebt hier bijvoorbeeld in Drenthe veel van die lintdorpen. In zo'n dorp kun je wel een project gaan beginnen maar de oost en de west kan zijn twee verschillende delen van het dorp en dat trek je niet zomaar bij elkaar. Dat is soms heel lastig om zo'n dorp te verenigen. Je ziet hoe groter de eenheden worden hoe lastiger het wordt voor de mensen om daar echt een goed project van te draaien. Je moet het dan echt tot geografische eenheden beperken dus het meer op wijkniveau of buurtniveau aanpakken. In andere dorpen die meer compact zijn zie je dat er meer samenhang is en dat er makkelijker iets te realiseren valt met het hele dorp. Ik woon bijvoorbeeld in Rolde. Dat is een gedeeltelijk importdorp met een oude kern en een nieuwe wijk. Als je een voorlichtingsavond voor het hele dorp gaat houden komt er niemand. Als je het alleen voor de wijk gaat doen komen er in 1 keer 40 man op af. Die geografische eenheid waarmee mensen zich verbonden voelen is dus heel belangrijk.

Daarnaast is communicatie ook heel belangrijk. De mensen die er mee bezig zijn moeten binnen het dorp enig aanzien hebben en moeten mensen kunnen warm maken om zich bij hun aan te sluiten. Daarnaast is het ook belangrijk dat er activiteiten worden georganiseerd, dus dat mensen opvallen. Je ziet soms wel dat er iets wordt opgericht maar dan duurt het heel lang voordat de eerste activiteit of bijeenkomst er komt zodat je gezien wordt. Ik hamer altijd bij de plannen van aanpak op: Zorg nou dat je in het begin al een aantal duidelijk ijkpunten neerzet. Duidelijke projectjes. Dat kunnen heel veel kleine dingen zijn zoals een energiemarkt neerzetten of een voorlichting over zonnepanelen geven. Als je maar iets actiefs doet, dat is heel belangrijk.

Aan de ene kant moeten initiatieven dicht bij de burger blijven en drijven op burgerinitiatief. Aan de andere kant moeten ze ook opgeschaald worden naar grotere initiatieven om de energie transitie gestalte te geven. Hierdoor ligt het gevaar op de loer dat het lokale karakter van het burgerinitiatief dreigt te verdwijnen. Hoe ziet u dit voor u?

We roepen natuurlijk al vanaf de jaren 70 dat het groter moet en dat er grote projecten moeten komen maar het bleek dat het dan heel lastig was om burgers mee te krijgen. Wat je nu ziet is dat je bewoners wel kunt meekrijgen op het moment dat je het van onderop aanpakt en waarbij je de consument als volwaardig consument gaat zien en waarbij je helpt om de consument zijn vraag te articuleren en helder te krijgen. Bij een stereo-installatie is dat niet zo moeilijk: Je wil een installatie en gaat daarvoor naar de Mediamarkt waar legio soorten zijn. Je hebt zelf een aantal wensen en je pakt er maar 1 uit. Dat soort producten is niet zo moeilijk om in de markt te zetten. Energiebesparing en energieopwekking is een heel vaag product. En als je roept we moeten het opschalen, dat zal allemaal wel maar de consument moet er wel mee verbonden zijn en moeten er een feeling mee hebben. Ze moeten daarbij aan kunnen geven wat ze daar in zoeken. Want wat de bijvoorbeeld de burens willen is iets heel anders dan wat ik wil. Daar ligt een beetje de moeilijkheid. We zijn nu met een aantal partijen bezig in Drenthe om te zorgen dat al die aanbodpartijen en bedrijven aan elkaar worden gelinkt om een goed aanbod neer te leggen. Aan de andere kant moeten we ook de vraag meenemen en zorgen dat die vraag goed gearticuleerd wordt door de bewoners en dat kan eigenlijk alleen maar lokaal.

Wanneer een initiatief opgezet wordt is het van een aantal factoren afhankelijk of het initiatief een kans van slagen heeft. Het hebben van goede communicatie en een goed netwerk zijn daar voorbeelden van. Het hebben van synergie met de omgeving is wellicht ook een potentiële factor. Hiermee wordt bedoeld: De mate waarin een initiatief verbonden is met de omgeving en meer met zich mee brengt dan alleen het opwekken van energie of de winst daar uit. Het initiatief drijft op een bredere reeks van belangen, heeft een multifunctioneel doel of creëert vertrouwen en draagvlak.

VB: Zonnepanelen op dak van distributiebedrijf waarbij meerdere partners investeren en waarbij onafhankelijk van elkaar niks van de grond gekomen was.

VB: Haarlose Veld: Arme zandgronden waar lage landbouwproductiviteit was voor boeren en in hetzelfde gebied hoge winningskosten voor waterzuiveringsbedrijf. De boeren wilden hier een energielandschap met rotatie voor gewassen neer gaan realiseren. Hier hadden ze niet genoeg geld voor. Daarom is het waterzuiveringsbedrijf er bij betrokken welke ging investeren in de rotatie voor de gewassen. Hierdoor werd de grond vruchtbaarder waardoor de boeren meer oogst hadden en het waterzuiveringsbedrijf minder zuiveringskosten had.

De meest succesvolle initiatieven hebben vaak wel een dubbel doel. Ze gaan niet alleen voor het opwekken van energie maar ze gaan ook over de versterking van de sociale verhoudingen in zo'n gebied. Dat sociale aspect is ook altijd heel belangrijk bij de meesten. Er wordt niet vaak een dubbel doel gezocht in de zin van: We moeten met dit initiatief de lokale economie versterken. Hoewel naarmate zo'n project vordert dit er wel doorheen sijpelt. Meestal wordt het niet van te voren als doel gesteld maar op een gegeven moment wordt het wel onderdeel van het traject. Dit is niet omdat het project anders geen kans van slagen heeft maar meer omdat het besef komt dat je ook wat kunt doen voor je lokale economie maar dat is niet het doel in eerste instantie. Vaak gaat het gewoon over verduurzaming, verduurzaming op meerdere punten. Meestal gaat het dan over verduurzaming in leefbaarheid, versterking van de leefbaarheid in een dorp zeker in het krimpgebied (oost-Drenthe). In dit gebied zie je vaak dat bij initiatieven een duidelijke link wordt gelegd tussen verduurzaming van bestaande woningbouw en energievoorziening aan de ene kant en het tegengaan van de krimp aan de andere kant. Dus verbetering van de woning maar daardoor tegengaan van krimp. Pas later komt die economische component er vaak in.

De sociaal-culturele factor wordt naast energie voorziening wel in het begin als eerste genoemd bij het opstarten van initiatieven. Pas later komt er van ohjee we kunnen iets met bedrijven doen maar dan willen we het wel lokaal doen. Dat is wel grappig want je merkt bij al die projecten die gaan nu ook met lokale bedrijven aan de slag en met die lokale bedrijven is de samenwerking over het algemeen goed. Dus er wordt wel naar synergie gezocht zoals je het zo mooi omschrijft maar het wordt van te voren niet als doel opgesteld.

Bij een aantal dorpsprojecten wordt wel heel duidelijk gekeken naar wat kunnen we doen met de ruimtelijke omgeving en daar worden ook naar mogelijkheden gezocht. Maar verder vind ik het moeilijk om op die manier te denken want ik ben geen planoloog. Maar de omgeving wordt wel gezocht met bijvoorbeeld zonnepanelen op boerenbedrijven enzo maar ik weet niet precies of dat nou ruimtelijke synergie is. Het is natuurlijk wel zo dat de keuzes die je maakt worden beïnvloedt door de mogelijkheden die de omgeving je biedt. Daar speelt de landelijke ruimte bij sommige initiatieven een hele duidelijke rol in en bij andere niet. Op echt buurtniveau speelt dit veel minder denk ik maar bijvoorbeeld in Gasselternijeven laten ze een onderzoek doen naar hoe ze energie kunnen opwekken in de omgeving van het dorp. Dus die ruimtelijke dimensie speelt niet overal even erg.

In welke mate is synergie met de ruimtelijke omgeving van belang voor het slagen van het initiatief?

In welke mate is synergie met de economische omgeving van belang voor het slagen van het initiatief?

In welke mate is synergie met de sociaal-culturele omgeving van belang voor het slagen van het initiatief?

Gebleken is dat wanneer een initiatief goed verankerd is in de bestaande structuren van de regio de kans groter is dat het initiatief geaccepteerd wordt door de lokale gemeenschap. Hierdoor is het initiatief minder kwetsbaar voor mislukking. De vraag is nu of deze connectie en synergie creëren noodzakelijk is om succesvolle opschaling te laten plaatsvinden of is het alleen maar mooi meegenomen?

Mensen reageren op een schaalgrote die in hun ogen bij hun past. Op het moment dat je het hebt over een glasvezelnetwerk weet iedereen dat dat iets is wat je regionaal op zet. Als je het hebt over gezamenlijk inkopen van zonnepanelen dan is dat veel meer iets wat men voelt dat het lokaal gedaan moet worden. Wel denk ik dat wanneer mensen er eigen nut in zien dat ze zich dan eerder aan willen binden. Dat is dus denk ik de kunst om te zorgen dat het lokale karakter blijft en dat mensen er nut in zien.

Hoe kunnen er meer synergiën ontstaan tussen het initiatief en de lokale omgeving? Moet dit vanzelf ontstaan? Moeten hier meer actiegerichte plannen voor gemaakt worden?

Wat wij in ieder geval proberen is om goede voorbeelden en dingen die ook wat breder zijn dan alleen maar energiebesparing of energie opwekking in een dorp te delen met andere initiatiefnemers. We proberen ze op die manier wel met elkaar te verbinden en ook zeggen van jongens: kijk nou hoe zij het aanpakken want zij hebben een partner buiten het dorp gevonden. Dat geldt ook als we met de Postcoderoos bezig gaan. Dan ga je kijken wat zijn de mogelijkheden in het buitengebied om zonnecentrales aan te leggen. Hoe kun je dat financieel goed maken en hoe kun je dat verkopen aan de coöperatie. Op die manier probeer je dat er een beetje in te brengen. Wat we bij energiebesparing vooral veel doen is om lokale bedrijven te betrekken om mensen hun doelen te verwezenlijken, dat proberen we er wel in te brengen. Ik denk dat dat soms ook wel nodig is. Want als je een lokaal initiatief bent heb je heel snel de neiging om alleen maar naar je zelf te kijken in zo'n vergaderzaaltje. Heel weinig kijken ze naar andere mensen en naar de omgeving. Dus daar proberen wij wel een rol in te spelen om te stimuleren dat ze om zich heen kijken.

Verder is het ook nog zo dat mensen vanuit hun eigen bias en eigen voorkeur naar een probleem kijken, waar ik zelf natuurlijk ook aan mee doe. Hierdoor hebben ze vaak een eenzijdige blik op de situatie. Dit is ook wel logisch natuurlijk want mensen hebben niet overal verstand van. Wanneer je synergie wil hebben zoals jij dat zo mooi zegt moet je van meerdere dingen verstand hebben. Je moet echt een visionair hebben die de dingen overziet. Dat blijkt nog wel eens lastig te zijn.

Op welke manier zouden volgens u dit soort initiatieven opgeschaald kunnen worden? Zouden synergiën hier een belangrijke rol in kunnen spelen?

Uit mijn oogpunt en mijn vakgebied heb ik liever dat initiatiefnemers meer verbinding krijgen met hun dorp waarvoor zij werken. Zo'n dorpje als Dolderen waar nu 1 initiatiefnemer zit die moet een verbinding krijgen met zijn dorp. Dat moet je vorm geven. Dat is de basis. Dan heb ik liever dat iemand anders dat in een ander dorp oppakt dan dat hij dat gebied ook nog moet bestrijken. Dat heeft ook weer met die geografische begrenzing van succesvolle initiatieven waar we het eerder over hadden. Op het moment dat je het te groot maakt en te veel gaat denken in de termen van opschalen en we gaan het groter maken dan ons eigen dorp of onze eigen buurt dan loopt het snel bij de mensen weg. Bij sommigen zie je dat gewoon spelen. Te groot en te ver van hun bed show. Het is dus niet zo zeer opschalen maar vermenigvuldigen in mijn optiek, als het om lokale duurzame initiatieven gaat.

Welke rol moet de overheid spelen bij lokale duurzame energie initiatieven en bij de opschaling hiervan? Wat moet er volgens u gebeuren zodat mensen meer initiatief nemen om iets op te zetten?

In mijn idee moet een overheid zich positief bemoeien met dit soort dingen, maar ze moeten zich er niet te veel mee bemoeien. Heel veel initiatieven worden denk ik gestart omdat de overheid dingen

niet oppakt, en dan zou het heel raar zijn als ze dan wel weer een hele actieve rol gaan spelen bij dit soort initiatieven. Bij sommige initiatieven kan de overheid een hele goeie rol vervullen hoor op een faciliterende manier. Bijvoorbeeld wanneer iemand een energiebesparingsproject in de buurt wil oprichten maar geen geld voor flyers heeft. Dan kan de provincie zeggen: Hier heb je 250euro voor printkosten voor de flyers ofzo. Maar vooral faciliterend, dat heel graag. Op veel andere vlakken hebben ze een regisserende rol, dat moeten ze achterwege laten.

Soms zie je wel dat ze een iets duidelijkere rol kunnen spelen. Je hebt soms wel gevallen dat een dorp buiten het dorp gaat zoeken voor het neerzette van een zonnecentrale net als in Zeijen bijvoorbeeld. Voor zo'n project moet je meestal veel verstand van allerlei technische en juridische zaken hebben. Daar moet kennis ingevlogen worden. En wat je dan vaak ziet is dat de initiatieven dan naar de gemeente kijken van: goh help ons nou mee om deze kar te gaan trekken want dat kunnen wij niet omdat we daar te klein voor zijn. Het zijn allemaal vrijwilligers en ze hebben daar dan hulp bij nodig. Wat je dan vaak ziet is dat de gemeente die hulp dan niet biedt. Dan gaan ze vaak achterover leunen en zeggen ze dat ze alleen maar faciliterend zijn en verder niks gaan doen. Gemeenten moeten dus flexibel met hun rol omgaan.

Hoe zou de energie transitie volgens u gestalte moeten krijgen?

Een toekomstbeeld heb ik niet zo. De energievoorziening is een groot en veelkoppig monster zoals dat zo mooi heet. Er zijn veel grote bedrijven aan verbonden en het is een miljarden business. Dus ik vind het lastig om daar nou een beeld bij te schetsen van zo zal het er over een paar jaar uit zien. Wel zie ik dat er een aantal tendensen zijn. 1 van die tendensen is dat a) energiebesparing de laatste jaren weer hot is geworden, dat was niet zo maar nu wel weer. Daar zullen in de toekomst wel goede slagen gemaakt worden denk ik. B) Bij opwekking geldt dat eigenlijk ook. De opkomst van zonnepanelen is voor een groot gedeelte te danken aan dit soort lokale groepen. En ik denk dat voor zonnepanelen in combinatie met lokale opwekking ook een grote toekomst is weggelegd. Zon wordt echt groot want zonne-energie is ook nog lang niet uit ontwikkeld. De ontwikkelingen gaan daar razendsnel. Biomassa stagneert wat dat betreft te veel. Ik zie daar niet zo veel in. Er zijn niet zo veel mogelijkheden voor biomassa op dit moment. Je hebt biomassavergisters bij boeren maar daar loopt op dit moment alles stuk. Al die vergisters zijn gestart bij de vorige SDE ronde, 10 – 15 jaar geleden. Die rondes lopen nu af en je ziet ze allemaal omvallen want ze kunnen geen business case draaien omdat de grondstoffen te duur zijn.

Bijlage 5: Interview Jaap Bijma (Doarpswurk Fryslan)

Wat is uw achtergrond en hoe bent u hier in gerold?

Ik heb Rural Development oftewel plattelandsontwikkeling gestudeerd. De social innovation kant van de agrarische ontwikkeling en dan met name gericht op Afrika. Omdat het over universele principes over mensen ging sluit het heel goed aan bij de functie die ik nu heb. Het enige wat verschilt is de verschijningsvorm in waarin het voorkomt.

Wat is uw functie en wat zijn uw dagelijkse bezigheden?

Onze taak is eigenlijk om allerlei initiatieven die opbloeien vanuit het Friese platteland en die bijdragen aan leefbaarheid en duurzaamheid te ondersteunen. Hier horen in de meeste gevallen duurzame energie projecten bij. Mensen komen naar ons toe met allerlei vragen over het opzetten van organisaties en initiatieven en we proberen ze daarbij op allerlei manieren te ondersteunen. Aan de ene kant komen ze met allerlei technische vragen naar ons toe. Daar ondersteunen we mensen in maar dat doe ik niet want ik ben geen technicus. Daar hebben we gewoon ZZP-ers voor of andere mensen binnen ons netwerk. Aan de andere kant komen ze met allerlei vragen over hoe een project van de grond te krijgen. Daar helpen wij ze bij door mensen samen te brengen, advies te geven, leren vanuit andere voorbeelden, ontmoetingen organiseren enz. Kijk, bewoners willen samenwerkend een idee realiseren. Dat betekent gedonder, altijd. De organisatie, bestuur en het niet hebben van een goed netwerk worden dan grote problemen voor die mensen. Het initiatiefkundige deel: weet je waar je mee bezig bent, heb je in je gedachten hoe je het wil gaan invullen, heb je een voldoende goed netwerk, heb je een organisatie, heb je het kapitaal, heb je tijd en dan op basis van vrijwilligheid iets realiseren dat is altijd heel ingewikkeld. Ik geef hier adviezen over om deze zaken goed voor elkaar te hebben want de praktijk leert gewoon dat het echt belangrijk is om dit goed voor elkaar te hebben.

Kunt u een schets geven van de huidige situatie in Friesland wat betreft burgerinitiatieven en duurzame energie?

Aan de ene kant zijn er de initiatieven waar dorpen in de jaren 90 al mee zijn begonnen. Dit gaat vaak om een dorpsmolen waarbij je een oerlelijk ding (niet heel hoog) in het landschap krijgt maar waar het dorp wel kan profiteren van de inkomsten daarvan. Bij het realiseren daarvan weten ze gewoon dat je draagvlak moet creëren. Dat betekent dat je het niet in de media moet gaan uitvechten of bijeenkomsten in het dorp moet gaan organiseren waarbij ze elkaar de hersens inslaan. Dat betekent ook dat je heel eerlijk en transparant moet zijn over wat iets kost, hoe lelijk het uiteindelijk wordt en wat de opbrengsten uiteindelijk zijn zodat de mensen gewoon de voor en nadelen tegen elkaar af kunnen wegen en een besluit kunnen nemen. Die processen vind ik heel goed gaan, dat wordt heel goed aangepakt. Die processen zijn ook niet in het nieuws geweest wat een goed teken is.

Aan de andere kant zie je wat anders, iets wat minder controversieel is. Het gaat hier om zonnepanelenvelden, de zonneweides. Dat is iets wat aan het opkomen is. Dat zal de komende tijd heel interessant worden en daar zal de planologie waarschijnlijk ook een grote rol bij gaan spelen. Het punt is dat het eerste zonnenveld er moet komen, zodat het tastbaar wordt voor veel mensen.

Het voordeel van het Friese platteland is dat je aan de ene kant nog een redelijk urbane samenleving hebt maar aan de andere kant geniet van de voordelen van de rijke traditie van het plattelands verenigingsleven. Dat is waar die mensen uit voortkomen die initiatieven kunnen opzetten. Zij hebben een opvoeding gehad natuurlijk van uit hun ouders maar ook van uit de cultuur van zo'n dorp. De cultuur is gericht op samenwerken. Dat is dus wel even veel handiger dan opgroeien in de stad. De mensen uit de stad kunnen misschien beter handelen op een ander soort managementstijl, maar de vrijwillige bijdrage van mensen brengt een bepaalde complexiteit met zich mee. Dat brengt een heel ander soort benadering met zich mee. Hier in zo'n Fries dorpje werd vroeger iemand met veel talent aanvoerder van het voetbalteam, voor je het weet zit hij in de jeugdcommissie van de vereniging, voor je het weet is hij bestuurder en wordt misschien wel voorzitter en vervolgens wordt

hij voor de dorpsbelangen gevraagd. Zo groeien die jongens en meiden op. Deze mensen zijn hartstikke handig natuurlijk. Ze bestaan ook wel in de stad maar op een hele andere manier. Dit is geen garantie dat het goed gaat maar zij weten wel wanneer er gedonder komt en wat ze wel en niet kunnen maken. Dit proces, wat eigenlijk een autonoom proces van dorpen is hoeft je eigenlijk niet zoveel aan te doen.

Wat zijn volgens u de belangrijkste drijfveren voor mensen om zulke initiatieven te starten?

Mensen kennen het idee duurzaamheid en ze zien dat als een van de belangrijkste ideeën die heel bepalend gaat zijn voor de toekomst van de wereld. Dus willen ze dat idee werkelijk maken in hun leven. Dat doen ze op allerlei manieren. Mensen zijn thuis bezig met isoleren, ze kopen een groene auto of ze gaan minder vlees eten. Maar er zijn ook mensen die vertellen dat idee naar iets wat ook nog geld oplevert of wat nog een sociale inslag heeft. Als je als dorp aan een gezamenlijk goed idee werkt ervaar je daar heel veel plezier door. Mensen vinden samenwerken aan goeie dingen gewoon hartstikke leuk. Als ik een werkgroep leidt dan stel ik de individuen wel eens de vraag: Waarom zit je hier? De één zegt dat hij zonnepanelen zo'n mooie techniek vindt, de ander zal zeggen dat hij heel graag iets met duurzaamheid wil doen maar er zijn ook mensen die het zo leuk vinden om samen te werken als dorp. De echte initiatiefnemers hebben vaak de volgende dingen voor ogen: Duurzaamheid en financieel voordeel op de korte termijn. Maar het is belangrijk bij het realiseren om voordeel te behalen op meerdere vlakken want niet iedereen is geïnteresseerd in het duurzaamheidsaspect.

Tegen welke problemen lopen initiatiefnemers aan en hoe is dit op te lossen?

Waar je het vast ziet lopen is een oude en een nieuwe wereld die samen komen. Bijvoorbeeld initiatiefnemers die een wat stadsigere managementstijl gebruiken versus de ouderwetser dorpsbestuurdersstijl. Dan zie je soms wel eens frictie. Want zo'n dorpsbestuur is er soms wat te veel opgericht om problemen te voorkomen en op te lossen in plaats van het bevorderen van de leefbaarheid. Bovendien zijn er ook initiatiefnemers die met hun Friese koppigheid denken dat ze het allemaal zelf wel kunnen. Dat is een probleem want wanneer je iets wil laten slagen zul je open moeten staan voor andere ideeën en opvattingen. Samenwerking is hartstikke belangrijk wil je iets realiseren.

Welke factoren zijn van doorslaggevend belang voor het slagen van een initiatief?

Initiatiefnemers moeten een goede visie hebben en moeten goed weten hoe je die visie wil gaan invullen. Verder moet je een goed netwerk hebben en sterk zijn in de communicatie want zonder communicatie kom je nergens. Ook moet je een goede organisatie hebben dus een duidelijke taakverdeling. En natuurlijk is het hebben van de juiste financiële middelen ook heel belangrijk want zonder geld is het een onbegonnen zaak.

Aan de ene kant moeten initiatieven dicht bij de burger blijven en drijven op burgerinitiatief. Aan de andere kant moeten ze ook opgeschaald worden naar grotere initiatieven om de energie transitie gestalte te geven. Hoe ziet u dit voor u?

Dit is natuurlijk een groot probleem want mensen beschouwen lokale initiatieven als 'hun' eigen project. Wanneer opgeschaald wordt, dan wordt het vaak een stuk professioneler met als gevolg dat ze veel uit handen moeten geven. Dit stuit wel vaak op gedonder want dat hadden ze van te voren helemaal niet bedacht. Bovendien ontstaan initiatieven vaak vanuit het idee we doen het zelf wel en we hebben de overheid en de grote energiebedrijven niet nodig. Maar naar verloop van tijd, en helemaal als ze groter worden, blijkt toch dat je de overheid weer nodig hebt. Vaak zie je wel dat bij initiatieven waar het al goed loopt dit minder een probleem is omdat ze toch meer open-minded zijn. Dit moet een beetje zijn weg vinden. Overheden moeten wennen aan de nieuwe gang van zaken maar burgers moeten ook wennen aan de nieuwe gang van zaken. Op een gegeven moment zullen er een aantal voorbeelden zijn waar het lukt. Dan kunnen mensen dat zien dat het werkt en dan zal de rest vanzelf komen.

Gebleken is dat wanneer een initiatief goed verankerd is in de bestaande structuren van de regio de kans groter is dat het initiatief geaccepteerd wordt door de lokale gemeenschap. Hierdoor is het initiatief minder kwetsbaar voor mislukking. De vraag is nu of deze connectie en synergie creëren noodzakelijk is om succesvolle opschaling te laten plaatsvinden of is het alleen maar mooi meegenomen?

De connectie die het initiatief heeft met de omgeving is van belang voor het slagen van het initiatief alleen al omdat het vaak georganiseerd wordt vanuit de lokale omgeving. Hierdoor is het eigenlijk al verbonden. Bij het opwekken van bijvoorbeeld windenergie is dit natuurlijk nog belangrijker dan bij de aanleg van een zonneweide omdat er een verschil zit in lelijkheid. Ik denk niet dat het creëren van synergiën per se noodzakelijk is wanneer het gaat om kleinschalige projecten maar je ziet wel dat het een heel groot voordeel is. Pas wanneer grote projecten in beeld komen zal het wel noodzakelijk zijn om synergie te creëren. Mensen zullen zich afvragen waarom dat per se bij hun moet en wat voor voordeel zij er mee kunnen behalen. Daar moet je dus al op inspelen. Hier moet je de mensen dus toch iets terug geven en hier duidelijk over zijn. Je moet van begin af aan duidelijk zeggen wat er gaat gebeuren, wat de impact is voor de omgeving, welke nadelen ze er van zullen ondervinden en dus welke voordelen er voor de omgeving in zullen zitten. Hier zie je ook weer dat alleen het duurzaamheidsbelang soms niet de doorslag geeft. Pas wanneer mensen in de gaten krijgen dat zij er op een bepaalde manier voordeel uit kunnen halen begint het te leven. Wanneer je de lokale omgeving er bij betreft zullen mensen dit voordeel eerder zien. Dus wanneer je de lokale installateur er bij betreft hebben omwonende een waarneming en begint het veel meer te leven. Dus ik denk zeker dat hoe meer van zulke connecties gemaakt worden hoe tastbaarder het wordt en hoe eerder mensen de voordelen gaan inzien.

Welke synergiën zijn vaak van belang bij het slagen van het initiatief en welke synergiën zijn van belang om opschaling te laten plaatsvinden?

Zijn dit ruimtelijke/fysieke synergiën?

Ruimtelijke/fysieke synergiën zijn zeker van belang. Ik zie al een aantal initiatieven ontstaan waarbij zonnepanelen op een sporthal ontstaan of iets dergelijks. Toch is dit nog best wel lastig omdat het vaak om hele technische dingen gaat waarbij twee hele specialistische dingen moeten samenkomen. Mensen met deze expertise bestaan er genoeg maar vaak wordt dit door initiatiefnemers nog over het hoofd gezien omdat zij toch vaak bezig zijn met andere dingen. Ook moet je bij ruimtelijke synergiën al snel met meerdere groepen gebruik maken van dezelfde stuk grond. Dit is juridisch vaak lastig. Toch denk ik dat wanneer dit soort dingen ontstaan dat je een heel groot voordeel op kunt bouwen en dat het zeker zal gaan helpen bij opschaling.

Zijn dit economische synergiën?

Economische synergiën zijn van groot belang denk ik om op dit moment initiatieven te laten slagen maar zijn ook zeker van belang voor de toekomst. Om me heen zie ik dat dit vaker voor komt de laatste tijd. Laatst hadden we ook weer een project met zonnepanelen bij een dorps huis. Wij hadden dus allemaal ingewikkelde constructies bedacht met SDE + subsidies. Toen zaten we bij de mensen van het dorps huis aan tafel en die zeggen dat ze gewoon met de lokale installateur een deal hadden gemaakt. De installateur heeft er in geïnvesteerd en hij heeft de zonnepanelen er op gelegd. Ze hebben een schuldbekentenis getekend die ze jaarlijks terugbetalen aan de installateur in 10 jaar en ze betalen er rente over. Dit soort dingen zie je steeds vaker opkomen. Het interessante daaraan vind ik het vertrouwen tussen ondernemers en initiatiefnemers. Die connecties zouden wel eens belangrijk kunnen gaan worden. Ondernemers zijn ondernemend, dat zit al in het woord opgesloten. Dat wil zeggen dat ze altijd op zoek zijn naar nieuwe dingen en ideeën. Wanneer dingen lokaal worden opgezet kun je hier enorm van profiteren en zal de omgeving dat ook opmerken. Deze economische synergie gaat dus erg belangrijk worden denk ik. Zoals ik al zei zijn duurzaamheid en de eigen portemonnee de belangrijkste drijfveren voor initiatiefnemers. Wanneer het economisch voordeel groot genoeg is zal de weerstand er tegen ook minder zijn dus.

Zijn dit sociaal-culturele synergiën?

Ik denk dat de sociaal culturele context belangrijk is voor het slagen van een initiatief. Ze ontstaan vaak vanuit een sociaal gemeenschappelijk gevoel maar wanneer ze gerealiseerd worden dragen ze ook weer bij aan dat gemeenschappelijke gevoel. Als je als dorp aan een gezamenlijk goed idee werkt ervaar je daar heel veel plezier van. Of deze synergie van doorslaggevend belang is? Er zijn natuurlijk mensen waar dat wel voor geldt maar over het algemeen denk ik van niet. Vaak zie je toch dat mensen er voordeel in moeten zien voor zichzelf en vaak gaat dit voordeel toch over financiële voordelen dan over sociale voordelen.

Aan de ene kant vind ik het goed voor de mensontwikkeling in Nederland dat alle bewoners in groepen dingen willen realiseren en willen leren hoe ze samen moeten werken. Hoe kunnen we een individu zijn en toch tegelijkertijd ook samen werken. Ik vind het dus een prachtige leerschool. Dat is dus eigenlijk ook een synergie. Maar we moeten niet denken dat het zaligmakend is want eigenlijk is het allemaal maar gepruts. Als je het efficiënt wil doen doe je het anders, zou je kunnen denken. Maar omdat er een beweging is die allemaal goeie ideeën tegelijk bedient gaat het allemaal niet zo snel, is het niet zo efficiënt maar is het wel heel erg effectief. Die hele transitie is niet alleen goed voor duurzaamheid maar ook heel erg goed voor mensen die leren om met elkaar bepaalde voorzieningen in stand te houden. Want er zijn ook nog wel een aantal dingen die ook aan verandering onderhevig zijn zoals de verschuiving in de zorg bijvoorbeeld. Dus hier leren ze het trucje met energie maar er zijn ook dorpen waar het begint met zorg en dan komt de energie er wel achter aan. Want leer één keer weer op ondernemende wijze initiatieven realiseren en dan kun je dat zo maar gebruiken voor in de toekomst. Dat is zo waardevol aan die beweging, ook al is het niet zo efficiënt, het is wel heel erg effectief. Je kunt ook zeggen we pakken een stuk laagveengebied waar toch bijna geen landbouw meer mogelijk is en we gooien er 1 heel groot zonnenveld op, dat kan ook maar zo werkt het niet. Het kan waar het kan en het gaat gebeuren waar het kan en dat is op plekken waar de juiste energie wordt samen gebracht door bewoners en waar bestuurders en beslissers meewerken aan oplossingen. Dan komen de eerste verschijningsvormen zo meteen waardoor iedereen er naar kan kijken. Dan gaat iedereen er wat van vinden en wordt er wat over geschreven in de krant en voor je het weet staan er heel wat zonnepanelen velden. Ik denk dat er over 5 jaar 100 velden staan in Friesland.

Welke van deze drie dimensies is volgens u de belangrijkste voor het slagen van het initiatief?

Dat is lastig te zeggen want ik denk dat ze allemaal erg met elkaar verbonden zijn. Wanneer er ruimtelijke/fysieke voordelen ontstaan voor meerdere partijen betekent dit ook dat er economische en sociale voordelen aan vast zitten. Uiteindelijk zullen mensen de voor en nadelen tegen elkaar af moeten wegen. En wanneer puntje bij het paaltje komt zijn mensen altijd weer geneigd om naar de financiën te kijken. Dus ik zou zeggen dat de economische synergie wel echt een hele belangrijke is.

Hoe kunnen er meer synergiën ontstaan tussen het initiatief en de lokale omgeving? Moet dit vanzelf ontstaan? Moeten hier meer actiegerichte plannen voor gemaakt worden?

Dit begint weer bij een mens die initiatief neemt maar in dit geval heb je een heel bijzonder mens nodig die gehelen ziet en die de samenhang tussen dingen kan begrijpen. Opvoeding en onderwijs spelen hier een belangrijke rol in. Mensen moeten een keer goed in het snotje krijgen dat wanneer je aan gebiedsontwikkeling doet je net zoveel verstand moet hebben van zorg als van infrastructuur. En mensen moeten op zoek gaan naar samenwerking en overlapping. Ze moeten zich niet blindstaren op het thema duurzaamheid. Dat is natuurlijk wel een belangrijke drijfveer maar daar hoeft je je niet blind op te staren want wil je werkelijk iets realiseren moet je open-minded zijn en communicatief vaardig. Dat is het belangrijkste aspect maar dat moet wel vanzelf gebeuren.

Ook moeten de juiste mensen op de juiste plaatsen zitten. Het is allemaal leuk en aardig dat sommige mensen mooie ideeën hebben over duurzaamheid enzo. Maar het moet ook goed uitgedragen worden. Wanneer je een initiatief wil laten slagen en als je op zoek wilt naar synergiën

en partners zal je communicatief vaardig moeten zijn en een goede visie hebben. Dit is een heel belangrijk aspect.

Op welke manier zouden volgens u dit soort initiatieven opgeschaald kunnen worden? Zouden synergiën hier een belangrijke rol in kunnen spelen?

Duidelijkheid en communicatie. De juiste mensen moeten op de juiste plaats zitten. Wanneer je iemand hebt die niet kan communiceren zal het al lastig worden om mensen achter je te krijgen laat staan om echt synergiën te creëren. Soms adviseren we initiatiefnemers wel dat het op de manier hoe ze het doen niet gaat. We zeggen dan dat ze iemand moeten hebben die de communicatie gaat doen. Dat vinden ze vaak niet leuk omdat ze dan hun initiatief voor een deel uit handen moeten geven. Maar het is wel heel belangrijk dat je iemand hebt met een groot netwerk die makkelijk partners aan zich bindt en draagvlak creëert. Wanneer dit gebeurt zal je ook zien dat de door jou genoemde synergie eerder zal ontstaan.

Welke rol moet de overheid spelen bij lokale duurzamer energie initiatieven en bij de opschaling hiervan? Wat moet er volgens u gebeuren zodat mensen meer initiatief nemen om iets op te zetten?

Wetgeving aanpassen. De wetgeving moet op ontwikkeling gericht zijn en het mogelijk maken dat ontwikkelingen van de grond komen. De sociale innovatie daar moet de overheid zich niet mee bemoeien want dat is een taak van de burger. Maar de wetgeving wel. Hoe maak je mogelijk dat mensen die initiatieven hebben die kunnen inzetten en dat ze dan niet op belemmeringen stuiten die afstammen uit een andere tijd. De tijd dat grote bedrijven hun invloed kunnen uit oefenen op het Nederlandse beleid en de Nederlandse regelgeving is bijna voorbij. Er is nu zoveel power en druk op die regelgeving die omslag bijna gemaakt zal worden. Bij de Postcoderoos is het toen bijna gelukt maar dat werd hem uiteindelijk niet maar ik ga er van uit dat het bij de volgende grote verandering raak zal zijn. Het is natuurlijk onjuist dat grote bedrijven als Shell de belangen van onze samenleving kunnen beïnvloeden. Nu zijn er zoveel mensen met het onderwerp duurzame energie bezig dat dit bijna ten einde is.

Veel duurzame energie projecten beginnen bij een burgerinitiatief en worden langzamerhand een professionele organisatie. Er zijn ook voorbeeld bekend waarbij het juist andersom gaat. Hier wordt eerst een professionele organisatie neergezet waar klanten bij worden gezocht. Vervolgens wordt dit langzaam omgevormd tot burgerinitiatief. Hoe meer en hoe langer de inkomsten hoe meer zeggenschap ze krijgen over de investeringen. (Bv. Eemstroom). Hoe kijkt u hier tegen aan?

Dit vind ik een goede ontwikkeling voor wat betreft de duurzame energie, maar daar blijft het dan ook bij. Het idee van het burgerinitiatief is dan weg, dat ligt eigenlijk ook al in het woord besloten. Hiermee verdwijnen ook de kracht van het samenwerken en de kracht van de dorpsbeweging waardoor eigenlijk alleen het thema duurzame energie overblijft. Dit is niet erg want als het zo goed werkt dan hoor je mij niet klagen maar het is niet echt iets waar ik me vanuit stichting Doarpswurk mee bezig houd. Natuurlijk is het wel zo dat de sector energie voor een deel bestaat uit ondernemen. Ondernemen betekent ook dat je niet je ogen moet sluiten voor dit soort dingen want waarschijnlijk kunnen we daar nog veel van leren. Waar het vroeger vaak omgekeerd boekhouden was door middel van als we dit doen krijgen we die subsidie er voor. Nu is het vaak anders. Mensen gaan eerst kijken of het uit kan, een veel economisch verantwoorde aanpak. Nu weten mensen dat op die manier het geld niet meer binnenkomt en weten dat ze het geld zelf moeten genereren. Daarom loopt de energiesector ook bijvoorbeeld qua zelforganisatie en burgerinitiatieven voor op de transitie binnen de zorg omdat bij energie ook gewoon geld te verdienen valt. Daar komt dus een voordeel om de hoek maar dat betekent wel dat je het zakelijk in moet richten. Die zakelijkheid en die dynamiek waarbij zo'n burgerinitiatief op drijft dat moet samen komen. Dat is het zelfde als bij uskooperaasje waarbij het gestart is vanuit de zakelijke mensen maar waarbij heel goed ruimte is gelaten aan de individuele dorpen om zich daarbij te ontwikkelen. Maar het samenbrengen van die groepen, de

zakelijke mensen en de mensen van de burgerinitiatieven is een lastige taak voor ons want de twee vertrekpunten zijn verschillend.

Langzaam aan nadat het subsidiegeld is verdwenen groeit het idee bij de initiatiefnemers dat ze iets minder de bestuurder nodig hebben en iets meer de ondernemer. En dat is de juiste balans denk ik welke in sommige gemeenschappen al ontstaan is maar in veel gevallen nog moet ontstaan. Met dat nieuwe elan wordt het een prachtig Nederland met veel ondernemingsgeest en entrepreneurship.

Hoe zou de energie transities volgens u gestalte moeten krijgen?

Duurzaamheid is iedereen het over eens maar over de verschijningsvorm zitten we te bakkeleien. Wanneer er zo'n grote windmolen achter je huis komt dan krijg je problemen. Daarom denk ik ook niet dat windmolens de toekomst zijn voor Nederland. Windmolens zijn gewoon lelijk. Het dier in je ziet die windmolen en denkt niet: Wat past dat goed in het landschap. Nederland is voor windmolens veel te dicht bevolkt, net een park. Hier bij Lemmer zie je die gevaartes al staan helemaal bij Urk, dat is absurd. Zonnepanelen zijn gewoon een stuk makkelijker want je kunt er een bosje omzetten. Hierdoor zijn ze veel minder controversieel en heb je er veel minder gezeur over.

Je moet de dingen die nu gebeuren laten gebeuren, dus een jaar of 5 zo door gaan. Op een gegeven moment gaan dingen bij elkaar komen. Overheden gaan snappen dat dit de toekomst is, ze gaan hun wetgeving en politiek er beter op inrichten. Burgerinitiatieven gaan inzien dat de schaalgrote van een klein initiatief te klein is om het goed te doen dus die gaan samenwerken en initiatieven bundelen. Burgerinitiatieven die klein begonnen en realistisch zijn die worden volwassen. Met dat volwassen worden komt er heel veel begrip over wat de juiste schaalgrote zal zijn, want daar gaat het over. Dus met heel veel mensen van onderaf opgebouwd tot de juiste schaalgrote. Maar ik weet niet als je over energie praat of je dan de provincie als schaalgrote moet gebruiken of juist drie provincies als Groningen, Friesland en Drenthe of juist Duitsland er nog bij. Dat weet ik niet, dat zal de toekomst uit moeten wijzen.

Maar laat het nog even moeilijk zijn, het moet niet te snel gaan. Als je karakter wil kweken bij kinderen en ook bij de hervorming van een samenleving moet je het ze niet makkelijk maken. Het moet eerst een beetje moeilijk zijn. Net moeilijk genoeg.

Bijvoorbeeld bij zonnepanelen: Technisch gezien zijn de mogelijkheden er al heel lang. Sociaal gezien is het een proces wat mensen moeten doorlopen. Dus de mensen die nu rekenen aan die grote business cases die zijn begonnen in hun dorp met gezamenlijke inkoopacties op hun eigen dak. Maar die hebben de routes geleerd naar subsidies, naar de techniek en naar de mensen die interesse in dit soort zaken hebben. Dus komen ze op andere ideeën die groter en omvangrijker worden omdat ze dat aan gaan kunnen. Laatste tijd zijn die ideeën gegroeid, ook in hun sociale innovatie en in hun netwerk. Je ziet nu dat langzaam aan die projecten echt gerealiseerd gaan worden. Over 5 jaar staan er zo rond de 100 velden met zonnepanelen in Friesland denk ik.

Bijlage 6: Interview Oscar Jansen (Milieufederatie Fryslan)

Wat is uw achtergrond en hoe bent u hier in gerold?

Ik heb een Hbo-opleiding veehouderij gedaan. Daarna heb ik een universitaire opleiding gedaan in die richting in Wageningen. Daarna heb ik twee jaar bij een belangenvereniging voor jonge boeren gewerkt. Hier bracht ik jonge boeren in gesprek met natuur en milieu organisaties. Want gedurende mijn opleiding dacht ik waar zijn we nou helemaal mee bezig, als je ziet hoe we met de aarde om gaan bij de gangbare landbouw. Dat is niet helemaal gezond zeg maar. Vervolgens heb ik bij de provincie Overijssel gewerkt op het gebied van duurzaamheid, waarbij ik de laatste drie jaar meer de kant van de duurzame energie op ging. Daarna ben ik voor mezelf begonnen als interimmer op het gebied van duurzaamheid. Ook help ik groepen en mensen op het gebied van coaching. Dus dat is wel heel wat anders. Sinds twee jaar ben ik nu bij de Friese Milieu Federatie aan de slag om ondersteuning te bieden bij duurzame energie initiatieven.

Wat is uw functie en wat zijn uw dagelijkse bezigheden?

Wij organiseren bijeenkomsten waarbij we proberen mensen warm te maken door middel van te wijzen op een aantal succesvolle initiatieven zoals de Amelandse energie coöperatie. Ook ondersteunen wij initiatieven door middel van advies. Aan de ene kant kunnen mensen naar ons toe komen wanneer ze problemen hebben met hun initiatief. Aan de andere kant nemen we proactief contact op met initiatieven met vragen als: Hoe staat het er voor? Wat wil je gaan doen? Kan ik je ergens mee helpen? Etc.

Toch zijn er vaak mensen die niet zitten te wachten op hulp en advies. Dan kom ik niet bij die groep binnen terwijl ik weet dat ze een probleem hebben. Dat is wel een beetje kenmerkend voor hun gesloten houding. Vaak komen ze met het probleem dat er niet meer mensen zich willen aansluiten bij hun initiatief. Ik zeg dan dat je wel de juiste persoon moet zijn om mensen aan je te binden want het is ook een sociale vaardigheid. En dan bieden we aan om hen daarin te ondersteunen maar dat wordt dan afgewezen omdat ze geen buitenstaanders willen en denken dat ze het allemaal wel zelf kunnen.

Wat voor soort lokale duurzame energie initiatieven komt u het meest tegen?

Naar mijn inschatting zijn er ongeveer 75 lokale duurzame energie initiatieven. Daar zit heel veel verschil in. Ons standpunt is: Als je technische innovatie wil hebben, moet je ook sociale innovatie bewerkstelligen. Wat wij proberen is bij raad en daad het proces te ondersteunen bij lokale duurzame energie initiatieven.

Ook organiseren wij zo'n 3 a 4 keer per jaar grote inspiratie bijeenkomsten. Hier vertellen wij het verhaal van de succesvolle allereerste initiatieven zoals bijvoorbeeld de Amelandse energie coöperatie. Deze voorbeelden van voorlopers helpen andere mensen te inspireren waardoor nieuwe initiatieven van de grond moeten komen.

Wat zijn volgens u drijfveren voor mensen om zulke initiatieven te starten?

Initiatieven ontstaan vaak vanuit het idee van: We willen het zelf eigenlijk wel doen, onafhankelijk zijn van de overheid en de grote energie maatschappijen. Andere belangrijke drijfveren waaruit initiatieven ontstaan zijn het duurzaamheidsideaal en de eigen portemonnee.

Tegen welke problemen lopen initiatiefnemers aan en hoe is dit op te lossen?

Vaak zijn er mensen die niet zitten te wachten op hulp en advies. Dan kom ik niet bij die groep binnen terwijl ik weet dat ze een probleem hebben. Dat is wel een beetje kenmerkend voor hun gesloten houding. Vaak komen ze met het probleem dat er niet meer mensen zijn die zich willen aansluiten bij hun initiatief. Ik zeg dan dat je wel de juiste persoon moet zijn om mensen aan je te

binden want het is ook een sociale vaardigheid. En dan bieden we aan om hen daarin te ondersteunen maar dat wordt dan afgewezen omdat ze geen buitenstaanders willen en denken dat ze het allemaal wel zelf kunnen.

Aan sommige mensen kan ik al zien of het initiatief gaat lukken of niet, omdat ze soms zo gesloten zijn. Dan hebben ze het grote idee van duurzaamheid en het milieu maar duurzaamheid zit het woord samen ook in. Vaak doen ze dit uit belang van de aarde maar ze gaan voorbij aan dat er ook mensen op de aarde zijn.

Wat moet er volgens u gebeuren om meer lokale duurzame energie initiatieven van de grond te krijgen?

Hier bij is de vraag belangrijk: Waarom zal het ene initiatief slagen en het andere niet? Dat heeft te maken met 1. Klopt het idee? Is het idee zuiver? Hebben ze hun drijfveren helder. Het is belangrijk dat er ook een algemeen belang wordt gediend. Niet louter eigen gewin. 2. De initiatiefnemers moeten die boodschap goed kunnen vertellen. Soms zijn de initiatiefnemers niet de juiste om de boodschap te vertellen. Ik heb te maken met een energie coöperatie die wordt gedragen door 1 man. Hij heeft al heel veel verschillende dingen op gezet in dat dorp maar elke keer is dat alleen maar zijn ding. Hij zegt dat het een coöperatie is maar hij doet echt alles zelf. Hij heeft geen goede status in de gemeenschap en is communicatief niet zo vaardig dus elke keer mislukt het weer.

Volgens onderzoek van onder andere mijn begeleider hebben initiatieven meer kans van slagen als ze goed geïntegreerd zijn in de ruimtelijke, sociale en economische omgeving. Ze spreken over synergiën met de omliggende omgeving, dit betekent dat het samengaan van de delen meer oplevert dan de som der delen. Vraag is nu: Zijn er vaak initiatieven te vinden die een synergie hebben met de ruimtelijke / fysieke omgeving? Of zijn initiatieven toch vaak stand-alone projecten? Welke synergiën zijn dat? Is dit een belangrijke factor voor het slagen van een project? vb: Initiatief dient meerdere belangen. Connecties met andere ruimtelijke projecten. Als je wil kijken of een burgerinitiatief succesvol is dan moeten ze aan een aantal sociologische wetten voldoen. Het grotere idee moet zuiver zijn, gemengd eigen belang zodat mensen aan kunnen sluiten is belangrijk, de juiste mensen moeten het juiste verhaal kunnen vertellen en de initiatieven moeten een open houding hebben richting de immateriële omgeving (partners zoeken dus).

Ik word vaak gevraagd: we willen een energie coöperatie oprichten. Ik zeg: Maar waarom wil je dat? Een energie coöperatie is net als een zonneweide, maar een instrument. En als je het grote plaatje verteld, van ja duurzaamheid gaat eigenlijk over gelukkig worden en gelukkig blijven in je kleine dorpsgemeenschap. En als je dat als hoger doel hebt is een zonneweide maar een instrument. Als je nou een duurzame energie opwek unit wil realiseren, of dat nou een houtverbrandingsinstallatie of een bio installatie of een zonneweide is, je hebt daar inderdaad gewoon particuliere investeerders, de gemeente, provinciale investeerders voor nodig. Dus dan zeg je eigenlijk we doen het eigenlijk zelf, maar wil je daadwerkelijk iets realiseren zul je naar buiten moeten en toch echt samen moeten werken. En dat je dan uit die inkomsten van het opwekken ook nog goede dingen doet voor het dorp, nog los van de energie onafhankelijkheid, dat is mooi meegenomen. De noodzaak om samen te werken staat buiten kijf. Om je doel te bereiken heb je gewoon meerdere partners nodig. De noodzaak om synergiën te creëren is er niet maar het is natuurlijk wel mooi meegenomen.

Voor mij hoeft het niet per se meerdere doelen te dienen, maar het is bijna onontkoombaar dat als je iets van de grond wil krijgen als burgerinitiatief dat je de juiste samenwerkingspartners moet hebben die ook hun eigen doel hebben. Dat is een cruciale voorwaarde.

Heel veel initiatieven ontstaan van uit het idee: we doen het zelf wel. Dat is een prima trigger maar wil je een kansrijk initiatief hebben moet je toch echt samenwerken. Als je je afschermt is het gedoemd om te mislukken.

Filosofisch gezien is dat een mooie tegenstelling want ze zijn ontstaan van uit we doen het zelf wel. Een aantal blijven daar in hangen en komen dus helemaal niets verder omdat ze niet bereid zijn om weer uit hun schulp te komen.

Voor de economische omgeving dezelfde vraag: Is er vaak een synergie te vinden tussen de economische omgeving en het initiatief? Of zijn initiatieven toch vaak stand alone projecten? Welke synergiën zijn dat? Is dit een belangrijke factor voor het slagen van een project? Hierbij valt te denken aan het aantal partners. Of aan Public private partnerships. Waarbij kosten / baten gedeeld worden tussen verschillende actoren.

Tuurlijk is het nodig dat initiatiefnemers moeten samenwerken met verschillende partners want anders is opschaling en professionalisering niet mogelijk. De provincie Friesland heeft nu een investeringsfonds van 19 miljoen euro opgericht waardoor zij ook vaak een belangrijke partner kunnen vormen voor initiatieven.

Voor de sociale omgeving: Is er vaak een synergie te vinden tussen de sociale omgeving en het initiatief? Welke synergiën zijn dat? Is de rol van de sociale structuur in een gemeenschap belangrijk? Brengt de totstandkoming van het initiatief een sociale impuls mee?

Wat zijn goede sociale omgevingsfactoren die leiden tot initiatieven?

Als je iets van de grond wil krijgen moet je uit je schulp kruipen. Zowel op ruimtelijk fysiek want dan heb je grond nodig. En economisch want dan heb je een externe financier nodig. En sociaal cultureel, als je niet goed in het dorp belegd is het geen burgerinitiatief maar een initiatief van twee mensen en dat is een cruciaal verschil. Contact leggen met de omgeving is cruciaal ja want anders lukt het gewoon niet. Maar synergiën hoeven er niet per se direct te ontstaan om het initiatief levensvatbaar te krijgen.

Vaak zie je wel dat door de samenwerking een gemeenschappelijk gevoel ontstaat inderdaad, maar het is niet allemaal positief. Want 10 tot 15 jaar geleden kwamen de eerste dorpsmolens natuurlijk in Friesland. En ik zeg altijd maar energie verbindt, maar wind die splijt dorpen en gemeenschappen. Maar er zijn dus voorbeelden dat die dorpsmolens geld opleveren, tonnen per jaar. Daarmee verbouwen ze dan het dorps huis enzo. Indirect heeft dat wel een sociaal positief effect. Maar er zijn ook een aantal mensen die niet blij zijn met die molens. Die zijn weliswaar uitgekocht of gecompenseerd, maar die zijn er nog steeds niet blij mee. Zo'n initiatief van zo'n dorpsmolen bestaat vaak uit een bestuur van twee mensen en die bepalen uiteindelijk waar de opbrengsten heen gaan. Dit kan ook onenigheid opleveren.

Welke van deze drie dimensies is volgens u de belangrijkste voor het slagen van het initiatief?

Dit hangt natuurlijk erg van de situatie af. Maar over het algemeen is het natuurlijk belangrijk dat je mensen aan je zijde krijgt. Wanneer dit gebeurt is de stap richting synergiën met de fysieke, economische en sociale dimensie dichterbij.

Zijn deze factoren van belang voor het laten slagen van het initiatief of zijn andere drijfveren van de initiatiefnemers belangrijker?

Ik zeg altijd er zijn een aantal basis principes van uit waar gehandeld moet worden: Het idee moet goed zijn en de drijfveren helder. Het idee moet aansluiten op een groter ideaal. Er moet enig belang voor de mensen uit de omgeving zijn. De boodschap moet goed uitgedragen worden. Het is mooi meegenomen wanneer van hier uit synergiën ontstaan met de omgeving maar het is niet cruciaal.

Hoe kunnen er meer synergiën ontstaan tussen het initiatief en de lokale omgeving? Moet dit vanzelf ontstaan? Moeten hier meer actiegerichte plannen voor gemaakt worden?

De initiatiefnemers moeten de big picture zien. De twee technische mannetjes die op hun zolderkamer een idee vanuit milieu oogpunt hebben komen er niet. Je moet groter denken door sociaal te denken maar ook door de samenwerking aan te gaan en mensen proberen aan je te

binden. Mensen enthousiasmeren en communicatie zijn heel belangrijk. Wanneer dit lukt zullen vanzelf mensen zich bij je aansluiten waardoor wellicht verschillende belangen en doelen ontstaan waar aan voldoen kunnen worden. Hierdoor kunnen synergiën optreden.

Welke rol moet de overheid spelen bij lokale duurzame energie initiatieven?

De overheid heeft de taak als facilitator. Dit kan verschillen per initiatief. Bij de 1 zullen ze wat meer aan de zijlijn staan. Bij de ander zullen ze ruimte ter beschikking moeten stellen. Soms zullen ze zelfs een public-private-partnership kunnen afsluiten zoals bij de zonneweide op Ameland waar ze mede investeerder zijn. Het ingewikkelde is: de initiatieven zijn ontstaan vanuit we willen het zelf wel doen. Maar als je een zonneweide gaat aanleggen met een investeringsbudget van ongeveer 3 miljoen, dan moet je wel een professional zijn en een professionele organisatie zijn. Daar zit nog de grote stap die gezet moet worden. Dat is de grote vraag waar ik nu ook nog geen antwoord op heb. Als je op grote schaal lokale duurzame energie wil gaan opwekken, dat betekent dat er geprofessionaliseerd moet worden op organisatorisch, juridisch, technisch gebied. Als dorpsgemeenschap begin je een bedrijf. Een energie coöperatie is een bedrijf. Hoe zorg je nu dat zo'n initiatief geprofessionaliseerd wordt zonder de menselijke en lokale maat uit het oog te verliezen? Dat is een hele lastige vraag en heel veel initiatieven in Friesland zitten helemaal nog niet in die fase.

Zou de overheid een grotere rol kunnen spelen bij het ontwikkelen van deze lokale duurzame energie initiatieven?

Deze initiatieven ontstaan vaak van uit een idee waarbij mensen niks met de overheid te maken hebben. Dit is een hele grote contradictie in terminus. Bij het van de grond krijgen van zo'n initiatief moet je gewoon gaan samenwerken met andere personen en organisaties waaronder de overheid. Anders heeft zo'n initiatief nooit een kans van slagen. Ik denk dus dat er wel degelijk een iets grotere rol voor de overheid weg gelegd is maar het moeten natuurlijk wel burger initiatieven blijven.

Hoe zou de energie transitie volgens u gestalte moeten krijgen?

Het aandeel wat lokale duurzame energie initiatieven bijdragen qua energie is nu nog nihil. Maar ik zie wel dat er een aantal goede initiatieven voortkomen. Toch ben ik bang dat het grootste gedeelte van die initiatieven niet professioneel genoeg kan worden zodat ze die stap niet kunnen maken zoals op Ameland bijvoorbeeld wel gebeurd is.

Wat kan de potentiële rol van lokale duurzame energie initiatieven daar bij zijn?

Burgerinitiatieven kunnen hier een belangrijke rol in spelen maar dan moet er nog wel heel wat gebeuren.

Op welke manier zouden volgens u dit soort initiatieven opgeschaald kunnen worden?

Dit is een hele lastige vraag. Heel veel initiatieven ontstaan vanuit het idee we doen het zelf wel.

Bijlage 7: Interview Wietske van der Schaaf (Provincie Groningen)

Wat is uw achtergrond en hoe bent u hier in gerold?

Ik heb in een ver verleden de bachelor Technische Planologie RUG gedaan. Toen ben ik gestopt omdat ik het niet zo leuk vond. Vervolgens ben ik gaan werken als secretaresse hier bij de provincie Groningen. Op een gegeven moment kreeg ik een beetje spijt van deze beslissing en heb ik alsnog besloten om de master Environmental & Infrastructure planning te gaan volgen aan de RUG. Ik heb mijn scriptie toen net als jij over duurzame energie initiatieven gedaan. Dit heb ik toen gedaan in opdracht van de PVDA. Ik moest de scriptie presenteren hier in het gebouw aan allemaal mensen van de provincie omdat het toen nog een vrij nieuw iets was. Vervolgens kwam Groen Links rond 2010/2011 in de coalitieonderhandelingen met het idee dat er iets moest gebeuren op het gebied van lokale duurzame energie initiatieven. Dat punt hebben ze binnen weten te slepen. Zodoende werd er een project opgericht waardoor er binnen de provincie werkzaamheden vrijkwamen rond dat thema. Vervolgens ben ik in 2012 daar ingerold.

Wat is uw functie en wat zijn uw dagelijkse bezigheden?

Ik ben beleidsmedewerker bij de provincie en ik werk aan een project genaamd Lokale Energie. Wij willen faciliteren en ondersteuning bieden aan de beweging die bezig is met het lokaal opwekken van energie. Er zit 1,5 miljoen euro in het potje, waar we een aantal dingen meedoen. Ten eerste is dat het servicepunt van de Milieufederatie Groningen. Hier kunnen initiatieven in eerste instantie naar toe om gehoord te worden en om hulp te krijgen. Het tweede wat we doen is het subsidiëren van concrete projecten. Dit gaat ook via de Milieufederatie maar wij schrijven de beleidsregels over wanneer initiatieven in aanraking komen hiervoor. Het derde is dat we de randvoorwaarde voor initiatieven verbeteren. Dus het verduidelijken van wet en regelgeving. We hebben een handboek laten maken om de Postcoderoos regeling te verbeteren. Met dat soort dingen proberen we de wereld ook een beetje gunstiger te maken voor energie initiatieven. Tot slot hebben we ook nog geld voor investeringen in concrete energie projecten. Hierin kunnen we meefinancieren bij projecten. Dit is er alleen nog nooit van gekomen omdat de praktijk leert dat initiatieven nog niet zo ver zijn. Maar we zijn nu aan het uitwerken hoe we dat moeten gaan doen.

Kunt u een schets geven van de huidige situatie in Groningen wat betreft burgerinitiatieven en duurzame energie?

Ik zie dat er vooral de laatste jaren heel veel nieuwe initiatieven ontstaan. Je merkte dat veel burgers wel wat wilden doen met energie maar ze wisten niet zo goed hoe. Vervolgens werd Grunneger Power en NLD opgericht. Daar zit veel kennis in. Vervolgens is de GREK ontstaan waarbij veel initiatieven zich aansloten en vervolgens is het balletje gaan rollen. Deze coöperaties zijn vooral bezig met het in en verkopen van energie. Ze zijn nog niet zo ver dat ze zelf energie op wekken. De plannen die ze hebben om zelf energie op te wekken zijn vooral op zonne-energie gericht.

Wat zijn volgens u de belangrijkste drijfveren voor mensen om zulke initiatieven te starten?

Wat ik leuk vind aan energie-initiatieven is dat er veel verschillende drijfveren zijn. Aan de ene kant zijn het de idealisten die op milieugebied wat willen. Ze willen groene energie opwekken om bijvoorbeeld de CO₂ uitstoot te verminderen. Dit is de grootste groep mensen. Verder zijn er een aantal mensen die willen het zelf doen. Ze willen autonomie en onafhankelijk zijn van bijvoorbeeld Essent. Dat is denk ik de tweede grootste groep. Vervolgens denk ik dat veel mensen mee willen doen omdat ze het leuk vinden om samen te werken. Ik denk dat de samenwerking en het dorpsgevoel mensen meeneemt.

Tegen welke problemen lopen initiatiefnemers aan en hoe is dit op te lossen?

In het begin is het moeilijk om je te organiseren. Hoe richt je je organisatie in? Het zijn allemaal startende initiatieven met vrijwilligers waardoor de organisatiecapaciteit vaak te klein is. Het is moeilijk om de goede mensen en de goede kennis te vinden en voor sommigen is het zelfs al moeilijk

om het Servicepunt (Milieufederatie) te vinden. Het gebrek aan organisatiecapaciteit zie je bij heel veel initiatieven. De mensen willen wel, maar ze hebben er een baan naast. En omdat er toch heel veel tijd en energie in gaat zitten om iets van de grond te krijgen gaat het daar vaak al mis.

In de tweede fase is het vaak lastig om de financiering rond te krijgen. Wanneer de organisatie eindelijk een beetje goed staat blijkt het toch lastig om een project rendabel te krijgen.

Wanneer de financiering ook rond is komt er nog een ander probleem om de hoek kijken namelijk: de ruimtelijke inpassing van projecten.

Welke factoren zijn van doorslaggevend belang voor het slagen van een initiatief?

De goeie wegen weten te vinden als energie-initiatief. Heel veel initiatieven hebben baat gehad bij subsidies. Grunneger Power, NLD en Pekela Duurzaam hebben allemaal subsidie gehad. Het is dus denk ik heel belangrijk dat mensen de weg weten te vinden naar die subsidies.

Verder gaat het over mensen en hoe je mensen betrokken hebt bij je organisatie. Het is eigenlijk net een MKB bedrijf, je moet een goeie organisatie hebben en de goeie dingen doen. Communicatie is daarbij heel belangrijk om mensen aan je te binden en om te zorgen dat iedereen de neus dezelfde richting op heeft.

Aan de ene kant moeten initiatieven dicht bij de burger blijven en drijven op burgerinitiatief. Aan de andere kant moeten ze ook opgeschaald worden naar grotere initiatieven om de energie transitie gestalte te geven. Hierdoor ligt het gevaar op de loer dat het lokale karakter van het burgerinitiatief dreigt te verdwijnen. Hoe ziet u dit voor u?

Ik geloof dat het lokale karakter heel belangrijk is. Ik denk dat de NLD wel een heel mooi voorbeeld is van hoe je daar mee om zou moeten gaan. Dus dat je bepaalde activiteiten lokaal houdt en andere activiteiten uitbesteedt. Volgens mij gaat het over zeggenschap en controle. Die zeggenschap en controle moet er nog zijn wil het een lokaal energie initiatief zijn. Voor de rest kun je alles uitbesteden en hoeft het niet per se lokaal. Als klein dorpje kun je het administratieve geneuzel bijvoorbeeld best door een overkoepelende organisatie als de NLD laten doen. Zolang de NLD maar niet allemaal beslissingen gaat nemen. De mensen moeten wel het gevoel hebben dat ze de controle en zeggenschap behouden over de situatie.

Ik heb in mijn beleidsregel over subsidie aan lokale duurzame energie initiatieven geschreven: De bewoners vragen de subsidie aan en niet het ondersteunende adviesbureau. Zo kom je al in de problemen als je het over bijvoorbeeld Grunneger Power hebt want de vraag is of zij een bewonersgroep zijn of is dat al een adviesbureau. Ik heb het antwoord niet.

In de beleidsregel is ook iets opgenomen over lokale verankering. Er moet aangetoond kunnen worden dat je lokale binding hebt. Dat je van en voor elkaar bent. Daarbij is best een winstoogmerk mogelijk. Dat meten we kwalitatief door bewoners te vragen.

Wanneer een initiatief opgezet wordt is het van een aantal factoren afhankelijk of het initiatief een kans van slagen heeft. Het hebben van goede communicatie en een goed netwerk zijn daar voorbeelden van. Het hebben van synergie met de omgeving is wellicht ook een potentiële factor. Hiermee wordt bedoeld: De mate waarin een initiatief verbonden is met de omgeving en meer met zich mee brengt dan alleen het opwekken van energie of de winst daar uit. Het initiatief drijft op een bredere reeks van belangen, heeft een multifunctioneel doel of creëert vertrouwen en draagvlak.

VB: Zonnepanelen op dak van distributiebedrijf waarbij meerdere partners investeren en waarbij onafhankelijk van elkaar niks van de grond gekomen was.

VB: Haarlose Veld: Arme zandgronden waar lage landbouwproductiviteit was voor boeren en in hetzelfde gebied hoge winningskosten voor waterzuiveringsbedrijf. De boeren wilden hier een energielandschap met rotatie voor gewassen neer gaan realiseren. Hier hadden ze niet genoeg geld voor. Daarom is het waterzuiveringsbedrijf er bij betrokken welke ging investeren in de rotatie

voor de gewassen. Hierdoor werd de grond vruchtbaarder waardoor de boeren meer oogst hadden en het waterzuiveringsbedrijf minder zuiveringskosten had.

Volgens mij is de redenering prima en klopt het ook wel wat je zegt. Ik kan er echter nog niet echt de vinger achter leggen hoe dat zich nou precies uit op dit moment omdat veel initiatieven nog vooral in de oprichtingsfase zijn. Wel zie ik dat de initiatieven die goed lopen iets extra's hebben. Hier zit meer achter dan alleen de opwekking van energie, ze voegen meer toe. Het is alleen lastig te zeggen wat dat nou precies is.

In welke mate is synergie en integratie met de ruimtelijke omgeving van belang voor het slagen van het initiatieven?

Er zijn echter maar weinig concrete voorbeelden te vinden in Groningen, waardoor ik geen algemeenheden kan opmaken uit het hele verhaal. Wel denk ik zeker dat het een rol speelt want initiatieven moeten gewoon iets extra's hebben. Ze moeten een speciale factor hebben waardoor ze een grotere kans van slagen hebben en succesvol kunnen worden. Dit heeft vast en zeker met verankering in de lokale omgeving te maken maar ik kan niet precies duiden wat dat nou precies is.

Ik heb een voorbeeld van een initiatief in Oostwold waarbij de vraag naar zonnepanelen gecombineerd wordt met de overlast van een autoweg. Hierbij willen ze collectief zonnepanelen gaan bouwen op die geluidswal die daar dan eventueel zou moeten komen. Hier zoeken ze dus naar een hele slimme synergie. Ze weten dat ze de geluidswal alleen niet zullen krijgen. Ze weten ook dat ze de zonnepanelen alleen niet zullen realiseren. Samen kunnen ze een meerwaarde betekenen voor elkaar waardoor het wel een kans van slagen heeft. Of het een succes gaat zijn is natuurlijk altijd maar afwachten maar het is zeker een slim idee.

In Westpoort zie je ook zo iets ontstaan, maar dit is minder een burgerinitiatief. Vanwege het feit dat het bedrijventerrein daar niet vol komt als gevolg van de crisis, ligt er een stuk braakliggend terrein. Hier kun je je eigen zonnepanelen inkopen en bespaar je dan via de Postcoderoos op je eigen tarief. Dit is natuurlijk wel een mooi voorbeeld van synergie maar heeft niet zoveel met burgerinitiatief te maken omdat het door de gemeente Groningen is geïnitieerd.

In welke mate is synergie en integratie met de economische omgeving van belang voor het slagen van het initiatieven?

Ook hier vind ik het wederom moeilijk om hier algemeenheden uit te halen omdat er nog niet zo veel initiatieven in deze fase zijn. Wel kan ik weer zeggen dat er moet gezocht worden naar slimme manieren om initiatieven levensvatbaar en rendabel te maken. Bij lokale initiatieven zullen slimme samenwerkingen en synergiën met de lokale omgeving en lokale bedrijven hier vast een rol in spelen. Ik kan alleen niet zo goed duiden hoe groot die rol nou precies is.

Ik ken wel een goed voorbeeld uit Garnwerd waar dit speelt. Een ondernemer stelt daar zijn dak beschikbaar voor een collectief zonne-energie project omdat hij graag duurzaam wil ondernemen. Voor hem is het dus een economische kans omdat hij er reclame mee kan maken. Ze hebben wel eens last van hem als grote ondernemer en hierom wil hij zich wel eens van zijn goede kant laten zien in het dorp. Hij kan door middel van zijn dak beschikbaar te stellen laten zien hoe duurzaam hij bezig is waardoor hij de relatie met het dorp hoopt te versterken waardoor hij meer producten hoopt te verkopen.

In welke mate is synergie en integratie met de sociaal-culturele omgeving van belang voor het slagen van initiatieven?

In een dorp waar de sociale samenhang heel sterk is zul je zien dan mensen eerder geneigd zijn om samen te werken met elkaar. Het vertrouwen in elkaar is groot en ze hebben er lol in om met elkaar aan iets te werken. In zulke dorpen zul je denk ik eerder zien dat lokale initiatieven kans van slagen hebben.

Verder draagt de realisatie van zulke initiatieven weer bij aan de versterking van de sociale samenhang in het dorp. Het is dus een soort wisselwerking. Het ontstaat omdat er een goede sociale

samenhang en samenwerkingscapaciteit is. Er ontstaan dan makkelijker energie initiatieven. Door die samenwerking ontstaat weer sociaal kapitaal.

Gebleken is dat wanneer een initiatief goed verankerd is in de bestaande structuren van de regio de kans groter is dat het initiatief geaccepteerd wordt door de lokale gemeenschap. Hierdoor is het initiatief minder kwetsbaar voor mislukking. De vraag is nu of deze connectie en synergie creëren noodzakelijk is om succesvolle opschaling te laten plaatsvinden of is het alleen maar mooi meegenomen?

Ik denk dat je wellicht kunt zeggen dat de eerste initiatieven ontstaan daar waar synergie is. Er moet echt heel veel meerwaarde zijn om er zoveel tijd en energie in te steken om zoiets te laten gebeuren. Dus ik denk dat je bij alle succesvolle initiatieven kunt zeggen dat er iets extra's is waarom het juist daar ontstaat en waarom het lukt.

Als het om opschaling gaat vind ik dat heel moeilijk om daar iets over te zeggen. Maar wil je bij opschaling toch het lokale karakter en de connectie met de lokale bevolking behouden dan zullen er voordelen in moeten zitten voor mensen. Anders committeren ze zich er niet mee. Het is eigenlijk een beetje gebiedsgericht beleid, dat werkt ook een beetje hetzelfde. Je gaat kijken naar de locatie en gaat daar kijken hoe je alles integraal passend kunt maken. Waarschijnlijk zijn er straks ook energie initiatieven die niet alleen energie gaan doen maar ook bijvoorbeeld breedband en zorg. Er ontstaat dan bijna een soort dorpsbedrijf die allerlei dingen doet die daar wenselijk zijn. Zo zie ik hoe het misschien zou kunnen gaan worden. Maar ik vind het heel lastig om hier wat over te zeggen omdat ik niet eens weet of die opschaling wel wat wordt of dat het compleet mislukt. Maar wanneer die opschaling plaats zou gaan vinden dan denk ik wel dat er een rol weggelegd is voor synergie en integratie. Het zou zeker een factor zijn die positief bijdraagt maar de vraag is of het genoeg is.

Hoe kunnen er meer synergiën ontstaan tussen het initiatief en de lokale omgeving? Moet dit vanzelf ontstaan? Moeten hier meer actiegerichte plannen voor gemaakt worden?

Dat is heel moeilijk. Het ontstaat vanzelf maar ik denk dat je bijvoorbeeld als overheid het niet tegen moet willen werken. Wij als provincie moeten de randvoorwaarden verbeteren. We moeten ze een handboek kunnen bieden om ze het makkelijker te maken.

Ik denk dat wij als provincie die ondersteuning veel meer moeten bieden in die dorpen en buurten waar de sociale samenhang al groot is dan dat we bezig gaan in dorpen waar de mensen al een beetje ruzie met elkaar hebben. Hier moeten we ons niet mee bemoeien denk ik. Je kunt de mensen niet gaan dwingen denk ik om daar te gaan samenwerken aan een duurzaam energie initiatief.

Sociale en economische synergiën kun je misschien wel stimuleren door platformen te creëren zodat de communicatie bevordert wordt en dat mensen met elkaar in contact komen. De Milieufederatie organiseert natuurlijk al bijeenkomsten waarbij kennisuitwisseling plaatsvindt en waarbij de netwerken vergroot worden. Door deze kruisbestuivingen zouden wellicht goede samenwerkingen kunnen ontstaan.

Wat misschien ook nog een goede zou kunnen zijn is dat je meer MKBers betreft bij energie initiatieven. Dat zou een hele goede kunnen zijn want dat gebeurt heel weinig. Dan heb je een soort idealisme, actiebereidheid en een economische incentive. Daar zou wellicht wat uit voort kunnen komen.

Op welke manier zouden volgens u dit soort initiatieven opgeschaald kunnen worden? Zouden synergiën hier een belangrijke rol in kunnen spelen?

Welke rol moet de overheid spelen bij lokale duurzamer energie initiatieven en bij de opschaling hiervan? Wat moet er volgens u gebeuren zodat mensen meer initiatief nemen om iets op te zetten?

Dat ligt er aan op welk overheidsniveau je kijkt.

Op Rijksniveau is het duidelijk dat ze wat aan het zwabberen zijn, daar mogen ze wel eens richting gaan kiezen.

Op provinciaal niveau denk ik dat we een hele goede faciliterende rol hebben. Ik denk dat we met de middelen die we hebben het aardig doen. Het is moeilijk balansen. Aan de ene kant wil je het initiatief aan zet laten maar aan de andere kant wil je als provincie iets bereiken. Ik denk dat we met de Milieufederatie daar een goede partner aan hebben.

De gemeentes hebben op dit moment helemaal geen mankracht en financiële middelen om zich bezig te houden met duurzame energie. Het is ook niet realistisch denk ik dat ze zich daar mee bezig gaan houden omdat het geld gewoon op is. De provincie houdt zich hier meer mee bezig terwijl het misschien meer een gemeentelijke taak is om energie initiatieven te helpen. Straks zie je wel dat de gemeenten groter worden. Wellicht ligt er dan een grotere taak voor gemeenten om dit op te pakken. Energie initiatieven zijn vaak heel lokaal waardoor het logisch is dat de gemeente hier zich meer mee bezig houdt en wellicht ook als partner kan optreden.

Hoe zou de energie transities volgens u gestalte moeten krijgen?

Het is een struggle met vallen en opstaan. Ik ben persoonlijk wel overtuigd dat de participatiemaatschappij een rolletje hierin gaat spelen. Ik hoop dat wij als inwoners van Nederland wat meer verantwoordelijkheid nemen en wat actiever in onze eigen omgeving dingen gaan doen. Je moet kijken wat op lokaal niveau kan, je moet kijken wat op regionaal niveau kan en wat nationaal kan. Maar energieopwekking kan gewoon niet alleen maar lokaal. Er moet dus een goede balans gevonden worden en hoe die balans komt te liggen daar kan ik op dit moment nog niet zo veel over zeggen.

Qua vormen van energie opwekken zie ik een mix voor me in de toekomst. Zowel klein als groot. Zowel zon, wind als biomassa waarbij ik denk dat de zonne-energie een grote rol gaat spelen bij de lokale initiatieven.